مەملىكەت بويىچە 100 نوقتىلىق ژۇرنال
مەملىكەتلىك سەرخىل ژۇرناللار سىپىگە كىرگەن ژۇرنال
شىنجاڭ بويىچە ئىجتىمائىي پەن تۈرىدىكى مۇنەۋۋەر ژۇرنال

HERITAGE UIGHUR FOLK LITERATURE

美拉斯 MIRAS

مىراس

2
2004

ISSN 1004-3829
04
9 771004 382027

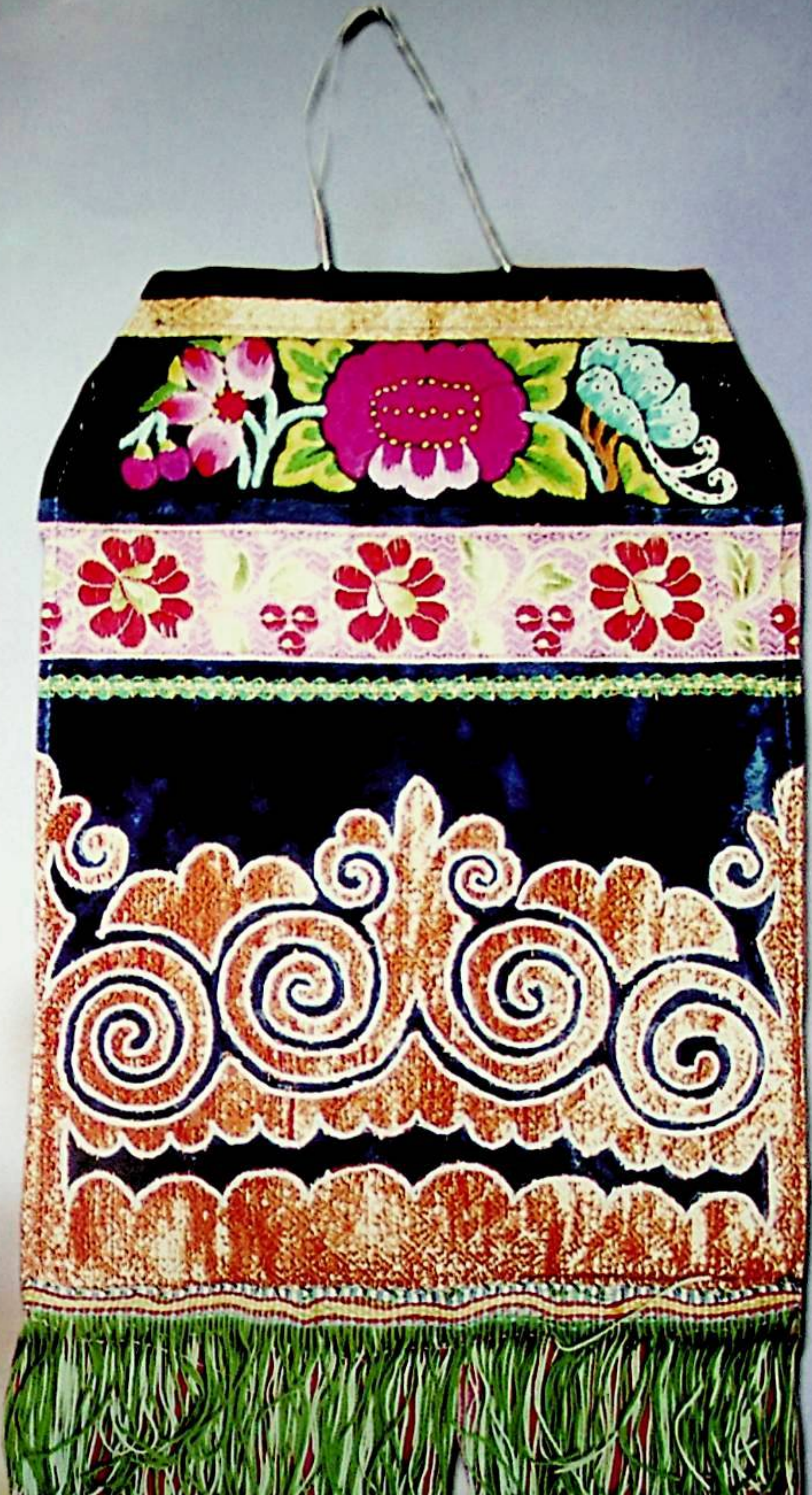

ئۇيغۇرلارنىڭ چابخالتىسى

مىراس

قوش ئايلىق ژۇرنال

2004 - يىل 2 - سان

مىللىتىم ساپ بولسۇن دېسەڭ، ئىشنى ئۆزۈڭدىن باشلا

ستېپنا خانىمنىڭ تەبىئىي تەربىيىسى .... ستېپنا (ئامېرىكا) (1)

ئەينەك

ئالدانمىغانلار .... نۇشرۋان يائۇشېۋ (رۇسىيە) (18)

ئۆتمۈشتىن ئۇچۇرلار............................ بۇرھان (20)

بۇرۇننىڭ بۇرۇنىسىدا

رودۇپاي .... زۇنۇن قادىرى (25)

ھەرگۈلنىڭ پۇرىقى باشقا

پارتىيە، ھۆكۈمەت باشلىقلىرىغا نازارەت قىلىنىدىغان بولدى .... (29)

سىياسىي گۇدەكلىك كېسىلى .... (32)

ئۇلار دېھقان بولغاچقا .... (34)

قاراڭغۇلار بۇ سەتچىلىكنى .... (36)

غەم - قايغۇنىڭ مەنبەسى .... (38)

بىرى سىزگە ياردەم قىلىدۇ .... (40)

مەن شىنجاڭنى سۆيىمەن

قەشقەر روھى .... (42)

(ئومۇمىي 82 - سان)

باش مۇھەررىر:
يۈسۈپ ئىسھاق

تەھرىرات باشلىقى:
بەختىيار باھاۋۇدۇن

جاۋابكار مۇھەررىر:
مۇختار مۇھەممەد

تارقىتىش بۆلۈمى مۇدىرى:
ئەسقەر مەخسۇت

«مىراس» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزدى. ش ئۇ ئا ر ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى نەشر قىلدى.

«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى باسما ئىشلىرى مەركىزىدە بېسىلدى.

ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ.

جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ.

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن نومۇرى: CN65- 1130 / 1

خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1004- 3829

پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 60 - 58

باھاسى: 5.00 يۈەن

ئالىم بولساڭ ئالەم سېنىڭكى

سېھىرگەرلىكنىڭ خاراكتېرى ۋە كېلىپ چىقىشى .... **ئەنۋەر سەمەد (46)**

قىيادىكى ئۈۋۈچىنىڭ نالە - زارى .... **چ. ئايتماتوف. م.چاقانوف (54)**

دۇنياغا نەزەر

تورونتودىكى «ئانا تىل ئۆگىتىش جېڭى» .... **(60)**

ئادالەت .... **(63)**

جاپا - مۇشەققەت ۋە ئىشەنچ .... **ئادىل مجىت (غەمخانە) (66)**

گەپنىڭ تېگىدە گەپ بار

ئۈچ مەسەل .... **(65)**

چەت ئەللىكلەر نەزەرىدىكى ئۇيغۇرلار

قەشقەرگە سەپەر .... **ئالبېرت. فون. لېكوك (گېرمانىيە) (69)**

كۈلكە —جان ئوزۇقى

يۇمۇرلار .... **(76)**

نورۇزلۇق سالام

مەرھابا نورۇز .... **(77)**

مۇقاۋىنىڭ 1 - بېتىدە: ئۇيغۇر خەلقىنىڭ ئاتاقلىق شائىرى،

جامائەت ئەربابى تېيىپجان ئېلىيوف (1930—1989)

مۇشتەرى بولۇڭ

ژۇرنىلىمىزغا ھەر قايسى جايلاردىكى پوچتىخانىلار ۋە تەھرىر بۆلۈمىمىز ئارقىلىق ھەرقانداق چاغدا مۇشتەرى بولغىلى بولىدۇ.

ئەسەر ئەۋەتىڭ

ئادرېسىمىز: ئۈرۈمچى شەھىرى دوستلۇق جەنۇبىي يولى 22-نومۇر. بۆلۈمىمىزگە ئەۋەتىلگەن ئەسەرلەر قايتۇرۇلمايدۇ. ئادرېسىڭىزنى، كىملىك نومۇرىڭىزنى ئەسەر كەينىگە قوشۇپ يېزىشنى ئۈنتۇماڭ.

قەدەم تەشرىپ قىلىڭ

ئورنىمىز: ئۈرۈمچى شەھىرى دوستلۇق جەنۇبىي يولى 22 - نومۇر (ئاپتونوم رايونلۇق ئەدەبىيات - سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسىنىڭ 14 - قەۋىتىدە)

تېلېفون: 0991 — 4554017

پوچتا نومۇرى: 830001

编辑: 《美拉斯》编辑部　主管: 新疆维吾尔自治区文学艺术界联合会 (乌市友好南路 22 号文联 14 层)　电话: 4554017　印刷: 新疆日报社印务中心　发行: 乌鲁木齐邮局　订阅: 全国各地邮局　国内统一刊号: CN65－1130/I　国外统一刊号: ISSN1004－3829　邮编: 830001　代号: 58－60　定价: 5.00 元

ژۇرنىلىمىزنى سۆيۈپ ئوقۇپ كېلىۋاتقان بارلىق ئوقۇرمەنلەرگە

تەھرىراتىمىزدىكى مۇھەررىرلەردىن نورۇزلۇق سالام!

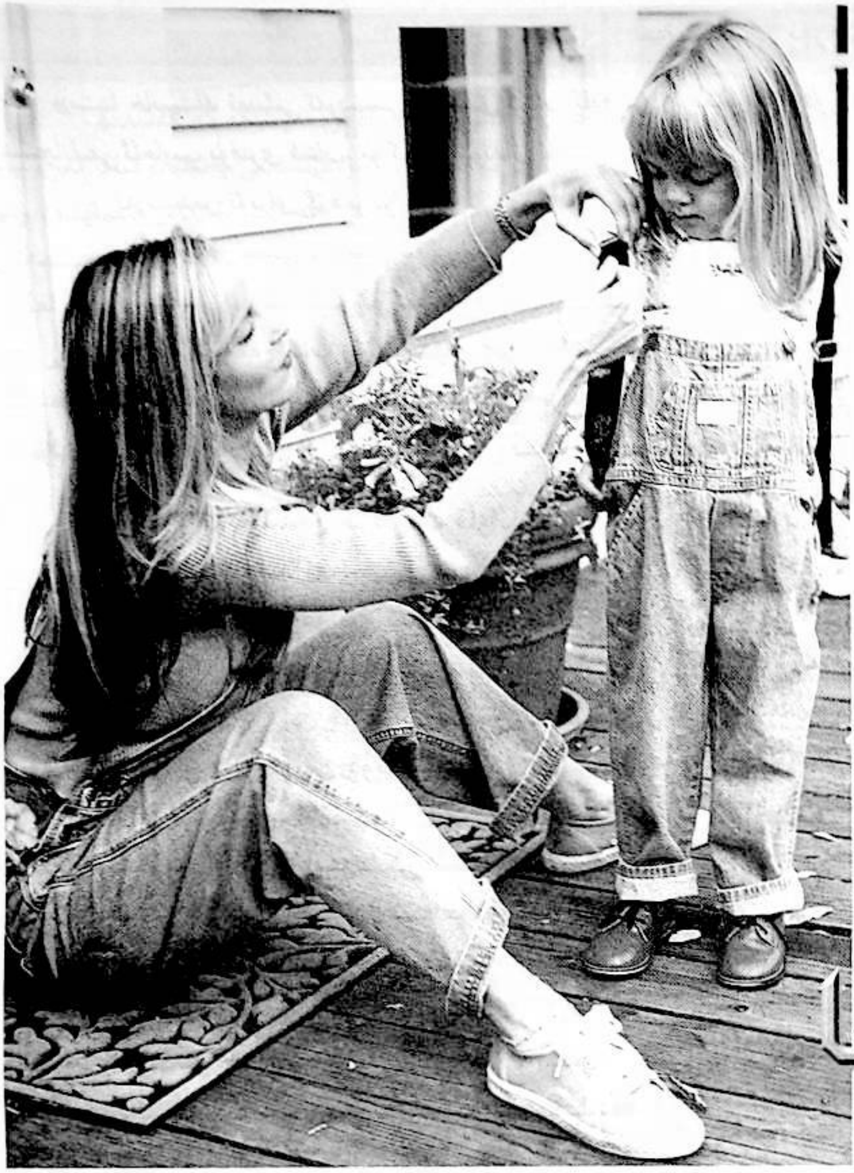

ستېنا خانىمنىڭ تەبىئىي تەربىيىسى

MIRAS

بىر بالىنىڭ تۇغۇلۇشى تەڭرىنىڭ بىر مىللەت، بىر گۈزەل ۋەتەندىن ئۈمىد ئۈزمىگەنلىكىنىڭ ۋە ئۇلارغا بولغان قىزغىن سۆيگۈسىنىڭ يارقىن بەلگىسى. بالىلار يەنە ئۆز نۆۋىتىدە ۋەتەن، مىللەتنىڭ ئاتا ـ ئانىلار قولىدىكى ئامانىتىدۇر. بىراق، بۇ شۇنداق بىر ئۇلۇغ ئامانەتتۇركى، ئۇ ھەرقانداق قىممەتلىك ئالتۇن ـ جاۋاھىراتلاردىن گۈزەل ھەم سۆيۈملۈك بولۇپلا قالماي، تولىمۇ قىممەتلىكتۇر. شۇڭا ئۇنى ياخشى ساقلىماي، ياخشى تەربىيە ئەتمەي، بولۇشىغا قويۇپ بېرىپ، ئازغۇنلۇق كوچىسىغا كىرىپ كېتىپ، بۇزۇلۇپ، كېرەكسىز مەخلۇققا ئايلىنىپ كېتىشىگە يول قويۇش كەچۈرگىسىز جىنايەتتۇر. بۇ جىنايەتتىن ساقلىنىش بالىلارنى چۈشىنىش، ئۇلارنى قانداق تەربىيىلەش بىلەن زىچ باغلىنىشلىق. تارىختىكى ھەر بۈيۈك ئىمپېرىيە ۋە قەھرىمان مىللەتلەرنىڭ ھەم دۆلەتمەن ئائىلىلەرنىڭ ھالاك بولۇشى تەربىيە ئۇسۇلى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

«پەقەت ئادەملەرلا ئۆز بالىسىنى باشقىلارنىڭ تەربىيىسىگە تاپشۇرىدۇ، ھايۋانلار ھەرگىز مۇنداق قىلمايدۇ. رىم ئىمپېرىيىسى رىملىق ئانىلارنىڭ بالىلارنى تەربىيىلەش خىزمىتىنى باشقىلارغا ھاۋالە قىلغانلىقىدىن ھالاك بولغان».

«بالىنىڭ قەلبى ئاجايىپ بىر زېمىن، ئىدىيە ئۇرۇقى چېچىلسا، ھەرىكەت ھوسۇلى ئالغىلى بولىدۇ؛ ھەرىكەت ئۇرۇقى چېچىلسا، ئادەت ھوسۇلى ئالغىلى بولىدۇ؛ ئادەت ئۇرۇقى چېچىلسا، ئەخلاق ـ پەزىلەت ھوسۇلى ئالغىلى بولىدۇ؛ ئەخلاق ـ پەزىلەت ئۇرۇقى چېچىلسا، تەقدىر ھوسۇلى ئالغىلى بولىدۇ. ستېنا خانىمنىڭ تەربىيە تەجرىبىلىرى مىليونلىغان ئائىلىنىڭ ئۆمۈرلۈك بايلىقىغا ئايلىنىشى كېرەك».

دوكتور بارىرى (ئامېرىكا)

«ستېنا خانىمنىڭ تەبىئىي تەربىيىسى» ناملىق كىتاب ئادەمنى زېرىكتۈرىدىغان قۇرۇق نەزەرىيىلەردىن خالىي بولغان، ئەمەلىي قوللىنىشچانلىقى ئاجايىپ يۇقىرى كىتاب. بۇ كىتاب شۇنداق ئاددىي، ئەمما ئاجايىپ ئۇلۇغ بىر ھەقىقەتنى ئېلگىرى سۈرىدۇ:

تەربىيىدىن تۇپراق گۆھەر بولىدۇ،
ناق ئىچرە مۈشكى ئەسفەر بولىدۇ.
قىممەتسىز بىر قارا تۆمۈرنى ئىسكىر،
تەربىيە ئەيلىگەچ ساپ زەر بولىدۇ.

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەن! «ستېنا خانىمنىڭ تەبىئىي تەربىيىسى» ناملىق بۇ بىباھا كىتاب «مىراس» ژۇرنىلى تەھرىراتىنىڭ تەرجىمىگە ئۇيۇشتۇرۇشى بىلەن يات ئارىدا كىتاب قىلىپ نەشر قىلىنىدۇ. سېتىۋالغۇچىلارنىڭ «مىراس» ژۇرنىلى بىلەن ئالاقىلىشىشىنى سورايمىز.

مەن بالا تۇپەيلىدىن شۆھرەت قازاندىم

(كىرىش سۆز ئورنىدا)

1907 ـ يىلى ئامېرىكا دۆلەت ئىچى دۇنيا تىللىرى يىغىنى نيۇ ـ يوركتا ئېچىلدى. يىغىندا مېنىڭ بەش ياشلىق قىزىم ۋىنىفرېت 70 ياشتىن ئاشقان مەشھۇر تىلشۇناس، پروفېسسور ماكاروسكى بىلەن دۇنيا تىلىدا سۆزلىشىپ، جامائەتنىڭ ياخشى باھاسىغا ئېرىشتى. پروفېسسور ماكاروسكى ۋىنىفرېتنىڭ تىل جەھەتتىكى ئىقتىدارىغا تەھسىن ئېيتىپ، مەندىن قىزىمنى تەربىيىلەشكە دائىر ئەھۋاللارنى سورىدى. مەن ئۇنىڭغا ئۆزۈمنىڭ تەربىيە ئىدىيىسىنى سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن، پروفېسسور ماكاروسكى شۇ ۋاقىتنىڭ ئۆزىدىلا ماڭا مۇشۇلارنى بىر كىتاب قىلىپ يېزىڭ، بۇ تېخىمۇ كۆپ بالىنى تەربىيىلەشكە پايدىلىق، دېدى. گەرچە مەندىمۇ شۇنداق ئوي بولغان بولسىمۇ، ئەمما قىزىم ئەمدىلا بەش ياشقا كىردى، بۇ تېخى مېنىڭ تەربىيە ئىدىيەمنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىك ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاشقا يېتەرلىك ئەمەس، دەپ ئويلاپ، قولۇمغا قەلەم ئېلىشقا ئالدىرىمىغاندىم. كېيىن، ۋىنىفرېت بارا ـ بارا چوڭ بولدى ھەمدە ھەرقايسى تەرەپتە ئالاھىدە نەتىجە قازاندى. مۇشۇ چاغدىلا مەن ئۆزۈمنىڭ تەربىيىلەش ئۇسۇلۇمنىڭ توغرىلىقى، ئۆزگىچىلىكىنى مۇئەييەنلەشتۈرۈپ، بۇ كىتابنى ۋىسكونسىن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ پېداگوگىكا پروفېسسورى، دوكتور ئۇشىئانىڭ نەسىھىتى بىلەن 1914 ـ يىلى يېزىشنى باشلىدىم.

مەن سىلەرگە تەربىيە ئۇسۇلۇم ھەمدە قىزىم ۋىنىفرېتنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىنى سۆزلەشتىن ئاۋۋال دوكتور كارل ۋىتېرنى تىلغا ئېلىپ ئۆتۈش زۆرۈر دەپ قارايمەن. چۈنكى ئۇنىڭ تەربىيە ئىدىيىسىنى مېنىڭ تەربىيە نەزەرىيەمنىڭ جېنى دېيىشكە بولىدۇ.

مەن ئۇنىۋېرسىتېتتا ئوقۇۋاتقان چاغدا «كارل ۋىتېرنىڭ بالا تەربىيىسى» دېگەن كىتابنى ئوقۇشقا مۇۋەپپەق بولغانىدىم، ماڭا ئۇنىڭدىكى تەربىيە قارىشى ۋە تەربىيە ئۇسۇلى قاتتىق تەسىر قىلغان. بولۇپمۇ ئۇ ئوتتۇرىغا قويغان دەسلەپكى چاغلاردىكى تەربىيە توغرىسىدىكى مۇپەسسەل نەزەرىيە مېنى تامامەن قايىل قىلغان، شۇنداقلا ئۇنىڭ ئوغلى كارل ۋىتېرنى تەربىيىلەشتىكى مۇۋەپپەقىيىتىگە ھەممە ئادەم تەھسىن ئېيتقان، شۇندىلا مەن ناۋادا پەرزەنتلىك بولسام، بالامنى جەزمەن مۇشۇ ئۇسۇل بىلەن تەربىيىلەيمەن، دەپ ئويلىغان. ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدىكى، بۇ خىل تەربىيە ئىدىيىسى توغرا. مۇنداق دېيىشكىمۇ بولىدۇكى، مېنىڭ قىزىمنى تەربىيىلەشتىكى مۇۋەپپەقىيەت نۇرغۇن تەرەپتە ئاشۇ كىتابنىڭ تەسىرىدىن بولدى. ئەمما كارل ۋىتېر يۈز يىلنىڭ ئالدىدىكى ئادەم، ئۇ چاغدىكى ئىجتىمائىي دەۋر بىلەن ھازىرقى دەۋرنىڭ ناھايىتى زور پەرقى بار، مەن قىزىمنى تەربىيىلەشتە تېخىمۇ كۆپ يېڭى ئىدىيىلەرنى قوشتۇم، شۇڭا بەزى ئوخشىمايدىغان تەرەپلەرمۇ بار.

ۋىنىفرېت ئۈچ ياش چېغىدا شېئىر ۋە نەسر يازالايدىغان، تۆت ياشتا دۇنيا تىلى بىلەن سەھنە ئەسىرى يازالايدىغان بولدى. بەش ياشقا كىرگەندىن باشلاپ ئۇنىڭ شېئىر ۋە نەسرلىرى گېزىت ـ ژۇرناللاردا ئېلان قىلىندى، بىر قىسمى كىتاب بولۇپ نەشر قىلىنىپ ياخشى باھاغا ئېرىشتى، ئۇ بەش ياش چېغىدىلا سەككىز دۆلەتنىڭ تىلىنى پىششىق ئۆگىنىپ، ھەر خىل تىللارنى دۇنيا تىلىغا تەرجىمە قىلالايدىغان بولۇپ قالغانىدى. ستامفورد ئۇنىۋېر-

2004.2

ستېتىنىڭ رومانىس تىلى پروفېسسورى، دوكتور گاللارد ۋىنفرېت تەرجىمە قىلغان بىر شېئىرلار توپلىمىغا مۇنداق باھا بەرگەنىدى: «تىلشۇناس ھەم شائىر بولغان ئادەملا شېئىر توپلىمىنى مانا مۇشۇنداق ياخشى تەرجىمە قىلالايدۇ. ھالبۇكى، ئاڭلىسام تەرجىمان بەش ياشلىق بىر قىز ئىكەن، بۇ ھال ئادەمنى قالتىس ھاياجانلاندۇرىدۇ». شۇنداق بولۇپلا قالماستىن، ۋىنفرېت باشقا تەرەپلەردىمۇ، مەسىلەن، ماتېماتىكا، فىزىكا، تەنتەربىيە، ئەدەپ ـ ئەخلاق قاتارلىق جەھەتلەردىمۇ باشقا بالىلارنى بېسىپ چۈشكەنىدى.

بەزىلەر ۋىنفرېتنىڭ مۇۋەپپەقىيتى تامامەن ئۇنىڭ تالانتىدىن كەلگەن، دەيدۇ. مېنىڭچە، بۇ بىر خىل خاتا چۈشەنچە. چۈنكى بۇ قاراشتا مېنىڭ تەربىيە ئىدىيەم ئىنكار قىلىنىپلا قالماي، ئىنسانىيەتنىڭ تەربىيە ئىشلىرىنىڭ ئۇلۇغلۇقىمۇ ئىنكار قىلىنغان.

مەن بۇ كىتابىمدا ۋىنفرېتنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىش جەريانىنى ھەمدە ئۆزۈمنىڭ تەربىيە ئىدىيىسىنى ۋە ئۇسۇلىنى ئىمكانقەدەر، كۈچۈمنىڭ يارىچە تەپسىلىي، تولۇق بايان قىلىشقا تىرىشتىم. مەسىلىلەرنى تېتقىسىز نەزەرىيە بىلەن ئەمەس، جانلىق ئەمەلىيەت ئارقىلىق چۈشەندۈردۈم. چۈنكى پەقەت ئەمەلىيەتلا مەلۇم ئىشنىڭ چىنلىقى ۋە مۇۋاپىقلىقىنى ئىسپاتلىيالايدۇ.

بۇ كىتابىمنىڭ بالىلىرىنىڭ ئىختىساس ئىگىلىرىدىن بولۇشىغا تەشنا ئاتا ـ ئانىلار ھەمدە ئۇلارنىڭ بالىلىرىغا مۇئەييەن ياردەم قىلىشىنى خالايمەن. مەن سىلەرنىڭ مېنىڭ بىر داڭلىق قىزنى تەربىيىلىگەنلىكىم تۈپەيلى شۆھرەت قازانغانلىقىمنى بىلىشىڭلارنى ئۈمىد قىلىمەن.

م. س. ستېنا

1914 ـ يىل 12 ـ ئاي

بىرىنچى باب

رىم ئىمپېرىيىسىنىڭ ھالاك بولۇشى تەربىيە ئۇسۇلى بىلەن مۇناسىۋەتلىك

مەن ۋىنفرېت تېخى تۇغۇلمىغان چاغدىلا ئۇنى قانداق تەربىيىلەشنى ئويلاشقا باشلىغانىدىم. ئۇنىڭ قورسىقىمدىكى ھەر بىر تەۋرىنىشىنى سەزگەن چېغىمدا، ئۇ قورسىقىمغا ھەر بىر تەپكەندە، مەن ئۇنىڭ تۇغۇلغاندىن كېيىنكى قىياپىتىنى ئويلايتتىم. مەن شۇ چاغدىن باشلاپلا جەزمەن ياخشى ئانا بولۇش نىيىتىگە كەلگەنىدىم.

پەقەت ئادەملەرلا ئۆز بالىسىنى باشقىلارنىڭ تەربىيەسىگە تاپشۇرىدۇ، ھايۋانلار ھەرگىز مۇنداق قىلمايدۇ. رىم ئىمپېرىيىسى رىملىق ئانىلارنىڭ بالىلارنى تەربىيىلەش خىزمىتىنى باشقىلارغا ھاۋالە قىلغانلىقىدىن ھالاك بولغان.

تەربىيە مەكتەپتە مۇئەللىملەردىن ئەمەس، بەلكى ئائىلىدە ئانىلاردىن باشلىنىشى كېرەك. بالىلار مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىن، ئانىلار بىلەن مۇئەللىملەر جەزمەن ئۆزئارا ھەمكارلىشىشى، بالىلارغا بىرلىكتە تەربىيە بېرىشى كېرەك.

ئوخشاش بىر روھ ئىككى تەنگە ھۆكۈمرانلىق قىلىدۇ، ئانىنىڭ ئارزۇسى قورساقتىكى تۆرەلمىگە ئۈزلۈكسىز تەسىر كۆرسىتىدۇ، ئانىنىڭ ئارزۇسى، ئىرادىسى، قورقۇنۇشى ھەمدە روھىي جەھەتتىكى ئازابلىرىنىڭ تۆرەلمىگە بولغان قاتتىق تەسىرى ئانىنىڭ ئۆزىگە بولغان تەسىرىدىن ناھايىتى زور دەرىجىدە ئېشىپ كېتىدۇ. شۇڭا بالا تەربىيەلەشتە، ئىشنى ئالدى بىلەن بالىنىڭ ئانىسىنى ئۆزگەرتىشتىن باشلاش كېرەك.

مەن ھامىلدار بولغاندىن باشلاپ لاياقەتلىك ئانا بولۇشقا تەييارلاندىم

مەن ھەر نۆۋەت ئۇلۇغ ئەربابلارنىڭ تەرجىمىھالى ياكى ئەسلىملىرىنى كۆرگەندە تولىمۇ ھاياجانلىناتتىم. چۈنكى ئادەمنى ھەسرەتكە چۆكتۈرىدىغان ھادىسىلەر دائىم دېگۈدەك ئۇلارنىڭ كېيىنكى ئۆمرىدە يۈز بەرگەن: ئۇلۇغلارنىڭ بالىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى يارىماس بولۇپ چىققان، ئاشۇ بالىلارنىڭ نەتىجىلىرى ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ نەتىجىلىرىدىن ناھايىتىمۇ پەرقلىق، ھەتتا ئەكسىچە بولغان. نېمە ئۈچۈن؟ ئىرسىيەت نۇقتىسىدىن ئالغاندا، ئۇلۇغلارنىڭ بالىلىرىمۇ ئۇلۇغلاردىن بولۇشى كېرەك ئىدى. ئۇنداقتا، نېمە ئۈچۈن ئۇلۇغلارنىڭ بالىلىرىنىڭ كۆپىنچىسى يارىماسلاردىن بولۇپ قالىدۇ؟ بۇ ئاشۇ ئۇلۇغلارنىڭ ئۆز كەسپىگە بېرىلىپ كېتىپ، خوتۇنى ۋە بالىلىرىغا كۆڭۈل بۆلۈشكە سەل قارىغانلىقىدىن بولغان، خالاس.

مەن بىر ئانا، ئۆز كەچۈرمىشىمدىن ئېلىپ ئېيتقاندا، بالىنىڭ ئۇلۇغ ئادەم بولۇش ـ بولالماسلىقى تامامەن ئانىنىڭ تەربىيىسىنىڭ قانداق بولۇشىغا باغلىق.

نۇرغۇن ئانىدا بالا تەربىيىلەشكە دائىر بىلىم كەمچىل.

فىزىئولوگلارنىڭ ئېيتىشلىرىغا ئاساسلانغاندا، ئانىنىڭ ئۆزۈقلىنىشى تۆرەلمىنىڭ سالامەتلىكىگە ناھايىتى چوڭ تەسىر كۆرسىتىدۇ. شۇڭا ئانا ساغلام بالا تۇغۇش ئۈچۈن ئوزۇقلۇق تەتقىقاتىنى كۈچەيتىشى لازىم. ھەرقانداق بىر ئانا بوۋاققا ھاراق ئىچۈرمەيدۇ، تاماكا چەكتۈرمەيدۇ، ھەزىم بولۇشى تەس ئوزۇق يېگۈزمەيدۇ، ئەپسۇسكى نۇرغۇن ئانا تۆرەلمىگە ئاشۇ زىيانلىق نەرسىلەرنى بېرىدۇ، يەنى نۇرغۇن ئانا ھامىلدارلىق مەزگىلىدە ئاشۇنداق نەرسىلەرنى ئىچىدۇ، چېكىدۇ، يەيدۇ.

مەن ھامىلدارلىق مەزگىلىمدە، تېخى تۆرەلمىگەن ئايپىقمىنىڭ كەلگۈسىدە گۈزەللىكنى، ئادالەتنى، ھەقىقەتنى، دىيانەتنى سۆيىدىغان بولۇشى ئۈچۈن، ياخشى كىتابلارنى ئوقۇش، ياخشى ئىشلارنى ئويلاش، ئادەمگە ھۇزۇر بېغىشلايدىغان ناخشا ـ مۇزىكىلارنى ئاڭلاشقا ئالاھىدە دىققەت قىلدىم ھەمدە ئېرىم بىلەن دائىم بىللە سىرتلارغا چىقىپ تەبىئەتنىڭ گۈزەللىكى ۋە بەدىئىي سەنئەت ئەسەرلىرىدىن ھۇزۇرلاندىم، ساۋابلىق ئىشلارنى قىلدىم. مېنىڭچە، مۇشۇنداق قىلغاندىلا ئۆزۈمنى دائىم ياخشى پسىخىك ۋە فىزىئولوگىيىلىك ھالەتتە ساقلىيالايتتىم، ساغلام، مۇنەۋۋەر بالا تۇغالايتتىم.

مېنىڭچە، بىر ساغلام بالىنى تۇغۇشنىڭلا ھېچقانچە قىممىتى بولمايدۇ، مۇنداق ساغلاملىقنى بالىنىڭ ئۆمۈرلۈك بايلىقىغا ئايلاندۇرۇش، ئەڭ ياخشىسى، بالىنى كۆڭۈل قويۇپ ياخشى تەربىيىلەش كېرەك.

ئانام ماڭا بۇرۇنلا ئايال كىشى بالا تۇغمىسا تۇرمۇشنىڭ بەختى ۋە قىممىتىنى ھېس قىلالمايدۇ، دېگەنىدى. شۇنداقلا ئۇ يەنە ماڭا ئېسىمدە چىڭ تۇتقىنىكى، ئانا بولغان ئادەم ئويلاپ يەتمىگەن نۇرغۇن قىيىنچىلىقمۇ بولىدۇ، دېگەنىدى. مەن بۇ يەردە ئاشۇنداق قىيىنچىلىقلارنى يېڭىشكە بەل باغلىمىغان ئايالارغا ئەڭ ياخشىسى بالا تۇغماڭلار، دەپ تەۋسىيە قىلىمەن. چۈنكى ئانا باش چۆكۈرۈپ بالا تەربىيىلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا، يەنە ئېرىنىڭ ھالىدىنمۇ ياخشى خەۋەر ئېلىشى كېرەك. ئەر ياخشى كۈتۈلمىسە، ئۇ سىرتقا قاراپ قالىدۇ ـ دە، بۇنىڭ بىلەن ئاخىرى ئائىلە بۇزۇلىدۇ. شۇڭا ئانىنىڭ خىزمىتى يەڭگىل ئەمەس. پات ئاردا ئانا بولغۇچى ئايال ئۆزى ئالدىدىكى قىيىنچىلىقلارنى ئېنىق تونۇپ يېتىشى ھەمدە

شۇڭا مەن جەمئىيەتنىڭ ھەر خىل ۋاستىلىرىدىن پايدىلىنىپ ئانىلار ئارىسىدا بالا تەربىيىلەش بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش زۆرۈر دەپ ھېسابلايمەن. گەرچە بۇ قوي يىتكەندىن كېيىن قوتانى ئوڭشىغاندەك ئىش بولسىمۇ، شۇنداق قىلماي بولمايدۇ. مېنىڭچە، قىزلارغا ئۆسمۈرلۈك چاغلىرىدىن باشلاپلا جىسمى مۇكەممەل، روھى پاك بولۇش، لاياقەتلىك ئانا بولۇشقا تەييارلىنىش توغرىسىدا تەربىيە بېرىش كېرەك. چۈنكى ئانىنىڭ جىسمانىي ساغلاملىقى ۋە ئەخلاققا ئائىت بىلىملىرى ماتېماتىكا ۋە ئاسترونومىيە بىلىملىرىگە قارىغاندىمۇ مۇھىم. دەرۋەقە ئاسترونومىيە ۋە فىزىكىنى تەتقىق قىلىش قىزىقارلىق، ئەمما ئىككىسىنى سېلىشتۇرغاندا، مۇنەۋۋەر ئەۋلادلارنى قانداق تەربىيىلەشكە دائىر بىلىم تېخىمۇ مۇھىم.

نۇرغۇن ئانا تۆرەلمە تەربىيىسىنىڭ مۇھىملىقىنى بىلمەيدۇ. بالىنى كۆرمىگەن ئەھۋالدا، ئۇلار ھەممىنى ئۆز مەيلىگە قويۇۋېتىش كېرەك دەپ قارايدۇ، بۇ بىر خىل تامامەن خاتا قاراش.

2004.2

ئۇنىڭغا باتۇرانە يۈزلىنىشى كېرەك. مۇشۇنداق قىلغاندىلا، ئاندىن ئۇ لاياقەتلىك ئانا بولالايدۇ.

بىزنىڭ ئەتراپىمىزدىكى نۇرغۇن ئانا بالا تەربىيەلەشكە ئادەم ياللايدۇ. مەن ئەزەلدىن مۇنداق ئايال لاياقەتلىك ئانا ئەمەس، دەپ قارايمەن. ئانىنىڭ مەسئۇلىيىتى بالىنى بۇ ئالەمگە تۇغۇپ قويۇشلا ئەمەس، ئەڭ مۇھىمى ئۇنى تەربىيەلەش. ئانىنىڭ خىزمىتىنى باشقىلار ئىشلىسە بولمايدۇ، بالا تەربىيەلەشنى جەزمەن ئانا ئۆز ئۈستىگە ئېلىشى كېرەك. ئۆز بالىسىنى باشقىلارنىڭ تەربىيىلىشىگە تاپشۇرىدىغان ئىشنى پەقەت ئادەملەرلا قىلىدۇ، ھايۋانلار ھەرگىز قىلمايدۇ. رىم ئىمپېرىيىسى رىملىق ئانىلار بالا تەربىيەلەشتەك ئېغىر ۋەزىپىنى باشقىلارغا تاپشۇرغانلىقى ئۈچۈن ھالاك بولغان.

بىز ئەڭ ئاددىيسى، ئات مىنگەندە ھەرگىز لاياقەتسىز ئاتچىنى ياللىمايمىز. ئەمما بەزى ئانىلار بالىلىرىنى ئېلىپنىڭ سۇنئۇقىنى بىلمەيدىغان ئىنىك ئانىغا تاپشۇرىدۇ. مۇنداق ئىنىكئانىلارنىڭ بالىلارغا كۆڭۈل بۆلۈش دېگەننى بۇنى قىلما، ئۇنى قىلما دېگەندىنلا ئىبارەت. چۈنكى ئۇلار شۇنداق قىلىپ ئۆزى ئاۋارىچىلىكتىن قۇتۇلىدۇ.

مەن ۋىنىفرېت تېخى تۇغۇلماستىنلا دوستۇم ئانىنانى يوقلاپ بارغانىدىم. ئۇ ئۈچ ياشلىق ئوغۇلنىڭ ئانىسى ئىدى. مەن ئانىنانىڭ بالا تەربىيەلەشتە چوقۇم مول تەجرىبىسى بار دەپ ئويلىغانىدىم. ئەمما مەن ئۇنىڭ ئوغلىنى كۆرۈپلا ئۈمىدسىزلىنىپ قالدىم، ھەتتا ئادەم ئۈچۈن ئانا بولۇش ئىشەنچەمنى يوقىتىپ قويغىلى تاس قالدىم. ئۇنىڭ ئوغلى كۆڭۈل بۆيى بىر خىل غېرىب، مىسكىن ھالدا گومۇشتەك گەپ ـ سۆز قىلماي ئولتۇرىدىكەن. مەن بەكلا ئەجەبلەندىم، ئۈچ ياشلىق ئوغۇل دېگەن جانلىق، تېتىك بولۇشى كېرەك ئىدى. نېمە ئۈچۈن ھازىرقىدەك بولۇپ قالدۇ؟

كېيىن بىلدىمكى، ئانىنا بالىسى تۇغۇلغاندىن باشلاپلا ئىنىكئانىغا تاشلاپ بېرىپتۇ. ئۇ ئىنىكئانا ساۋاتسىز، قىلچە تەربىيە كۆرمىگەنىكەن. بالىنى گەپ ئاڭلايدىغان، پاراكەندىچىلىك تۇغدۇرمايدىغان قىلىش ئۈچۈن، ئىنىكئانا ئۇنىڭغا دائىم قورقۇنچلۇق ھېكايىلەرنى سۆزلەيدىكەن، بالىنى دائىم «ئەگەر سەن ۋاڭ ـ چۇڭ قىلساڭ، ئالۋاستى كېلىپ تۇتۇۋالىدۇ» دەپ قورقىتىدىكەن ھەم ئۆزى پات ـ پاتلا ئالۋاستى سىياقىغا كىرىپ بالىنى قورقىتىدىكەن. ۋاي تو ۋا، مۇنداق ئىنىكئانا بالىنى قانداقمۇ ياخشى تەربىيەلىسۇن؟! مەن بۇ ئىشنى ئۇققاندىن كېيىن، ئانىنانى قىلچە تۈزۈت قىلمايلا ئەيىبلىدىم، چۈنكى ئۇ ئانا تۇرۇپ بەكلا مەسئۇلىيەتسىزلىك قىلغان. مەن ئۇنىڭغا ئىنىكئانىنى بوشىتىۋېتىش تەكلىپىنى بەردىم.

بالىنى ئاددىي ھالدىلا باشقىلارغا تاپشۇرغاندا بالىنىڭ ئىقتىدارىنى راۋاجلاندۇرغىلى بولمايلا قالماستىن، ئەكسىچە ئۇ ئىقتىدارنى بارغانچە سولاشتۇرۇپ قۇرۇتۇپ قويىدۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە، بالىلار ئاشۇ ئىنىك ئانىلاردىن ھەر خىل يامان ئادەتلەرنى ئۆگىنىپ قالىدۇ. ئەلۋەتتە، بەزى باياشاتراق ئائىلىلەردە ئانا ـ بالىنى كۈتۈشتە ھەممىلا ئىشقا قول تىقماي، بەزى ۋەزىپىلەرنى ئىنىكئانىغا تاپشۇرسا بولىدۇ، بىراق جەزمەن ئەستايىدىل ئويلاش كېرەك. شۇنداقتىمۇ بالىنى تەربىيەلەشتە، ئانا كۆپ قىسىم مەسئۇلىيەتنى، ۋەزىپىنى ئۆز ئۈستىگە ئېلىشى، مەسىلەن، تاماقنى يېگۈزۈشى، يۇيۇندۇرۇشى، كىيىم كىيدۈرۈشى كېرەك.

مېنىڭچە، ئانا ۋە ئىنىكئانىنىڭ مىجەز ـ خاراكتېرى ئىنتايىن مۇھىم، ھەتتا ئۇلارنىڭ چىراي ئىپادىسىمۇ بالىلارغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. شۇڭا ئىنىكئانا تاللىغاندا، مىجەزى ئوچۇق، چىرايىدا تەبەسسۇم جىلۋىلىنىپ تۇرىدىغان ئايالنى تاللاش كېرەك. ئانىمۇ ئۆز تۇرمۇشىدا ئىمكانىنىڭ بارىچە خۇشال ھالەتنى ئىپادىلىشى لازىم.

مەن سۆيۈملۈك پەرىشتەم يوروق دۇنياغا كۆز ئېچىشتىن ئىلگىرىلا ئۆي ئىچىنى ناھايىتى چىرايلىق سەرەمجانلاشتۇردۇم. مۇشۇنداق قىلغاندا بىرىنچىدىن، تۇرمۇشۇمنىڭ شادلىققا تولغانلىقىنى، ساپ ھاۋا ئىچىدە ئۆتۈۋاتقانلىقىنى ئىپادىلىگىلى؛ ئىككىنچىدىن، ئاپئاق قوزام دۇنياغا تۆرۈلۈشى بىلەنلا ئۇنىڭغا دۇنيانىڭ گۈزەللىكىنى كۆرسەتكىلى بولاتتى. مەن ئەگەر قىزىم گۈزەل مۇھىتتا ياشىسا، ھەردەم ـ ھەر دەقىقە ئاشۇ گۈزەللىك سۆيىدە سۇغۇرۇلۇپ تۇرىدۇ، دەپ ئويلايتتىم. مەن ھامىلدارلىق مەزگىلىمدىلا دائىم دۇنيادىكى بارلىق گۈزەل ئىشلارنى تەسەۋۋۇر قىلىدىغان بىر خىل ئادەتنى شەكىللەندۈردۈم، مېنىڭچە مۇنداق كەيپىيات تېخى تۇغۇلمىغان بالىغا ئۇنتىنسىز تەسىر كۆرسىتىدۇ. چۈنكى تەسەۋۋۇر پەيدا قىلغان ئېسىل ئەسلىمە ئادەمنىڭ كۆڭلىنى شادلاندۇرىدۇ، بەخت

ھېس قىلدۇرىدۇ، شۇنىڭ بىلەن ئادەمنى تېخىمۇ گۈزەللەشتۈرىدۇ. مېنىڭ كۆڭۈل قويۇپ مۇنداق قىلىشىمدىكى مەقسەت بالىنىڭ گۈزەللىكنى سۆيۈشتەك يوشۇرۇن ئىقتىدارىنى ئىمكانقەدەر بۇرۇنراق جارى قىلدۇرۇش ئۈچۈن ئىدى. ھازىر پات ئارىدىلا ئانا بولىدىغان ئاياللار مەندىن بالا تەربىيىلەشنىڭ مەخپىي ئەپ ـ ئامالىنى سورىسا، مەن ھامان ئالدى بىلەن مۇشۇ تەجرىبىنى تونۇشتۇرىمەن.

مەن ۋىنىفرېت ئۈچۈن تاللىغان ئۆي ئائىلىمىزدىكى ئەڭ ياخشى، كۈنگەي تەرەپتىكى ئۆي بولۇپ، ھاۋاسى ساپ ئىدى، كۈن نۇرى تولۇق چۈشۈپ تۇراتتى. تامنىڭ رەڭگى ئەڭ چىرايلىق كۆرۈنىدىغان بوز رەڭدە ئىدى، مۇنداق رەڭ بالىنىڭ كۆزىنىڭ ماسلىشىشىغا پايدىلىق ئىدى. كارىۋات ئاق رەڭلىك، ئەدىيال، يوتقانمۇ ئاق رەڭلىك ئىدى. مەن ئۇنىڭغا يۇمشاق ھەم يېنىك يوتقان، ئەدىيال تەييارلىدىم، بۇلار ئۇنىڭغا يەڭگىللىك ۋە ئازادىلىك تۇيغۇسى بېرەتتى. تامغا ھەر خىل داڭلىق رەسساملەرنىڭ كۆپەيتىلگەن نۇسخىلىرىنى ئاستىم، ھەتتا تام مەش ۋە شىرەلەرگىمۇ داڭلىق ھەيكەللەرنىڭ كۆپەيتىلگەن نۇسخىلىرىنى تىزدىم. بۇ نەرسىلەر ھەم ئەرزان، ھەم نەپىس، چىرايلىق ئىدى. مەن بالام ھەر كۈنى كۆزىنى ئاچقاندا گۈزەل نەرسىلەرنى كۆرسۇن، دۇنيانىڭ گۈزەللىكىنى ھېس قىلىپلا قالماي، ئاڭسىز ھالدا بولسىمۇ كىچىكىدىنلا گۈزەللىككە ئىنتىلىش ھەۋىسى يېتىلدۈرسۇن، دەپ ئويلىغانتىم.

مەيلى ئۆز تۇرمۇشىمىزدىن ياكى كىتابلاردىن بولسۇن، ئانىلارنىڭ بالا تەربىيىلەشنىڭ نەقەدەر مۇھىملىقىنى بىلمەيلىش تەس ئەمەس. يىراق شەرقتىكى جۇڭگو ئەڭ بۇرۇن مەكتەپ ئاچقان دۆلەت، ئەمما ھازىر ئۇلار مەدەنىيلىكتە ئارقىدا قالدى. بۇ نېمە ئۈچۈن؟ مەن جەزملەشتۈرىمەنكى، بۇ ئۇلارنىڭ ئاياللار تەربىيىسىنىڭ زۆرۈرلۈكىنى تونۇپ يەتمىگەنلىكىدىن. بۇرۇن ئەمەس، ھەتتا ھازىرمۇ جۇڭگولۇقلار يوشۇرۇن ئىچىدە ئاياللار تەربىيىلەنمەسلىكى كېرەك دەپ قارايدۇ، شۇڭا جۇڭگولۇق ئاياللارنىڭ كۆپىنچىسى ساۋاتسىز، ئۇلار ھەتتا ئاساسلىق ئائىلە تەربىيىسىنىمۇ ئەزەلدىن ئىلمىي يولغا قويغان ئەمەس.

مېنىڭچە، ھەممە ئادەم تەربىيىچى بولۇشى، ھېچبولمىغاندىمۇ بارلىق ئانا تەربىيىچى بولۇشى كېرەك، تەربىيە مەكتەپتە مۇئەللىملەردىن ئەمەس، ئائىلىدە ئانىلاردىن باشلىنىشى كېرەك. بالىلار مەكتەپكە كىرگەندىن كېيىن، ئانىلار بىلەن مۇئەللىملەر ئۆزئارا ھەمكارلىشىپ، بالىلارنى ئورتاق تەربىيىلىشى كېرەك.

يېقىندىن بۇيان بارلىق نەرسىلەر بارغانچە چاكىنىلىشىپ كېتىۋاتىدۇ، بولۇپمۇ ئاياللارنىڭ كىيىم ـ كېچەكلىرىنىڭ چاكىنىلىشىشى ئەسەبىي دەرىجىگە يەتتى، گۈزەللىك بۇ دۇنيادىن ئايرىلىپ كېتىۋاتىدۇ، مەن بەزىدە بۇنىڭدىن بەك ئازابلىنىمەن. ئاشۇ دۆت ـ كالۋا ئاتا ـ ئانىلار، بولۇپمۇ ئانىلار ئۆزلىرىنىڭ بارغانچە تۆۋەنلەپ كېتىۋاتقان زوق ـ ھەۋەسلىرىنىڭ ئۆز بالىلىرىغا زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزۈۋاتقانلىقىنى تونۇپ يەتكىنى يوق. ئەۋلادلارنىڭ مۇنەۋۋەر، ئالىيجاناب زوق ـ ھەۋەسلىك ئادەملەرگە ئايلىنىشى ئۈچۈن، مەن ياش ئانىلارنى ئىشنى دەرھال ئائىلىدىن باشلاڭلار، بالىلار ئۈچۈن ئالدى بىلەن ئۆزۈڭلار ئالىيجاناب ئادەم بولۇڭلار، دەپ ئاگاھلاندۇرۇش بېرىمەن.

فروئېبېل ① مۇنداق دېگەنىدى: «ئەل ـ ئاۋامنىڭ تەقدىرىنى ھوقۇقدارلارنىڭ قولىدا دېگەندىن كۆرە ئانىلارنىڭ قولىدا، دېگەن تۈزۈك. شۇڭا بىز جەزمەن تىرىشىپ ئانىلار—ئىنسانىيەتنىڭ تەربىيىچىلىرىنى ئويغىتىشىمىز كېرەك». بىراق تولىمۇ ئەپسۇسكى، بۇنىڭ ئەھمىيىتىنى ھەقىقىي چۈشىنىدىغانلار بەكمۇ ئاز بولۇۋاتىدۇ. ئەل ـ ئاۋامنىڭ تەقدىرىنى بەلگىلەيدىغىنى ئانىنىڭ تەربىيىسى، ئەمما مېنىڭ ھەر كۈنى گېزىتلەردىن ۋە رادىئو ئىستانسىلىرىنىڭ خەۋەرلىرىدىن كۆرۈپ، ئاڭلاۋاتقىنىم سان ـ ساناقسىز چۈشكۈن ئانىلارنىڭ ئۆز پەرزەنتلىرىنى ئۆز قولى بىلەن تۇرمىلەر ۋە تەربىيىلەش ئورۇنلىرىغا كىرگۈزۈۋاتقانلىقىدۇر.

لاياقەتسىز ئانا قانداق بولىدۇ؟

بەزى ئاتا ـ ئانىلار بالىلىرىغا ھەر خىل تەلەپ قويىدۇ، بۇنى قىل، ئۇنى قىلما، دەپ بۇيرۇق قىلىدۇ، ئەمما ئىشنى ئۆزىدىن باشلىمايدۇ. مۇنداق ئاتا ـ ئانىلار ئۆز بالىلىرىنى ياخشى تەربىيىلىيەلمەيدۇ. بالا تەربىيىلەشنىڭ مۇشەققەتلىك مۇساپىسىدە، مەن مۇنداق بىر قائىدىنى چوڭقۇر چۈشەندىم: بالا—ئاتا ـ ئانىنىڭ كۆلەڭگىسى. بالا

ھەرقانداق ياخشىلىق ـ يامانلىقنى ئاتا ـ ئانىدىن ئۆگىنىدۇ. بولۇپمۇ، ئاتا ـ ئانا بالىنىڭ نەزىرىدىكى ئەڭ مېھرىبان، ئەڭ سۆيۈملۈك ئادەم. بىراق مېنىڭ ئەتراپىمدىكى نۇرغۇن ئاتا ـ ئانا بۇ ئىشلارغا دىققەت قىلمايدۇ، گەرچە ئۇلار بىلىپ ـ بىلمەيلا باللىرىغا يوقالماس تەسىرلەرنى كۆرسەتسىمۇ، ئەمما بۇ ئەسلىي ئۇلارنىڭ كۆڭلىدىكى ئىش ئەمەس. ئەمما پاكىت بەرىبىر پاكىت، بالىنى ياخشى تەرەپكە باشلىماسلىق مەغلۇبىيەتتۇر.

بەزى ئانا غەلىتە كىيىملەرنى كىيىشكە ئامراق، ھەتتا ئۇلار باشقىلارنىڭ مەسخىرە نىشانىغا ئايلىنىپ قالىدۇ. يەنە بەزىلەر بولسا ناھايىتى ھۇرۇن، كىيىم ـ كېچەكنى تۈزۈك ئوڭشاپمۇ كىيمەيدۇ، ئۇلارمۇ ئوخشاشلا مازاققا قالىدۇ. باللار ئاتا ـ ئانىلىرىنىڭ باشقا باللار تەرىپىدىن مەسخىرە قىلىنىۋاتقانلىقىنى كۆرگەندە بەكلا ئوسال ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ. شۇنداقلا بولۇپ قالماستىن، ھەتتا بۇ ئىش بالىغا روھىي جەھەتتە ناھايىتى يامان تەسىر قىلىدۇ.

مەن بىر ئانىنى تونۇيمەن، ئۇ قىزىغا بەكلا ئامراق. ئۇ ئۆزى يېمەي، ئىچمەي، كىيمەي پۇل تېجەپ، قىزىغا قىممەت باھالىق ئېسىل كىيىملەرنى كىيدۈرىدۇ، ئۇنى گۈزەل ياساندۇرىدۇ، ھەتتا كىيىم ـ كېچەكلەر ئۇ قىزنىڭ ياش ـ قۇرامىغا توغرا كەلمەيمۇ قالىدۇ. ئەمما ئۇ شۇنچە كۆيۈمچانلىق قىلغىنى بىلەن، قىز ئانىسىنى قىلچە ياقتۇرمايدۇ.

بىر كۈنى ئۇ قىز بىزنىڭ ئۆيدە ماڭا مۇنداق دېدى: «ئانام ئاشۇنداق ئالا ـ بۇلماچ كىيىملەرنى كىيىپ، مەكتەپكە مېنى ئالغىلى كەلسە، مەن بەك ئوسال ھالغا چۈشۈپ قالىمەن. مېنى تېخىمۇ بىزار قىلىدىغىنى شۇكى، ئۇ مېنىمۇ ئاشۇنداق ياساندۇرىدۇ، ساۋاقداشلىرىم دائىم ئارقامدىن مەسخىرە قىلىدۇ. ئانام تۆت يېشىمدىن تارتىپ ئاشۇنداق قىلغاچقا، مەن تولىمۇ ئازابلىنىمەن». مېنىڭچە، ئانا ئۇنداق قىلماسلىقى كېرەك. بەلكىم بەزىلەر ئاشۇ قىزنى رەھىمسىزكەن دەپ ئەيىبلەر، ئەمما مەن ئۇ قىزنى چۈشىنىمەن. گەرچە ئۇ ئانا قىزنى ئېسىلزادىلەر پۈرىقى ئىنتايىن قويۇق پەرزەنتلەر مەكتىپىدە ئوقۇتۇۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما، مېنىڭچە ئۇ بىر ئانىنىڭ ئاساسلىق مەجبۇرىيىتىنى ئادا قىلمىغان.

مەن شۇنداق ھېس قىلىپ كەلمەكتىمەنكى، ئانا ھەرقانداق بىر ئىشنى قىلغاندا ئويدانراق ئويلىنىشى، بالىنىڭ كۆزىگە ھەم چېچىلاڭغۇ، ھەم پەردازخور كۆرۈنۈپ قالماسلىقى كېرەك. بولمىسا ئانىنىڭ نوپۇزى تۆۋەنلەپ كېتىدۇ. نوپۇزىنىڭ تۆۋەنلىشى بولسا، بالا تەربىيىلەشتىكى مەغلۇبىيەتنىڭ باشلىنىشىدۇر.

مەيلى بالا ياكى چوڭ ئادەم بولسۇن، بۇنى قىل، ئۇنى قىلما دەپ بۇيرۇق بېرىلسە، ئۇلاردا بىزارلىق تۇغۇلىدۇ. شۇڭا مەن قىزىم ۋىنىفرېتنى تەربىيىلەشتە ھامان بىر خىل ئەپچىل چارە قوللىنىپ، ئۇنى قىل، بۇنى قىلما دېمەي، نېمىنى قىلىش، نېمىنى قىلماسلىقنى ئۇنىڭ ئۆز مەيلىگە قويدۇم. شۇڭا ئۇ قىل دېمىسەممۇ قىلىشقا تېگىشلىك ئىشنى قىلىدىغان، قىلما دېمىسەممۇ قىلمايدىغان ئىشنى قىلمايدىغان بولدى. مېنىڭچە، بالىنى بۇيرۇق بىلەن ئۆگىنىشكە زورلاشنىڭ پايدىسى يوق. مۇنداق قىلغاندا، ئۈنۈم ھامان كۆزلىگەننىڭ ئەكسىچە بولىدۇ. گەرچە ئانىنىڭ مەقسىتى ياخشى بولسىمۇ، ئەمما نەتىجە ياخشى نىيەتنىڭ تەتۈرىسىچە بولۇپ قالىدۇ. شۇڭا بالىنى ئۆگىنىشكە مەجبۇرلىغاندىن كۆرە، بالىنى ئۆگىنىشكە توغرا مۇئامىلە قىلىشقا يېتەكلىگەن تۈزۈك.

دوستۇم لاۋرا دائىم دېگۇدەك نامەلۇم بىر خىل بىئاقىلانە كەيپىياتقا چۆكۈپ قالىدۇ، پات ـ پاتلا ماڭا دەردلىرىنى تۆكىدۇ، چۈنكى ئۇ قىزى جېنىنى تەربىيىلەشتە ياخشى ئۈنۈمگە ئېرىشەلمەيلا قالماستىن، بەلكى ئانا ـ بالا ئۆزئارا قارشىلىشىشتەك ئازابقا قالغان.

لاۋرا بىر نەچچە ئاي تىرىشتى، قىزى جېنىنىڭ ئۆگىنىش ۋاقتىنى قېلىپلاشتۇرۇۋېلىشىغا ياردەملەشتى. چۈنكى جېنى مەكتەپكە كىرگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۆگىنىش ۋاقتىنى قىلچە ئورۇنلاشتۇرالمىغانىدى. جېنىنىڭ ناھايىتى كۆپ ۋاقتىنى دوستلىرى بىلەن بىللە بولۇشقا، ئويۇن ئويناشقا سەرپ قىلىشى ھەمدە دائىم دېگۇدەك بەلگىلەنگەن ئۆگىنىش پىلانىنى ئورۇندىيالماسلىقى، شۇ توپەيلى ۋاقتىدا ئۇخلاپ، ۋاقتىدا ئورۇندىن تۇرالماسلىقى لاۋرانىڭ بېشىنى بەكلا ئاغرىتقان. بۇنىڭ ئۈچۈن لاۋرا ئاغزىنى كۆپ ئۇپرىتىپ، ۋاقتى چىقسىلا قىزى بىلەن سۆزلەشكەن، ئۇنىڭغا ئويۇنقېپىلىقنىڭ يامانلىقىنى، قانغۇدەك ئۇخلىماسلىقنىڭ ساغلاملىق ۋە ئۆگىنىشكە كۆرسىتىدىغان تەسىرىنى كۆرسەتكەن. مۇنداق سۆھبەتلەر كۆپ بولغاچقا، سۆھبەتتە دېيىلىدىغان گەپلەر جېنىغا ياد بولۇپ كەتكەن. لاۋرا ئېغىز ئېچىشى بىلەن قىزى ئۇنى دوراپ، جۈملىنىڭ ئاخىرىنى تۈگەتكەن: «شۇنداق، ئويۇنغا بېرىلىش ۋاقىتنى ئىسراپ قىلغانلىق... شۇنداق، قانغۇدەك ئۇخلىماسلىق بەدەننىڭ نورمال يېتىلىشىگە زىيانلىق. شۇنداقلا ئۇ يامان خاراكتېرلىك ئادەتنى شەكىللەندۈرىدۇ...» مۇنداق ئەھۋالدا ئانا يەنە نېمە دېيىشنى بىلەلمەي قالغان. لاۋرا قىزىغا ئويۇن ئويناش ۋە مەكتەپتىن قويۇپ بەرگەندىن كېيىن تاپشۇرۇق ئىشلەش ۋاقتىنى بەلگىلەپ بەرگەن. ئىش مۇشۇنداق تەكرارلىنىۋەرگەچكە، جېنى ئاستا ـ ئاستا ئىزىغا چۈشكەن، ئۆزىنى سەل تۇتۇۋالغان.

لاۋرا بىر ئاز يەڭگىللىگەن. ئۇ بېجىرىدىغان مۇھىم ئىش بولغاچقا، جېنىغا مەكتەپتىن يانغاندا ھەمراھ بولۇش ئۈچۈن بىر ئايال غوجىدارنى ياللىغان. بارا ـ بارا جېنى ئۆز ۋاقتىدا ئۇخلىمايدىغان، مەكتەپتىن قويۇپ بەرگەندە سىرتتا چۆرگىلەپ يۈرۈپ، ئۆيگە كەچ قايتىدىغان بولۇپ قالغان. لاۋرا گەپ قىلىپ تۇرسا بىر ئاز ياخشى بولغان. بىر كۈنى لاۋرا ئۆيگە بۇرۇنراق قايتىپ كېلىپ، جېنىنىڭ ئۆيدە ئويۇنچۇق ئويناۋاتقانلىقىنى، دەرس تەكرارلىمىغانلىقىنى كۆرۈپتۇ.

—جېنى! ـ دەپ توۋلاپتۇ لاۋرا قىزىغا مىختەك قادىلىپ.

جېنى دەرھاللا ئويۇنچۇقنى يىغىشتۇرۇپ، كۈلۈمسىرەپ، تەمكىن ھالدا:

—مەن بىر سائەت دەرس تەكرارلىدىم، ئەمدىلا ئارام ئالاي دېگەنىدىم، ـ دەپتۇ. ئايال غوجىدارمۇ ئۇنىڭغا بولۇشۇپ:

—راست، ھازىرلا ئولتۇرغان، يىگىرمە مىنۇتلا ئويناي دېگەن، ـ دەپتۇ.

لاۋرا گەپ قىلماپتۇ. شۇ چاغدا ئۇ ئۆپكىسىنىڭ ئاغزىغا تىقىلىپ قېلىۋاتقاندەك بولۇۋاتقانلىقىنى ھېس قىپتۇ. «شۇنچە ئۇزاق ۋاقىت بولدى، كۆپ سۆزلىدىم، نازارەت قىلدىم، ئەمما قىزىم يامان ئادەتنى ئۆزگەرتمىدى، دەپ ئويلاپتۇ ئۇ، —قىزىم بۇنىڭدىكى قائىدىلەرنى بىلىدۇ، بىراق يەنىلا ئۆزىنىڭ بىلگىنىنى قىلىدۇ. مۇشۇنداق قىلىۋەرسە، ئۆزىنى تۇتالمىسا، چوڭ بولغاندا ئەھۋال قانداق بولىدۇ؟ قىزىم نېمىشقا مۇنداق يارىماس چىقىپ قالىدۇ؟ مۇشۇ قىزىمنىڭ ساۋاقدىشى لورېننا نېمىدېگەن ئوماق قىز! ئۇ ئۆزىنى تۇتالايدۇ، ئۈمىدۋار، جۇشقۇن، ھەممە ئادەمنىڭ ئامراقلىقى كېلىدۇ، ئۆگىنىشتىمۇ ئەلاچى، ئۇنىڭ ئانىسىنىڭ دېيىشىچە، ئۇ قىزى ئۈچۈن باش قاتۇرۇپمۇ كەتمەيدىكەن ...»

خىياللار ئۇنىڭ كاللىسىدا چۆرگىلەپ، خۇددى قار پومزىكىدەك بارغانچە يوغىناپتۇ. ئۇ قورساق كۆپۈكنى قانداق چىقىرىۋېلىشنى بىلەلمەپتۇ.

—جېنى، كۆڭلۈمگە بەكلا ئازار بەردىڭ، سەن ماڭا، ئاناڭغا مۇشۇنداق مۇئامىلە قىلامسەن؟ بۇنداق قىلىشىڭ ئۆزۈڭگە قانداق تەسىرى بولىدىغانلىقىنى بىلەمسەن، ـ يوق؟ بولدى، چۈشەندۈرمە، سۆزۈمنى ئاڭلا، ـ دەپتۇ ئۇ ۋە قىزىنىڭ گەپ قىلماقچى بولۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنىڭ سۆزلىشىگە يول قويماپتۇ، ـ ھەرقانداق چۈشەندۈرۈشۈڭنى ئاڭلىغۇم يوق. سەن مېنى ئۈمىدسىزلەندۈردۈڭ، مېنىڭ مۇنداق قىلىشىمنىڭ تامامەن سېنى ياخشى بولسۇن دېگەنلىكىم ئىكەنلىكىنى بىلەمسەن، ـ يوق؟

—ئۇنداق بولسا مەن بىلەن كارىڭ بولمىسۇن، ـ دەپتۇ جېنى.

2004.2

—نېمە؟ ـ لاۋرانىڭ كۆزى چەكچىيىپ، ئاۋازى يۇقىرىلاپتۇ. بۇ چاغدا جېنىنىڭ كۆزىدە قورقۇش پەيدا بولۇپتۇ، ئۇ چېكىنىش يولى ئىزلەپتۇ، ـ كارىڭ بولمىسۇن!؟ بۇ مېنىڭ مەسئۇلىيىتىم، ئەلۋەتتە كارىم بولىدۇ، سېنى باشقۇرىمەن، سەن خانىڭگە قايتىپ ئويدان ئويلان، يەنە...، ـ شۇ چاغ ئۇنىڭ ئېسىگە قىزىنىڭ شەنبە كۈنى دوستى كاتېرىنىنانىڭ ئۆيىگە بارىدىغانلىقى كەپتۇ، ـ شەنبە كۈنى كاتېرىنىنانىڭكىگە بارمايسەن.

—نېمە ئۈچۈن؟ ـ دەپ ۋارقىراپتۇ جېنى، غەزەپ ۋە ئۈمىدسىزلىك ئۇنىڭ قەددىنى تالدەك پۈكۈپتۇ، ـ بارىمەن، جەزمەن بارىمەن، سەن بەك ئەسكى ئانىكەنسەن.

قىزىنىڭ غەزەپلەنگەن ھالىنى كۆرگەن ئانا بىئارام بوپتۇ. ئۇنىڭغا قىزىنىڭ ئاشۇ پۇرسەتتە دوستلىرى بىلەن جەم بولۇشقا نەقەدەر تەقەززا ئىكەنلىكى ئايان ئىكەن. ئەمما ئۇنىڭدىكى غەزەپ ۋە غۇرۇر ئۇنىڭ «بۇيرۇق»نى قايتۇرۇۋېلىشىغا ئىمكان بەرمەپتۇ.

—بۇ پۇرسەتنى ئۆزۈڭ بىكار قىلدىڭ.

—قانداقچە؟ بۇنىڭ ئويۇنچۇق ئويناش بىلەن نېمە مۇناسىۋىتى؟ بارىمەن دېدىم، بارىمەن، قېنى قانداق قىلالايسەنكىن!ـ دەپتۇ قىز قەھرى بىلەن. ئۇنىڭ ئاشۇ قەپەسىدىن قۇتۇلماقچى بولغان ھايۋاندەك ھالىتى لاۋرا كۆرۈشنى ئەڭ خالىمايدىغان ھالەت ئىكەن.

—دەرھال توختاپ قال، بولمىسا غەزىپىمنى باسالماي قالىمەن.

—غەزىپىڭ ئۆرلەپ بولدى، مېنىڭ ھالىتىم مۇشۇ، قانداق؟!

لاۋرا قىزىنىڭ دۈمبىسىگە ئىككى شاپىلاق سالپتۇ.

قىزى يىغلىغىنىچە ئۆز خانىسىگە ئىشكنى جالاققىدە يېپىپ كىرىپ كېتىپتۇ. ئاشۇ ئىككى شاپىلاق بىلەن لاۋرانىڭ قورسىقى بوشاپتۇ، بىراق بىر خىل ئىچكى ئازابقا قاپتۇ، ئۇنىڭدا مەغلۇبىيەت تۇيغۇسى پەيدا بوپتۇ.

بىر ياندا ئۇن ـ تىنسىز قاراپ تۇرغان غوجىدار ئۇنىڭ بىلەن خەيرلىشىۋېتىپ:

— لاۋرا، قىزىڭىز بىر نەچچە كۈندىن بۇيان ئوينىمىغان، بۇگۈنمۇ راستىنلا ئاۋۋال دەرس تەكرارلىغان، ئاندىن بىر ئاز ئويناي دەپ ئۆتۈنگەن. مېنىڭچە، جېنى تەلەپلىرىڭىزگە بەكلا ھۆرمەت قىلغان، ـ دەپتۇ.

مەن بۇ يەردە لاۋرا قىزىنى يەنىمۇ بەكرەك جازالىشى كېرەكمۇ ـ يوق، دېگەن مەسىلىنى مۇھاكىمە قىلماقچى ئەمەسمەن. مېنىڭ دېمەكچى بولغىنىم لاۋرانىڭ قىزىنىڭ ئۆز بەلگىلىمىلىرىگە خىلاپلىق قىلغانلىقىنى كۆرگەن چاغدىكى پىسخىك ھەرىكىتى. ئۆزى يوق چاغدا ئويۇنچۇق ئوينىغان قىزىنى كۆرگەندە، لاۋرا ئالدى بىلەن شۇنچە كۆپ خىزمەت ئىشلىگەندىن كېيىنمۇ، قىزىنىڭ ئۆزى قويغان تەلەپلەرگە سەل قارىغانلىقىنى ئويلىغان ـ دە، ئانا بولماقنىڭ جاپاسى ۋە ئۆزى ئۇچراۋاتقان ئۇۋالچىلىق ئۇنىڭ يۈرىكىگە سەلدەك يىغىلغان. ئۇ ياخشى ئۇخلىماسلىقنىڭ قىزىنىڭ تەن ساغلاملىقىغا بولىدىغان تەسىرىنى ئويلىغان، شۇنداقلا قىزىنىڭ بۇرۇن قىلغان ئۆز كۆڭلىگە ياقمايدىغان ئىشلىرىمۇ ئۇنىڭ كاللىسىدا بىر ـ بىرلەپ پەيدا بولغان.

مېنىڭچە، لاۋرانىڭ كۆڭۈلسىزلىك ۋە خاپىلىقلىرىنىڭ ھەممىسىنى بىراقلا كۆز ئالدىدىكى مۇھىتقا سۆرەپ كىرىشتەك بۇ خىل تەپەككۇر ئۇسۇلى بەكلا بىئاقىلانىلىكتۇر. چۈنكى ئۇنداق قىلىش ئانا بىلەن قىز ئوتتۇرىسىدىكى قارىمۇقارشىلىقنى تەڭداشسىز يۇقىرىغا كۆتۈرۈۋېتىدۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە زىيادە غەزەپلىنىش تەبىئىي ھالدا لاۋرانىڭ ئاشۇ ئىشقا قارىتا ھۆكۈم قىلىش ئىقتىدارىغا تەسىر كۆرسىتىدۇ. غەزەپنىڭ تۈرتكىسى بىلەن لاۋرا ھەر قانداق ئوبيېكتىپ، سوغۇققان، ئاقىلانە بولۇشتەك ئۇسۇللاردىن ۋاز كەچكەن، ھەتتا قىزنى باشقۇرۇشنىڭ مەقسىتىنىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى ئۇنتۇپ، قورساق كۆپۈكىنى چىقىرىۋېلىشنىلا ئويلاپ، قىزىغا ئۈمىدسىزلىنىشنىڭ تەمىنى تېتىتىپ قويۇش ئامالىنى ئىزلىگەن، بۇ يەردە ئۆچ ئېلىش غەرىزىمۇ رول ئوينىغان. ئۆزىنى غەزەپنىڭ باشقۇرۇشىغا تاشلاپ بېرىش دۆتلۈكتۇر. ئەگەر مۇنداق ئىش ئائىلىنىڭ سىرتىدا يۈز بەرسە، دەرۋەقە ئۇنىڭدا نۇرغۇن پايدا ـ زىيان بار بولغان بولىدۇ، ئادەم ئۆزىنى قارامىلىق قىلماسلىققا ئاگاھلاندۇرىدۇ، ئەمما ئۆز ئائىلىسىدىكىلەر بولغان ئەھۋالدا بىپەرۋالىق قىلىدۇ. ئەگەر ئۆزىمىزنىڭ مېھرىبانلىقىمىزنىڭ ئەسلىي مەقسىتىنى ۋە بىپەرۋالىق قىلىشىمىزنىڭ بالىغا كەلتۈرۈشى مۇمكىن بولغان زىيىنىنى ئويلىساق ئىدۇق، لاۋرا ئۆزىنى تۇتۇۋېلىشى كېرەك ئىدى.

توغرا، ئۆز بالىسىغا كۆيۈنمەيدىغان ئانا لاياقەتسىز

ئانا بولىدۇ. ئەمما زىيادە ئامراقلىق قىلىدىغان، تامامەن بالىنىڭ رايىغا باقىدىغان ياكى قوپال، قارام، تۇزۇك ئويلانمايلا ناتوغرا ئۇسۇللارنى قوللىنىدىغان ئانىمۇ، شەك ـ شۈبھىسىزكى، بالىسىغا كۆڭلىدە ھەرقانچە كۆيۈنگىنى بىلەنمۇ، مېنىڭ نەزىرىمدە، تامامەن لاياقەتسىز ئانىدۇر.

پەرزەنت بىلەن ئاتا ـ ئانا ئوتتۇرىسىدىكى زىددىيەتنىڭ ئاساسلىق سەۋەبلىرى

قىزىم ۋىنىفرېت تۇرەلگەندىن كېيىن، مېنىڭ دائىم ئويلايدىغىنىم، قانداق قىلسام قىزىمنى يارامىلىق ئادەم قىلىپ تەربىيىلەيمەن دېگەن مەسىلە بولدى. مېنىڭ ئەڭ ئەنسىرەيدىغىنىم ئۆزۈمنىڭ لاياقەتلىك ئانىنىڭ مەجبۇرىيىتىنى ئۆتىيەلمەي قېلىشىم ئىدى. پەرزەنتلىك بولۇش، پەرزەنت تەربىيىلەش ئاتا ـ ئانىنىڭ تاللىشى، ئۇ پەرزەنتنىڭ تاللىشى ئەمەس، ئۇنىڭ قانداق ئاتا ـ ئانىسىنىڭ بولۇشى تەقدىردە بەلگىلەنگەن. ئەمما ئاتا ـ ئانا ئۆز ئورنىدا قانداق قىلغاندا مۇستەھكەم ئولتۇرۇپ، پەرزەنتنىڭ ئۇمۇرلۇك ھۆرمىتىگە ئېرىشەلەيدۇ؟

پەرزەنتنى بىز تاپقان، بىز تەربىيىلەيمىز، ئاتا ـ ئانا پەرزەنت ئۈچۈن ھەقىقەتەن كۆپ باش قاتۇرىدۇ، يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلىدۇ. ئەمما بۇنىڭلىق بىلەنلا ئاتا ـ ئانا ھەقلىق يوسۇندا پەرزەنتنىڭ ھۆرمەت ۋە تەشەككۇرىگە ئېرىشەلەمدۇ ـ يوق؟ نۇرغۇن ئاتا ـ ئانا مەن ساڭا چىن يۈرەكتىن كۆيۈنگەن ئىكەنمەن، سەن بۇنى بىلىشىڭ كېرەك، مەن خالىسىلا سېنىڭ بويسۇنۇشۇڭنى تەلەپ قىلالايمەن، دەپ ئويلايدۇ. ئىنسانىيەتنىڭ ئەنئەنىۋى ئەخلاق قارىشى بويىچە ئېيتقاندا، پەرزەنتلەردە ئاتا ـ ئانىغا تۇغما ھۆرمەت بولىدۇ، ئۇلار ئاتا ـ ئانىغا بويسۇنىدۇ. ئەمەلىيەتتە، دەۋر ئۆزگىرىدۇ، نۇرغۇن ئەنئەنىۋى نەرسىلەر ئۆزگىرىدۇ، نۇرغۇن ئىش ۋاقىتنىڭ ھۆكۈمىنى كۈتىدۇ. بۈگۈنكى ئاتا ـ ئانىلار پەرزەنتلەرنىڭ ئائىلىدىكى ئورنىغا قانداق مۇئامىلە قىلىشى كېرەك؟

مەن قىزىمنىڭ ئۆسۈپ يېتىلىشى جەريانىدا شۇنى بايقىدىمكى، ئۇ ناھايىتى كىچىك ۋاقتىدا، ئۇنىڭدىن مۇتلەق بويسۇنۇشنى تەلەپ قىلسام، ئادەتتە ھېچقانداق چاتاق چىقمايدىكەن. ئەمما چوڭىيىغانسېرى ھەقلىق يوسۇندا بويسۇنۇشنى تەلەپ قىلسام، تازا ئاقمايدىكەن، ھەتتا نۇرغۇن ئاۋارىچىلىك كۆرۈلىدىكەن. بەزى ئاتا ـ ئانا تولىمۇ ئازاب بىلەن: «مەن بالامغا جان ـ جېنىم بىلەن كۆيۈندۇم، ئەمما نېمىگە ئېرىشتىم؟ ئۇ ماڭا قىلچە ھۆرمەت قىلمىدى، ھەتتا مېنى بىزار قىلدىلىك دېدى، گەپلىرىمگە پەرۋا قىلمىدى» دەيدۇ. تەگرىمگە رەھمەت، ھەر نېمە بولسا ۋىنىفرېت ماڭا ئۇنداق مۇئامىلە قىلمىدى. ئەمەلىيەتتە، مەنمۇ ئۇنىڭدىن مۇتلەق بويسۇنۇشنى تەلەپ قىلمىدىم. مېنىڭچە، ھەممە ئىش، ھەممە نەرسە بىر ـ بىرى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولىدۇ، سەن ئۇنىڭغا قانداق مۇئامىلە قىلساڭ، ئۇمۇ ساڭا شۇنداق مۇئامىلە قىلىدۇ.

مېنىڭچە، ئاتا ـ ئانىدىكى بالىدىن رەھمەت ـ تەشەككۇر كۈتىدىغان روھىي ھالەت باللار بىلەن ئاتا ـ ئانا ئوتتۇرىسىدا زىددىيەت پەيدا قىلىدىغان بىرىنچى سەۋەب. ئاتا ـ ئانا بولۇش شەرەپلىك ھەم تولىمۇ مۇشەققەتلىك ئىش، ئەگەر بۇ ئىشقا سەممىي پوزىتسىيىدە مۇئامىلە قىلمىسا، كېيىنكى ئەۋلادلارنىڭ «ۋاپادارلىقى»غا ئېرىشىمەك بەك مۇشكۇل. تەسەۋۋۇر قىلىپ كۆرەيلى، بىر ئائىلىنى دائىم «مەن ساڭا نېمە بەردىم...»، «سەن جەزمەن ماڭا جاۋاب قايتۇرۇشۇڭ كېرەك» دېگەندەك ھالەت ئوراپ تۇرسا، بۇنى قانداقمۇ بىر ئائىلە دېگىلى بولسۇن؟ ئۇ ۋاڭ ـ چۇڭلۇق بازارغا ئايلىنىپ قالىدۇ. ئاشۇنداق مۇھىتتا، قانداقمۇ ئائىلىنىڭ ئىللىقلىقىنى تىلغا ئالغىلى بولسۇن! شۇنداق ئىكەن، پەرزەنت قانداقمۇ ساغلام ئۆسەلىسۇن؟

تۇرمۇشقا ئەستايىدىل مۇئامىلە قىلغان، كەسپىنى قەدىرلەپ ئائىلىنى سۆيگەن، ياخشى ئادەتلىك ئاتا ـ ئانىلار پەرزەنتلەرنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشەلەيدۇ. ئۇنداق بولمىسا، ئاتا ـ ئانا بالىدىن سۆز ـ ھەرىكەتتە دىققەت قىلىشنى تەلەپ قىلغاندا، بالىنىڭ «سېنىڭ سۆز ـ ھەرىكىتىڭمۇ شۇنداقمۇ» دېگەندەك بىر ئېغىز سۆزى ئاتا ـ ئانىسىنى بىر چەتكە ئىتتىرىۋېتەلەيدۇ. شۇڭا، مەن ئاتا ـ ئانىنىڭ پەرزەنتلەرنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشىش ـ ئېرىشەلمەسلىكىدە، ئاچقۇچ ئاتا ـ ئانىنىڭ سۆز ـ ھەرىكەتتىكى ئىپادىسى، دەپ قارايمەن. تەربىيە كۆرگەن ئاتا ـ ئانىلار بەزى سەۋەبلەرنى كۆرسىتىپ ئۆزىنى ئاقلىيالىشى، بالىنى ئۆز نەسىھىتىنى قوبۇل قىلىشقا قايىل قىلالىشى مۇمكىن. ئەمما تازا تەربىيە كۆرمىگەن ئاتا ـ ئانىلار بالا ئۆزىنىڭ پىكىرىنى كولىغانلىقى ئۈچۈن ئىچىمۇ غەزەپكە كېلىپ، «سەن

ئاتا ـ ئاناڭغىمۇ شۇنداق گەپنى قىلامسەن؟ بىئەدەپ! چوڭلار شۇنداق قىلسا بولىدۇ، بالىلار ئۇنداق قىلسا بولمايدۇ؟» دېگەندەك قارىماققا يوللۇق، ئەمما بىئاقىلانە سۆزلەرنى قىلىشى مۇمكىن. شۇنداق مۇھىتتا، بالىلار باشقىلاردىن تۆۋەن تۇرىدىغان نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ ـ دە، بەختىنى سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ. ئۇنداق تەنبىھ بېرىشنى بەزىلەر يوللۇق، مەن ساڭا ھاياتلىق ئاتا قىلغانىكەنمەن، سېنى ئۆلۈمگە ھۆكۈم قىلىشقىمۇ ھوقۇقلۇق، دەپ قارايدۇ. مېنىڭچە، مۇنداق قاراش تولىمۇ كۈلكىلىك. چوڭلار جەزمەن بالىلارنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشىشى كېرەكمۇ؟ ياشتا چوڭلار ياكى ئورنى سەل يۇقىرىلار جەزمەن ياشلار ياكى ئورنى تۆۋەنرەكلەرنىڭ ھۆرمىتىگە ئېرىشىشى كېرەكمۇ؟ بەزى چوڭلار ئۆزلىرىنىڭ خالاش ـ خالىماسلىقىدىن قەتئىينەزەر، ۋىجدانىغا خىلاپ ھالدا ئۆزىدىن چوڭلار ياكى ئورنى يۇقىرىراقلارغا پايدا ـ مەنپەئەت مۇناسىۋىتى تۈپەيلىدىن ھۆرمەت بىلدۈرۈشكە مەجبۇر بولىدۇ. لېكىن مۇنداق قاراشنى ھەرگىزمۇ بالىلارغا تەتبىقلىماسلىق كېرەك. ھۆرمەتلەشكە ئەرزىمەيدىغان ئاتا ـ ئانىلارغا نىسبەتەن ئېيتقاندا، بالىلار ئۆز نارازىلىقىنى بىلدۈرۈشكە ھوقۇقلۇق. مېنىڭچە، ئۇستازلىق سالاپىتى بىلەن بالىلارنى خوپ ـ خوپ دەپ تۇرۇشقا مەجبۇرلاش ئۆزىنى خورلايدىغان ئۇسۇلدۇر. چوڭلارنىڭ بالىنى جىم تۇرغۇزالايدىغان ئامالى بولغان تەقدىردىمۇ، ئەمما بالىنىڭ قەلبىدىكى نارازىلىق بارا ـ بارا ئۆچمەنلىك ۋە كەمسىتىشكە ئايلىنىدۇ.

مېنىڭچە، ئاتا ـ ئانا بالىغا سىلىق ـ سىپايە روھىي ھالەتتە مۇئامىلە قىلىشى كېرەك. ئەگەر بىز مۇشۇ قائىدىنى ھەقىقىي قوبۇل قىلساق، بالىدىن ھۆرمەت قىلمىدى، دەپ ئاغرىنمايمىز، بەلكى ئالدى بىلەن ئۆز ھەرىكىتىمىزنىڭ بالىنىڭ ھۆرمەتلىشىگە ئەرزىيدىغان ـ ئەرزىمەيدىغانلىقىنى تەكشۈرىدىغان بولىمىز. ئەمەلىيەتتە مانا مۇشۇنداق ئۆزىنى ـ ئۆزى تەكشۈرۈش بالىغا نىسبەتەن ئەڭ ياخشى تەربىيە بولىدۇ.

مەن ۋىنفرېتنى تەربىيىلەش داۋامىدا، ئۇنىڭغا زادىلا نوپۇزلۇق ئەرباب سۈپىتىدە ئۇنى قىل، بۇنى قىلما، دەپ بۇيرۇق قىلغان ئەمەسمەن، شۇنداقلا ئۆزۈمنى يۇقىرىدا تۇتۇپ، ئۇنى ـ بۇنى تەلەپ قىلغانمۇ ئەمەسمەن. قەتئىي ئىشىنىمەنكى، مەن ئۆزۈمگە قاتتىق تەلەپ قويالىسام، ئۇ جەزمەن مەندىن ئۆگىنىدۇ. مېنىڭچە، ھەرىكەت ۋەز ـ نەسىھەتتىنمۇ قۇدرەتلىك.

قىزىم ئىككى ـ ئۈچ ياشلاردىكى چاغدا بەك كەپسىز ئىدى. ئۇ دائىم ئۆزىنىڭ ئويۇنچۇقلىرىنى بۇزۇۋېتىپلا قالماي، يەنە مېنىڭ خىزمەتلىرىمگە كاشىلا بولاتتى. بۇ بالا ئاشۇنداق ياشتىكى چاغدا دائىم بولۇپ تۇرىدىغان ئەھۋال، ئۇ ھەرقانداق ئىشقا قىزىقاتتى، ھەرقانداق نەرسىنى تۇتۇپ بېقىشنى ئويلايتتى.

بىر نۆۋەت مەن يوق چاغدا، ۋىنفرېت مېنىڭ كۈتۈپخانامغا كىرىپ، بەلكىم قىزىقىشتىن ياكى قىلىقسىزلىقتىن بولسا كېرەك، مېنىڭ تېخى يېتىمگەن ماقالەمنى چېچىۋېتىپتۇ، رەتلەنگەن تەرتىپ تامامەن بۇزۇلۇپتۇ.

مەن بۇ ھالنى كۆرۈپ، ئۇنىڭغا سوغۇق تەرزدە قاراپ قويدۇم، ئۇنى شۇ ھامانلا ئەيىبلىمىدىم ـ دە، ئۆزۈم ئۇلارنى بىر ۋاراق ـ بىر ۋاراقتىن تەردىم ھەمدە قايتا رەتلىدىم. شۇ چاغدا ۋىنفرېت يېنىمدا ئىدى، مېنىڭ ھەر بىر ھەرىكىتىمگە جىممىدە قاراپ تۇرغانىدى، ئۇنىڭدا ماڭا ياردەملىشىش خىيالى يوقتەك ئىدى. مەن ماقالىنى رەتلەپ بولۇشتىن ئىلگىرى، ئۇ ئۆز خانىسىگە چىقىپ كەتتى.

كەچلىك تاماقتىن كېيىن، ۋىنفرېت مەندىن ئۇنىڭ خانىسىگە چىقىپ چېچىلىپ كەتكەن ئويۇنچۇقلىرىنى يىغىشتۇرۇپ بېرىشىمنى ئۆتۈندى. مەن ئۇنىڭ خانىسىگە كىرسەم ئويۇنچۇقلار ھەممە ياقتا چېچىلىپ يېتىپتۇ. ئۇ كارىۋات ياپقۇچىنىمۇ پەگاغا چۈشۈرۈۋېتىپتۇ، بىر نەچچە ئويۇنچۇقنى چۇۋۇۋېتىپتۇ.

مەن گەپ ـ سۆز قىلمايلا ئۇنىڭ خانىسىدىن چىقىپ كەتمەكچى بولدۇم.

ــــ ئاپا، سەن ماڭا يىغىشتۇرۇپ بەرمەمسەن، ـ دەپ سورىدى ئۇ.

ــــ شۇنداق. نېمىشقا مەن يىغىشتۇرۇپ بەرگۈدەكمەن؟

ــــ ئادەتتە دائىم سەن يىغىشتۇرۇپ بېرەتتىڭغۇ؟! ـ دېدى قىزىم چۈشىنەلمىگەندەك.

ــــ ئەمما بۈگۈن ماقالەمنى چېچىۋېتىپسەن، ئۇنى ماڭا كىم يىغىشتۇرۇپ بەردى؟

ــــ ...؟ ـ قىزىم ماڭا يەنىلا چۈشىنەلمىگەندەك

قارىدى.

ــــۋىنىفرېت، سەن ماقالەمنىڭ قانداقلارچە چېچىلىپ كەتكەنلىكىنى بىلەمسەن؟ ـ دەپ سورىدىم مەن.

ــــمەن چېچىۋەتكەن.

ــــنېمىشقا شۇنداق قىلدىڭ؟

ــــماقالە قەغەزلىرىنى چاچسا قىزىق بولىدىكەن.

ــــشۇنداقمۇ؟ ئۇلار ئويۇنچۇقمۇ؟

ــــ...؟ ـ قىزىم مەقسىتىمنى چۈشەنمىدى.

ــــسەن ئويلاپ كۆرە قىزىم، نەرسىلەرنى بۇزۇپ ـ چېچىۋەتمەك بەك ئوڭاي، ئەمما ئۇلارنى يىغىشتۇرۇپ رەتلىمەك ئۇنداق ئوڭاي ئەمەس. مانا بۇ نېمە ئۈچۈن سەن ئوينىغاندا مېنىڭ ياردىمىمنىڭ كېرەك بولمايدىغانلىقى، يىغىشتۇرغاندا بولسا ياردىمىمنىڭ كېرەك بولىدىغانلىقىدىكى سەۋەب. ھالبۇكى، ماقالە بولسا مېنىڭ جاپالىق ئەمگىكىمنىڭ مەھسۇلى، سەن ئۇنى خالىغانچە بۇزسالڭ بولامدۇ؟

ــــ ئانا، كەچۈرۈڭ، ـ قىزىم بېشىنى ئەگدى، ـ مەن خاتا قىپتىمەن، ئەمدى سىزنىڭ نەرسىلىرىڭىزگە تەگمەيمەن.

ۋىنىفرېت شۇنداق دەپ ئىشكنى يېنىككىنە يېپىپ ئۆز خانىسىگە كىرىپ كەتتى. بىر ئازدىن كېيىن ئۇ مېنى چاقىردى. ئەسلىدە ئۇ ئويۇنچۇقلىرىنى ئۆزى يىغىشتۇرغان، ئۆينى رەتلىگەنىكەن. گەرچە يىغىشتۇرۇشى سەل مالىماندراق بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ئۆز قولى بىلەن يىغىشتۇرۇپتۇ. بۇ ھالنى كۆرۈپ ئوبدانلا تەسىرلەندىم، چۈنكى مېنىڭ كىچىككىنە قىزىم سەبىي قەلبىدە مېنىڭ دېمەكچى بولغانلىرىمنى چۈشىنىپ يەتكەنىدى.

شۇنىڭدىن كېيىن، ۋىنىفرېت مېنىڭ نەرسىلىرىمگە زادىلا چېقىلمىدى ھەمدە ئۆزىنىڭ نەرسىلىرىنى ئۆزى يىغىشتۇرۇشنى ئۆگىنىۋالدى.

ھەرقانداق ئەھۋال ئاستىدا ئۆزىڭىزنىڭ ياخشى ئانا بولۇش ئىقتىدارىڭىزدىن گۇمانلانماڭ

راستىنى دېسەم، ئاشۇ ئوماق قىزىم يورۇق ئالەمگە كۆز ئاچماستىنلا مەن ئۇنى قانداق تەربىيىلەش توغرىسىدا ئويلىنىشنى باشلىغانىدىم. ئۇ قورسىقىمدا ھەر قېتىم تەۋرىگەندە، ھەر نۆۋەت قورسىقىمغا تەپكەندە، مەن ئۇنىڭ تۇغۇلغاندىن كېيىنكى ھالىتىنى تەسەۋۋۇر قىلالىتتىم. مەن ئاشۇ چاغدىن تارتىپلا جەزمەن ياخشى ئانا بولۇش نىيىتىگە كەلگەن ھەمدە پات ئارىدىلا ئانا بولىدىغان ئايالنىڭ خۇشاللىقىنى ھېس قىلىپ يەتكەنىدىم.

يېڭىلا تۇغۇلغان قىزىمغا قارىغاندا، مەن ئۇنى قانداق سۆيسەم ياخشى بولىدىغانلىقىنى بىلمەي قالدىم. مەن ئالەمدىكى بارلىق ئانىدا تۇغۇلۇۋاتقان پەرزەنتىنى كۆرگەندە مۇشۇنداق ھالدا بولسا كېرەك، دەپ ئويلىدىم. مەن دۇنيادا بىرەر غايىۋى، كۆڭۈلدىكىدەك ئانا بولۇشنىڭ ئۇسۇل، ئەندىزى بار ـ يوقلۇقىنى بىلمەيتتىم، ئەگەر بار بولسا، مېنىڭ دەرھاللا شۇنداقلارنىڭ بىرى بولغۇم كەلگەنىدى.

قانداق ئانا غايىۋى، كۆڭۈلدىكىدەك مۇنەۋۋەر ئانا بولىدۇ؟ مېنىڭچە، مېھىر ـ مۇھەببەتلىك، مەسئۇلىيەتچان ئانا غايىۋى، كۆڭۈلدىكىدەك ئانا بولىدۇ. مەسئۇلىيەتچانلىق بالىنىڭ ئۆسۈپ ـ يېتىلىشىگە كۆڭۈل بۆلۈش، بالىنى تەربىيىلەشكە دائىر تەجرىبىلەر ۋە بىلىملەرنى ئىزدەش ۋە ئۆگىنىش، بالىنى تەربىيىلەش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزىنىڭ ئۆسۈپ ـ يېتىلىشىگىمۇ ئەھمىيەت بېرىش، ئۆزىنىڭ ئاكتىپ پوزىتسىيىسى ئارقىلىق بالىغا تەسىر كۆرسىتىشتە ئىپادىلىنىدۇ. مېنىڭ نەزىرىمدە كۆڭۈلدىكىدەك ياخشى ئانا ئەبەدىي تەمكىن، ئەبەدىي مۇلايىم بولىدۇ، بالىغا چىن مۇھەببەت بىلەن مۇئامىلە قىلىدۇ، بالىنى باشقۇرۇشنىڭ ئەڭ ياخشى ئۇسۇلىنى ئەبەدىي بىلگەن، يېتەرلىك ۋاقتىنى ئەبەدىي بالىغا سەرپ قىلالايدىغان، بالىغا ئەبەدىي ئۈمىدۋارلىق، ئاكتىپ پوزىتسىيە بىلەن قارايدىغان، بالىنىڭ سوئاللىرىغا قانداق جاۋاب بېرىشنى ئەبەدىي بىلگەن بولىدۇ. مەن بالىنىڭ پات ئارىدا تۇغۇلىدىغانلىقىنى بىلگەن چېغىمدا، كۆڭلۈمدە ئەنە شۇنداق بىر ياخشى ئانىنىڭ پورترېتىنى سىزىپ چىققانىدىم.

ئەمما، ئەمەلىيەتتە ئەنە شۇنداق كۆڭۈلدىكىدەك ياخشى ئانىغا ئايلىنىش بەكمۇ قىيىن. بۇنى مەن ۋىنىفرېتنى تۇغقاندىن كېيىن چوڭقۇر ھېس قىلدىم. كۈندىن ـ كۈنگە چوڭىيىۋاتقان قىزىمنى كۆرگەندە، مەن پات ـ پاتلا باشقا ئانىلار مەندىن ياخشىراق قىلىۋاتقاندۇ، دەپ پەرەز قىلاتتىم. بىراق مەن غايىدىكىدەك مۇكەممەللىكنى ئورۇندىيالايدىغان ئانىنىڭ يوقلۇقىنى بىلەتتىم، ئۇلارنىڭمۇ يەنىلا ھاياتلىقىنىڭ ئۆسۈپ ـ يېتىلىش باسقۇچىدا تۇرۇ-

2004.2

ۋاتقانلىقىنى، يەنىلا تۇرمۇشنىڭ ھەر خىل سىناقلىرىغا دۇچ كېلىۋاتقانلىقىنى، ئۇلارنىڭمۇ يەنىلا نۇقسانلىرى بارلىقىنى بىلەتتىم. ئەمما مەن يەنىلا تېخىمۇ ياخشىراق ئىشلەشكە، مۇكەممەل ئانىغا يېقىنلىششقا ئىمكانىنىڭ بارىچە تىرىشتىم.

دوستۇم ئېرىېننا بويتاق ئانا بولۇپ، تۇرمۇش يۈكى ئۇنى ھالسىزلاندۇرغان، نىكاھ جەھەتتىكى ئوڭۇشسىزلىقلار ئۇنى روھسىزلاندۇرغانىدى. ئۇ مەن ئىشلارنى ياخشى بىرتەرەپ قىلالمىدىم، دەپ قاراپ ئېرىدىن ئاجراشقان، قىزىنىڭ خۇشال كۈلكىسىلا ئۇنىڭغا بىردىنبىر تەسەللى ئىدى. قىزى كۈندىن ـ كۈنگە چوڭ بولدى، بىراق كۈندىن ـ كۈنگە خۇشالراق بولالمىدى، ئەكسىچە جىمغۇر بولۇپ قالدى، ھەر كۈنى ئۆيگە قايتقاندا يېگانە ھالدا مۇڭلىناتتى، دوستلىرى بىلەنمۇ باردى ـ كەلدى قىلمايتتى.

ئېرىېننا نېمە ئىش بولغانلىقىنى بىلمەكچى بولاتتى، ئەمما قىزى ھېچ ئىش بولغىنى يوق دەيتتى، كۆپ سۆزلەشنى خالىمايتتى. مۇئەللىم قىزىنىڭ بىر ئىنشاسىنى ئېلىپ كەلگەندىلا، ئۇ ئاندىن ئازراق يىپ ئۇچىغا ئىگە بولدى. ئىنشادا، ئۇنىڭ قىزى ئۆزىنى ـ ئۆزى كەمسىتىدىغان، كىشىلەر ياخشى كۆرمەيدىغان، كاللىسى ياخشى ئىشلىمەيدىغان، شۇڭا تۇرمۇشى بەختسىز بولۇپ قالغان بىر قىزنى تەسۋىرلىگەنىدى.

مۇئەللىم ئېرىېنناغا ئىنشادا قىزىڭىزنىڭ كۆڭلىدىكى ئويلىرى ئەكس ئەتتۈرۈلگەن بولۇشى مۇمكىن، سىز قىزىڭىز بىلەن ئوبدان سۆزلىشىپ بېقىڭ، دېگەن. ئېرىېننا ئىنشانى كۆرۈپ ئۇزاق ئويلانغان، ئۇ ئىنشادىن ئۆزىنى كۆرگەندەك بولغان، ئۆزىنىڭ ئادەتتە ئۆزىگە ئۆزى ئېچىنىدىغان ۋە خاپا بولىدىغانلىقى، جۇشقۇنراق كەيپىياتتا بولىدىغان چاغلىرىنىڭ يوقلۇقىنى، مۇنداق ھالەتنى دائىم ئۆزىگە ھەمراھ بولىدىغان قىزىنىڭمۇ يۇقتۇرۇۋالغانلىقىنى ئەسكە ئالغان.

ئېرىېننا ئۆزىنىڭ پوزىتسىيىسىنىڭ قىزىدىكى چۈشكۈنلۈك ۋە پاسسىپلىقنى پەيدا قىلغانلىقى، ئۆزىنى ئۆزگەرتكەندىلا قىزىغا ياردەم بېرەلەيدىغانلىقىنى چۈشىنىپ يەتكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئۆزىگە ئىلھام بېرەلەيدىغان ئامال ـ چارىلەر ئۈستىدە ئىزدەنگەن. ئۇ قىزىغا ئۆز پەلانىنى سۆزلەپ بېرىپ، قىزىدىن ئۆزىنى نازارەت قىلىشنى ئۆتۈنگەن. ئۇ ھەر كۈنى كەچتە ئەتىسى ئۆزى قىلىدىغان كونكرېت ئىشلارنى، مەسىلەن، چۈشلۈك تاماقتا ئىشداشلار بىلەن بىللە بولۇپ، ئۆزئارا چۈشىنىشنى ئىلگىرى سۈرۈش، بۇ ئارقىلىق بارا ـ بارا ئۆزۈمدىكى يەككە ـ غېرىبلىق تۇيغۇسىدىن قۇتۇلۇش دېگەندەكلەرنى يېزىپ شىرە ئۈستىگە قويۇپ قويغان. ئەتىسى ئەتىگەندە قىزى بۇنى ئۇنىڭغا ئوقۇپ بەرگەن، بۇ ئۇنىڭغا بىر ئاگاھلاندۇرۇش بولغان، ئۇلار كەچلىك تاماق ۋاقتىدا بىرلىكتە ئىجرا قىلىش ئەھۋالىنى تەكشۈرگەن. دەسلەپتە قىز ئانادىن چاتاق چىقتىمۇ قانداق، دەپ گۇمانلانغان، ئەمما ئانىسىنىڭ بۇ ئىشلارنى قەتئىي بوشاشماستىن داۋاملاشتۇرۇۋاتقانلىقى، پوزىتسىيىسىنىڭ ئاكتىپ، ئەستايىدىل ئىكەنلىكىنى كۆرۈپ بەكلا تەسىرلەنگەن. كەچلىك تاماق ۋاقتىدا، ئۇلار بۇ ھەرىكەتلەرنىڭ ئۈنۈمىنى مۇھاكىمە قىلغان، قىز ئانىسىغا بەزى تەكلىپلەرنى بېرىشكە باشلىغان. ئۇزاق ئۆتمەي ئېرىېننانىڭ شىرەدىكى باغاقچىسى يېنىغا قىزىنىڭ باغاقچىسى قوشۇلغان، ئانا بىلەن قىز ئۆزئارا نازارەتنى باشلىغان. بەزىدە ئۇلار باغاقچىغا بۇرۇن يېزىلغان ئىشلارنى قايتا قىلغان، چۈنكى ئۇلار ئاشۇ ئىشلارنى قىلىش ئارقىلىق ئۆزلىرىگە خۇشاللىق ۋە ئىشەنچ تاپقانلىقىنى تونۇپ يەتكەن.

ئاخىرىدا ئۇنىڭ قىزى چۈشكۈنلۈك كەيپىياتىدىن قۇتۇلغان، ئېرىېننامۇ خۇددى يېڭى ھاياتقا ئېرىشكەندەك روھلانغان.

مېنىڭچە، ئانا بولغۇچى چۈشىنىشى كېرەككى، بالا تەربىيىلەش توغرىسىدا ئەبەدىيگە ئۆزگەرمەيدىغان يېتەرلىك ماھارەت ۋە بىلىم بولمايدۇ. چۈنكى دائىم ھەل قىلىشقا تېگىشلىك يېڭى مەسىلىلەر پەيدا بولۇپ تۇرىدۇ. مۇنەۋۋەر ئانا ئۈزلۈكسىز ئىزدىنىش ۋە ئۆز نوقسانلىرىنى تۈزىتىپ بېرىش داۋامىدا ئۆزىنىڭ تەربىيە ئۇسۇلىنى مۇكەممەللەشتۈرىدۇ. بۇ ھالەت تاكى بالا چوڭ بولۇپ جەمئىيەتكە قەدەم باسقىچە داۋاملىشىدۇ.

قىزىمنى تەربىيىلەش ۋە ئۇنى چوڭ قىلىش داۋامىدا، مەن پات ـ پاتلا ئۆزۈمدىن مۇنداق سوراپ تۇردۇم: مەن بىر ياخشى ئانىمۇ؟

مەن ئەلەم ئىچىدە قىزىمنى بىرنەچچىنى ئۇرغان، ئۇنىڭ چۈشەندۈرۈشلىرىنى ئاڭلاشقا تاقىتىم قالمىغان، ئۇنىڭغا ئاچچىقلاپ تەنبىھ قىلغان، كېيىن ئۇنىڭغا ئۇۋال

قىلغانلىقىمنى بايقىغان، ئۇنى ئۆزۈم توغرا دەپ قارىغان ئۇسۇل بويىچە ئىش قىلىشقا زورلىغان، نەتىجىدە ئۆز تونۇشۇمنىڭ خاتالىقىنى تونۇغان... مۇشۇنىڭغا ئوخشاش ئىشلار يۈز بەرگەن چاغلاردا، بۇلار مېنىڭ ئۆزۈمنى ئەيىبلەش تۇيغۇمنى قوزغاتقان، ھەتتا بەزىدە مەن ئۆزۈمنىڭ ئانا بولۇش سالاھىيىتىمدىن گۇمانلانغان. مەن مۇشۇنداق چاغلاردا يۈرىكىمنىڭ ئېچىشىۋاتقانلىقىنى ھېس قىلغان ۋە ئازابلانغان.

بىر نۆۋەت مەن قىزىمغا ئاچچىقلاندىم، بەلكىم ئۇ ئەمدى مەن چوڭ بولدۇم، دەپ ئويلىغان بولسا كېرەك، ماڭا نارازىلىق ۋە قارشىلىق بىلدۈردى:

—مىلىنىڭ ئانىسى ھەرگىز سىزدەك ئاچچىقلانمايدۇ، ئۇ مىلىغا دائىم مۇلايىملىق بىلەن قائىدە سۆزلەيدۇ، — دەپ ۋارقىرىدى ئۇ ماڭا ھەم مېنىڭ تۇرقۇمنى دورىدى.

قىزىمنىڭ ئىپادىسى ۋە سۆزى ماڭا قاتتىق تەسىر قىلدى، مېنىڭ ئانىلىق غۇرۇرۇم زەخمە يېدى، مەن ئۆزۈمنىڭ بالامنى مۇۋەپپەقىيەتلىك تەربىيىلىگۈدەك ئىقتىدارىم بار - يوقلۇقىدىن ئەنسىرەپ قالدىم. كاللامدا مۇنداق سۈرەت پەيدا بولدى: مەن جان - جەھلىم بىلەن، ھارغان - چارچىغىنىمغا قارىماي قىزىمنى توغرا يولغا باشلىماقچى بولۇۋاتىمەن، بىراق ئۈنۈملۈك چارە تاپالماي، تاپقىنىم قارشىلىق بولدى؛ قوشنام مىلىنىڭ ئانىسى بولسا تەمكىنلىك، كەسكىنلىك بىلەن ۋەزىيەتنى كونترول قىلغان، بالىسىنىڭ ئىشلىرىنى ناھايىتى تەرتىپلىك ئىزغا سالغان.

بارا - بارا ئۆزۈمدىن ئۈمىدسىزلەندىم، ئۆزۈمدىن غەزەپلەندىم، ئۆزۈمنى ئىقتىدارسىز ۋە رەھىمسىز ھېس قىلدىم، ھەتتا قىزىم مەندەك ئىقتىدارسىز ئانىسىنى مەسخىرە قىلىۋاتسا كېرەك، دەپ گۇمانلاندىم.

ئەتىسى مەن مىلىنىڭ ئانىسىغا يولۇقتۇم. ئۆزۈمنى ئەركىن تۇتقان ھالدا قىزىمنىڭ دېگەنلىرىنى ئۇنىڭغا ئېيتتىم. مەن بىر خىل بىئاراملىق ئىچىدە تەۋرىنىۋاتقان ئىشەنچەمنى چىڭىتىش ئۈچۈن، ئۇنىڭدىن ياخشى تەكلىپ ئاڭلاشنى ئۈمىد قىلاتتىم، مىلىنىڭ ئانىسىنىڭ قاقاقلاپ كۈلۈشى ماڭا زور تەسەللى بولدى:

— ئۇنىڭ دېگەنلىرىگە ئىشەنمەڭ. بالىلار بىر - بىرىدىن ئانچە پەرقلىنىپ كەتمەيدۇ، بىز ئانىلارمۇ شۇنداق. مەن پەقەت قىزىڭىزنىڭ ئالدىدا زادىلا ئاچچىقلانمىدىم، خالاس. ئويلاپ كۆرۈڭە، مېنىڭ ئىككى بالام بار، ئۇلارنى ئوخشاشلا كۈتۈشۈم كېرەك، مېنىڭ دائىملا سىلىق - سىپايە بولالىشىم مۇمكىنمۇ؟

مىلىنىڭ ئانىسىنىڭ بۇ سۆزى ماڭا زور تەسەللى بولدى، ئىشەنچەممۇ ئەسلىگە كەلدى. مېنىڭ بۇ مىسالنى كۆرستىشىم ئۆزۈمنىڭ «قوپاللىق»نى ئىزاھات بېرىش ئۈچۈن، بالىلارغا ھەقلىق يوسۇندا ئاچچىقلىنىشقا بولىدۇ، دەپ قارىغانلىقىم ئۈچۈن ئەمەس. مېنىڭ كۆزدە تۇتۇۋاتقىنىم، ياش ئانىلارغا ئاز - تولا ئىلھام بېرىش، ئادەم ئۆزىنى تۇتۇۋالالمايدىغان ئەھۋال ئاستىدا ئاقىلانە بولمىغان ئىشنى قىلىپ سالغان تەقدىردىمۇ، ئۆزىمىزنىڭ ياخشى ئانا بولۇش سالاھىيىتىمىز ۋە ئىقتىدارىمىزدىن گۇمانلانماسلىق كېرەك، دېگەندىن ئىبارەت. مېنىڭچە، ئۆزىمىز تىرىشساق، پوزىتسىيە ۋە ئۇسۇلىمىزنى ئۆزلۈكسىز ياخشىلىساق، ياخشى ئانا بولالايمىز.

ئەمەلىيەتتە، كېيىنكى كۈنلەردە مەن ۋېنفرېتقا ئاچچىقلانمايلا قالماستىن، بار - بارا بالىنى ئۈنۈملۈك تەربىيىلەشنىڭ بىر يۈرۈش ئۇسۇل - چارىسىنى ئىگىلىۋالدىم، بۇلارنى كېيىنكى بابلاردا تەپسىلىي تونۇشتۇرىمەن. مېنىڭ تەربىيەم ئارقىلىق ۋېنفرېت بۈگۈنكى نەتىجىگە ئېرىشتى، مەن مانا بۇنىڭدىن پەخىرلىنىمەن. ئىشىنىمەنكى، بۈگۈنكى كۈنگە قەدەر، مەن ئۆزۈمنى بىر ياخشى ئانا، دەپ ئاتىيالايمەن.

بالا تەربىيىلەشنىڭ ئاچقۇچى ئانىنىڭ ئىجادچانلىقىدا

ۋېنفرېت ئۆگىنىشتە مۇئەييەن نەتىجىگە ئېرىشكەندىن كېيىن، نۇرغۇنلار كېلىپ مەندىن بالا تەربىيىلەشنىڭ ئۇسۇلى ھەققىدە مەسلىھەت سوراشتى. ئېسىمدە قېلىشىچە، بىر ياش ئانا ماڭا: «بەزىدە تىرىشچانلىقىمنىڭ نەتىجە بەرگەنلىكىدىن خۇشاللىنىمەن، بەزىدە بولسا يەر بىلەن يەكسان بولۇپ كەتكەندەك ھېسقا كېلىمەن، خۇددى بارلىق تىرىشچانلىقىم ئاققان سۇدەك بىكارغا كەتكەندەك تۇيۇلىدۇ» دېدى. مەن ئۇنىڭدىن بالىنى قانداق تەربىيىلىگەنلىكىنى سورىدىم. ئۇ ماڭا بالا تەربىيىسىگە ئائىت نۇرغۇن كىتابنى ئوقۇدۇم، بەزىسى ئۈنۈم بەردى، بەزىسى ئۈنۈم بەرمىدى، دېدى.

مەن ئۇنىڭغا:—بالىنى سىز تۇغقان، ئۇنى سىز ئەڭ

ياخشى چۈشىنىشىڭىز كېرەك. بالا ئۈچۈن سىز بىر ئىجادچانلىقتا ئىگە ئانا بولۇشىڭىز كېرەك، — دېدىم.

— مېنىڭ پسىخولوگ دوستۇم ئىسپىننا جېكسى ماڭا ئۆزىنىڭ مۇنداق بىر كەچۈرمىشىنى سۆزلەپ بەرگەنىدى:

مەن پسىخولوگىيە دەرسلىكلىرىنى تاماملاپ ئىلمىي ئۇنۋان ئالغاندىن كېيىن، مەسىلە بار ياشلار، ئۆسمۈرلەر ئۈچۈن پسىخىكا ۋە تەربىيىدىن مەسلىھەت بېرىشكە باشلىدىم. بىر مەزگىللىك پراكتىكىدىن كېيىن، مەن تولۇق ئىشەنچ بىلەن خىزمەتكە كىرىشىپ كەتتىم. مېنىڭ مەسلىھەت بېرىش ئوبيېكتىم كۆپىنچە ھاللاردا ئاتا-ئانىسى باشلاپ كەلگەنلەر ئىدى. ئاتا-ئانىلارنىڭ ئەڭ كۆپ سورايدىغىنى «نەچچە بالىڭىز بار» دېگەن سوئال ئىدى. مەن «تېخى توي قىلمىدىم، بىرمۇ بالام يوق» دەپ جاۋاب بېرەتتىم. بۇ جاۋابنى ئاڭلىغان ئاتا-ئانىلارنىڭ چىرايىدا ئۈمىدسىزلىك پەيدا بولاتتى، شۇنىڭ بىلەن مەسلىھەت بېرىش خىزمىتى بەكلا يۈزە بولۇپ قالاتتى، چۈنكى ئاتا-ئانىلار مېنىڭ دىئاگنوزۇمغا زادىلا ئىشەنمەيتتى، مەن بەرگەن تەكلىپلەردىنمۇ بەكلا گۇمانلىناتتى. بۇنىڭدىن ئاچچىقىم كېلەتتى، چۈنكى مەن شۇنچە كۆپ ئالاقىدار دەرسلەرنى ئوقۇدۇم، مەخسۇس كەسىپتە تەربىيلەندىم، شۇنداق ھالدا كىشىلەر مېنى يەڭگىلتەكلىك بىلەن ئىنكار قىلسا، بۇ ناھەقچىلىق بولمامدۇ، دەپ قارايتتىم. كېيىن توي قىلدىم، باللىق بولدۇم. ئانا بولۇشتا مېنىڭ ئىشەنچىم كامىل ئىدى، كۆڭلۈمدە كۆپ يىللىق كەسپىي جۇغلانمام ۋە بالىغا بولغان چەكسىز مۇھەببىتىم بىلەن يەنە ياخشى ئانا بولالمامدىمەن؟ دەپ ئويلايتتىم. مەن بالام ئۈچۈن بىر يۈرۈش تەربىيە پىلانى تۈزۈپ چىقتىم. ۋەھالەنكى، ئەمەلىيەت مېنى بەكلا ئوسال ھالغا چۈشۈرۈپ قويدى. پىلاننى يولغا قويۇشقا زادىلا ئىمكان بولمىغانلىقى ئۇياقتا تۇرسۇن، بالىنىڭ كۈندىلىك پائالىيەتلىرىنىڭ ھۆددىسىدىن چىقىشنىڭ ئۆزىلا رەسۋايىمنى چىقىرىۋەتتى. بىرەر چاتاق چىقمىسىلا تەڭرىمگە يۈز مىڭ شۈكۈر دەيدىغان بولدۇم. مەن كەسپىي بىلىملىرىمنىڭ كارغا كەلمەيدىغانلىقىنى بايقاپ، كىتابخانىلارغا بېرىپ، بالا تەربىيلەش ئوقۇشلۇقلىرىنى سېتىۋېلىپ ئوقۇپ، سېلىشتۇرۇپ كۆردۇم. شۇندىلا نۇرغۇن ئاتا-ئانىنىڭ نېمە ئۈچۈن تېخى ئانا بولۇپ باقمىغان مەسلىھەتچىنىڭ تەكلىپلىرىگە ئانچە پىسەنت قىلىپ كەتمىگەنلىكىنى چۈشەندىم.

بۇلارلا ئەمەس، ئىسپىننا يەنە ماڭا بالىلارنى تەربىيلەشكە ئائىت كۆرسەتمە خاراكتېرىدىكى قوللانمىلار بولغاندىمۇ، ئادەم يەنىلا دائىم بالا تەربىيلەشنىڭ تولىمۇ تەس ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىدىكەن، دېدى.

ئەمەلىيەت ھەقىقەتەن شۇنداق. بالىلار تەربىيىسىنى تەتقىق قىلىدىغان مۇتەخەسسىسلەردىن ئەستايىدىللىق بىلەن مەسلىھەت سورىسىڭىز، ئۇلار ئىچىدىكى ئەڭ نوپۇزلۇقلىرى يەنىلا ئۆزى بىۋاستە بالا تەربىيىلىگەن ئادەملەردۇر. مېنىڭ بۈگۈنكى كۈندە بالا تەربىيلەشكە دائىر مۇشۇ كىتابنى يازالىشىمدىكى سەۋەبمۇ قىزىم ۋىنىفرېتنى تەربىيلەشتە تەجرىبەم بولغانلىقى ھەم مۇۋەپپەقىيەت قازانغانلىقىمدۇر. بولمىسا مەن قولۇمغا ئاسانلىقچە قەلەم ئالمىغان بولاتتىم، چۈنكى بۇنىڭدىكى قىيىنچىلىق ماڭا بەش قولدەك ئايان. مەن ھۆرمەتلەيدىغان يەنە بەزى ئادەملەرمۇ بار، بەزى مۇتەخەسسىسلەر ئۆز بالىلىرىنى بېقىپلا قالماي، يەنە بىر قىسىم يېتىم بالىلارنىمۇ بېقىۋالدى. مۇنداق مۇتەخەسسىسلەر، تەھقىقكى، بىر بۆلۈك كىتابىي بىلىمى بارلا ئالىملارغا قارىغاندا تېخىمۇ نوپۇزلۇق بولىدۇ.

مېنىڭچە، بالا تەربىيلەش بىر تۈرلۈك جىددىي ئىش، مۇشەققەتلىك خىزمەت. ھەر بىر ئاتا-ئانا ئۆز تىرىشچانلىقلىرىنىڭ بالىنىڭ ئۆسۈپ-يېتىلىشىگە پايدىلىق تەسىر كۆرسىتىشىنى قىزغىن ئۈمىد قىلىدۇ، بالىنى ھەرقانداق مۇمكىن بولىدىغان پۇرسەتتىن مەھرۇم قىلماسلىقنى ئويلايدۇ. ئەمما ئەمەلىي ئىشلەش داۋامىدا، بۇنىڭ تولىمۇ مۇشەققەتلىك، ئاقىۋىتىنى ئويلاپ يەتكىلى بولمايدىغان خىزمەت ئىكەنلىكىنى بايقايدۇ. ئەقلىي، ئەخلاقىي، قابىلىيەت جەھەتلەردە بالا ئۈچۈن ئۆمۈرلۈك پايدىلىق بولغان ياخشى ئاساس سېلىپ بېرىشتىلا ئەمەس، ھەتتا بەزى كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى ئۇششاق-چۈششەك ئىشلارنى بىر تەرەپ قىلىشتىمۇ بەزى ئاتا-ئانا ئامال-چارە تاپالماي قالىدۇ. ھەتتا ياخشى تەربىيە كۆرگەن ئاتا-ئانىلارمۇ دائىم دېگۈدەك ئۆزلىرىنىڭ ئەقلىدىن ئادىشىپ، بالىلارغا تولىمۇ نادانلارچە، بىئاقىلانە ئۇسۇل بىلەن مۇئامىلە قىلىۋاتقانلىقىنى بايقايدۇ ھەمدە ئىش ئۈ-

تۈپ كەتكەندىن كېيىن ئۆزىنىڭ ئىقتىدارسىزلىقى ۋە ئەقىلسىزلىقىدىن نومۇس قىلىدۇ، ئۆزىنى ئۆزى ئەيىبلەيدۇ. دېمەك، بالا تەربىيىلەش بەزىلەر ئويلىغاندەك ئۇنداق ئاددىي ئىش ئەمەس.

مەن ۋىنىفرېتنى تەربىيىلەش داۋامىدا چوڭقۇر ھېس قىلدىمكى، كىتابىي بىلىملەرنىڭ بولۇشىلا كۇپايە قىلمايدۇ، ئانىنىڭ يوشۇرۇن ئىقتىدارىنى ئاڭلىق ھالدا قوزغاپ، بالىنى ئەقىل ـ ئىدراك بىلەن، ناھايىتى ئىنچىكىلىك بىلەن كۆڭۈل قويۇپ تەربىيىلەش كېرەك.

يېقىندا مەن يۇقىرىدا تىلغا ئېلىپ ئۆتكەن ئىسپىنا بىلەن ئۇچرىشىپ قالدىم. ئۇ ھازىر نەتىجىسى كۆزگە كۆرۈنەرلىك بالىلار تەربىيىسى مۇتەخەسسىسگە ئايلانغان. ئۇ ۋىنىفرېتنىڭ ئەھۋالىنى سورىغاندىن كېيىن، ئۇ ئۆزىگە بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك مۇنداق ئىشنى سۆزلەپ بەردى:

بىر نۆۋەت ئېرىم بىلەن بىللە بالىنى دالا تامقى يېيىشكە ئېلىپ چىقتۇق. بىر خانىم ئالدىمغا كېلىپ، ماڭا: «كەچۈرۈڭ، مەن سىزگە مۇشۇنداق بىر ئەدەپلىك بالىڭىزغا بەكلا زوقۇم كېلىدىغانلىقىنى بىلدۈرۈش ئۈچۈن ئۆزۈمنى تۇتۇۋالالماي ئالدىڭىزغا كەلدىم. مەن سىزنى تونۇيمەن، چۈنكى مەن سىزنىڭ بالا تەربىيىلەش توغرىسىدىكى لېكسىيىڭىزنى ئاڭلىغان. سىز ھەقىقەتەن كۆڭۈلدىكىدەك ئانا ئىكەنسىز، سىزنىڭ بالىڭىز بىلەن پاراڭلاشقاندىكى پوزىتسىيىڭىزنى كۆرۈپ، ئوغلىڭىزنىڭ ئىپادىسىنىڭ نېمە ئۈچۈن شۇنداق ياخشى بولۇشىنى چۈشەندىم»، دېدى. بالىنىڭ ئالدىدىلا مۇنداق ھۆرمەت ـ ئىززەتنى قوبۇل قىلغاچقا، يۈزۈم ئوت بولۇپ ياندى. شۇ كۈنى بالامنىڭ ئىپادىسى ھەقىقەتەن ياخشى بولغانىدى، لېكىن بۇ ئۇنىڭ دائىملىق ھەرىكىتى ئەمەس ئىدى. مەن نۇرغۇن قېتىم چىشىمنى چىشلەپ تۇرۇپ، ئۇنىڭغا پەس ئاۋازدا ۋاقىرىغان! ئەلۋەتتە، مەن ئوغلۇم كاتېلدىن ھەققەتەن پەخىرلىنىمەن، چۈنكى ئۇ ئۆگىنىش مۇسابىقىلىرىدىكى ئاجايىپ نەتىجىلىرى بىلەن پات ـ پاتلا يەرلىك گېزىتلەرگە چىقىپ تۇرىدۇ. ھالبۇكى، مانا مۇشۇ مۇنەۋۋەر ئوغۇل ماڭا سان ـ ساناقسىز دەرد كەلتۈرىدۇ، تالاش ـ تارتىش، يەنە كېلىپ پرىنسىپسىز ئىشلار ئۈچۈن تالاش ـ تارتىش قىلىش دېگەن دائىملىق ئىش. مېنىڭ ئەڭ چىداپ تۇرالمايدىغىنىم شۇكى، ئۇ مەيلى قەيەردىلا بولسۇن، ئۆي ئىچىنى دائىم ماللىمان قىلىۋېتىدۇ. بۇ ھالنى ھەر قېتىم كۆرگەندە غەزەپ ئوتى ئىچىدە كۆيۈپ، ئۆزۈمنى تۇتالماي، ئۇنىڭغا «مەن ساڭا قانچە قېتىم ئېيتقان!» دەپ ۋارقىرايمەن. بىز پات ـ پاتلا مۇشۇنداق زىتلىشىپ قالىمىز. بەزىدە كاتېل مەندەك ئانىسىغا ئۆچ بولۇپ كېتىدىغان بولدى، دەپ ئويلايمۇ قالىمەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە، كاتېل دالا لاگېرىغا قاتناشقىلى كەتكەندىلا ئىشلاردا ئۆزگىرىش بولدى. كاتېلنىڭ ماڭا ئاچچىقى بولسا كېرەك، خېلى كۈنلەرگىچە خەت يازمىدى. ئۇنىڭدىن بەكلا ئەنسىرىدىم، ئاخىر تەشەببۇسكارلىق بىلەن ئۇنىڭغا خەت يېزىپ، ئالاھىدە كۆڭۈل بۆلىدىغانلىقىمنى ئىپادىلىگەندىن سىرت، ئۇنىڭدىن ئالاھىدە ئەپۇ سورىدىم، ئۆزۈمنىڭ ئۇنىڭغا ئاچچىقلانغانلىقىمدەك خاتالىقىمنى ئىقرار قىلدىم ھەمدە خەتتە ئادەتتە ئېغىزدىن چىقىرىش ئەپسىز بولىدىغان بەزى ئوي ـ خىياللىرىمنى بىلدۈردۈم. ئۇزاق ئۆتمەي كاتېلنىڭ جاۋاب خېتىنى تاپشۇرۇۋالدىم. ئۇ خەتتە: مېنىڭ بۇ يەردە ئەڭ سېغىنىش بىلەن ئەسلەيدىغىنىم ئاتام، ئانام؛ مەن ئانامنى چىن كۆڭلۈمدىن سۆيىمەن؛ ئانا، سىز مەندىن كەچۈرۈم سورىماڭ، خاتالىق ئەسلى مەندە، ئەسلىدە كەچۈرۈمنى مەن سىزدىن سورىسام بولىدۇ، دەپتۇ. بۇ خەتنى ئوقۇپ قانچىلىك خۇشال بولغانلىقىمنى بىلمەيسىز. ھالبۇكى، كاتېل ئۆيگە قايتقاندىن كېيىن، بىز قايتا تالاش ـ تارتىش قىلمىدۇق.

مەن بۇ سۆھبەتتە، ھېلىقى خەتكە دىققەت قىلدىم. ئۇ خېتىدە ئوغلىغا ئادەتتە ئېغىزدىن چىقىرىش ئەپسىز بولغان ئوي ـ خىياللىرىنى بىلدۈرگەن، بۇنىڭ بىلەن ئوغلىنىڭ چۈشىنىشىگە ئېرىشكەن؛ ئۇنىڭ ئوغلىمۇ خېتىدە يۈزۈم تۆكۈلەرمىكىن، دەپ ئولتۇرماي، ئۆز خاتالىقىنى تۈزەتكەن. بۇ ئۆزئارا پىكىر ئالماشتۇرۇشنىڭ بىر ياخشى چارىسى.

مېنىڭچە، ئاتا ـ ئانا بولۇش بىر ئۈزلۈكسىز ئۆگىنىش جەريانى. چۈنكى بالا ئۈزلۈكسىز چوڭ بولىدۇ، مەسىلىلەرمۇ ئۈزلۈكسىز ئۆزگىرىپ تۇرىدۇ. مەسىلەن، مەن قىزىم ۋىنىفرېتنى ئالسام، ئۇنىڭ قولىنى شۇمىدىغان ئادىتىنى ئۆزگەرتىپ تۇرسام، ئۇنىڭ نەرسە ـ كېرەكلەرنى بۇزۇۋېتىدىغان ئادىتىگە تاقابىل تۇرۇشۇمغا توغرا كەلدى؛ ئۇنى ئەمدىلەتىن ناتونۇش ئادەملەر بىلەن ئالاقە قىلىشقا كۆندۈرگىنىمدە، ئۇنىڭ باتۇرلۇقىنىڭ ئالدىنى ئېلىشىمغا

توغرا كەلدى، ئۇنىڭ خالىغاندا ئۆيدىن چىقىپ، يەككە ـ يېگانە ھەرىكەت قىلىشىدىن ئەنسىرىدىم. گويا مەسىلە ئەبەدىي تۈگىمەيدىغاندەك ئىدى.

مېنىڭچە، ئاتا ـ ئانا مۇنداق مەسىلىلەرنى خۇشاللىق بىلەن ھەل قىلىشى، ھەتتا ئۇنىڭ باش ـ ئاخىرى بولمىغان تەقدىردىمۇ ھەل قىلىشى كېرەك. ئەمما ئەڭ ئاخىرىدا ئاتا ـ ئانىنى پۇشايمانغا قالدۇرىدىغىنى تىرىشچانلىقلارنىڭ ئۈنۈم بەرمەسلىكى، قىلىشقا تېگىشلىك تىرىشچانلىقىنى ئويلاپ يېتەلمىگەنلىك بولىدۇ. بىر ئانا ماڭا مۇنداق دېگەنىدى: «مەن بىر كالۋا، دۆت ئىكەنمەن. نېمىشقا شۇنداق بولۇپ قالغاندىمەن؟ قىزىمغا نېمە ئۈچۈن تېخى بىرنەچچە ئايلىق بولغاندىلا ئۇخلاۋېرەمسەن دېگەندىمەن؟ ئەگەر سىز مېنىڭ سەممىگە سالمىغان بولسىڭىز، مەن قىزىمغا ئۇخلاش ۋاقتىنى بەلگىلەپ بېرەر ئىكەنمەن. ئەمدى كېچىكتىم». مەن ئۇنىڭغا: «راست كېچىكتىڭىزمۇ؟ مەسىلە ئۇنچە ئېغىر ئەمەستۇ؟ بەلكىم بىرنەچچە سائەت ئازراق ئۇخلاش بالىنىڭ كەلگۈسىگە ئېنىق تەسىر يەتكۈزمەس» دېدىم.

گەرچە شۇنداق دېگەن بولساممۇ، مەن يەنىلا ئاشۇ ئانىنىڭ پۇشايمىنىنى چۈشىنەتتىم. چۈنكى ئاشۇ بالا ئۇنىڭ بىردىنبىر بالىسى ئىدى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئۇ ساغلاملىقىنىڭ ياخشى ئەمەسلىكى تۈپەيلىدىن قايتا پەرزەنت كۆرەلمەسلىكىمۇ مۇمكىن ئىدى.

بۇ ئانا قىزىغا بارلىق مۇھەببەت، مېھىر ـ شەپقىتىنى سىڭدۈرگەن. بالا تۇغۇلۇپ بىرنەچچە ئايلىق بولغاندىلا ئۇنىڭ ئۇخلاش ۋاقتىنى چەكلىگەن، مۇنداق قىلىش بالىسىنىڭ سالامەتلىكى، چوڭ مېڭىسىنىڭ يېتىلىشىگە ناھايىتى زور تەسىر كۆرسىتىدۇ. بالا يىغلاشقا ئامراق بولۇپ، ئۇخلاشنى ياقتۇرمىسىمۇ، ئامال قىلىپ ئۇنى كۆپرەك ئۇخلىتىش، ئۇنىڭدا ئوبدان ئۇخلاش ئادىتىنى يېتىلدۈرۈش كېرەك. ئەمما بۇ ئانا بالىسىنىڭ يىغلاشلىرىغا چىداپ تۇرالماي، بالىسى يىغلىغان ھامان ئۇنى قۇچىقىغا ئېلىپ پەپىلىگەن، شۇنىڭ بىلەن بالا ناھايىتى ئاز ئۇخلىغان. ئۇ بۇ مەسىلىنى تونۇپ يەتكەن ھامىدە بالا ئۈچۈن ئۇخلاش ۋە ئۇنى ئوزۇقلاندۇرۇش پىلانىنى تۈزەي دېگەندە، بىرنەچچە ئاي ئۆتۈپ كەتكەن. ئۇ بۇنىڭدىن ئازابلانغان، شۇنچە تەييارلىق قىلىپ، شۇنچە كۆپ يۈرەك قېنىنى سەرپ قىلغان تۇرۇقلۇق، يەنە مۇشۇنداق ھالقىلىق مەسىلىگە دىققەت قىلماپتىمەن، دەپ ئۆزىنى ئەيىبلىگەن.

نۇرغۇن ئانا ناھايىتى زور تىرىشچانلىق كۆرسىتىپ كەتمەيلا، بالىنىڭ ئۆسۈپ ـ يېتىلىشىگە بەزى ياخشى ئىشلارنى قىلىپ بېرەلەيدۇ، ئەمما تونۇپ يەتمىگەنلىكى ئۈچۈنلا پۇرسەتنى قولدىن بېرىپ قويىدۇ. بەزىدە ئانا ناھايىتى زور كۈچ سەرپ قىلىپ بالىسىنىڭ مەلۇم بىر مەسىلىسىنى تۈزىتىدۇ. ئەمما ئۇسۇلى توغرا بولمىغانلىقى، تونۇشى خاتا بولغانلىقى تۈپەيلىدىن ئەجرى بىكارغا كېتىدۇ، ھەتتا بەزىدە ئىش ئويلىغانىنىڭ تەتۈرىسىچە بولۇپ چىقىدۇ. بىزنىڭ ئەتراپىمىزدا ئۆز سەۋەنلىكى تۈپەيلى پۇشايمانغا قالغان ئانىلار كۆپ ئەمەسمۇ؟ دېمەك، مېنىڭچە، بىر لاياقەتلىك ئانا بولۇش ئۈچۈن بالا تەربىيىلەشكە دائىر بىلىملەرنى جۇغلاپلا قالماي، پسىخىكىلىق، فىزىئولوگىيىلىك بىلىملەرنى ۋە ئەمەلىي ماھارەتلەرنىمۇ قوبۇل قىلىش كېرەك. باشقىلار بىلەن پىكىر ئالماشتۇرۇشنىڭ پايدىسى كۆپ، مۇناسىۋەتلىك كىتابلارنى ئوقۇشمۇ ياخشى چارە. ئەمما ئەڭ مۇھىمى يەنىلا ئۆگەنگەن بىلىم ۋە ماھارەتنى ئىجادىي يوسۇندا ئىشلىتىشتۇر.

مېنىڭچە، ھەر بىر بالا ئوخشاش بولمايدۇ، بۇ ھال ئانىلاردىن ئىجادچانلىق بولۇشنى، ئەمەلىيەت داۋامىدا ئۈزلۈكسىز ئىزدىنىشنى تەلەپ قىلىدۇ. كاللىنى ماھىرلىق بىلەن ئىشلەتكەن، ئۆگەنگەن بىلىملەرنى جانلىق تەتبىقلىغان ئانىنىڭ ئىشى يېرىم مۇۋەپپەقىيەت قازانغان، ئۆزىنى بالا تەربىيىلەشتىكى قايغۇلاردىن قۇتقۇزغان بولىدۇ.

مەن دۇنيادىكى ئانىلارنىڭ ئەقىل ـ ئىدراكلىق، ئەقىللىق، پاراسەتلىك، ئىجادچانلىققا باي ئانىلاردىن بولۇشنى ئۈمىد قىلىمەن. شۇنداق بولغاندىلا بالىلارنى ئۈنۈملۈك تەربىيىلىگىلى ۋە يېتىشتۈرگىلى بولىدۇ. ۋىنىفرېتنى تەربىيىلەش داۋامىدا، مەن چوڭقۇر ھېس قىلدىمكى، بالىنى مۇنەۋۋەر بالا قىلىپ تەربىيىلىمەكچى بولسىڭىز، تەربىيىنى ئانىنىڭ ئۆزىنى تەربىيىلەشتىن باشلاش كېرەك.

مەخمۇتجان ئىسلام تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

---

①فروئېبېل فرېدرىخ ۋىلخېلم ئاۋگوست فروئېبېل (1782 ـ 1852) گېرمانىيىلىك بالىلار پېداگوگى.

ئالدانماڭلار

نۇشىرۋان يائۇشېۋ (رۇسىيە)

ئىلاۋە: ئورىنبۇرگدا نەشر قىلىنغان «ۋاقىت» گېزىتى بىلەن ئايدا ئىككى سان نەشر قىلىنىدىغان «شۇرا» ژۇرنىلى 1918 ـ يىلى 1 ـ ئايدا توختىتىلغانغا قەدەر شىنجاڭدىكى خەلقلەرنىڭ ئەھۋالىغا دائىر نۇرغۇن ماقالىلەرنى باسقان. خەۋەر، ئاخبارات مەنبەسگە كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ئۈرۈمچى، غۇلجا، چۆچەك ۋە قەشقەر قاتارلىق جايلارغا مۇخبىر ئەۋەتىپ، ئۇيغۇرلار ۋە شىنجاڭغا مۇناسىۋەتلىك ئۇچۇر ـ خەۋەرلەرنى ئىگىلىگەن. نۇشىرۋان يائۇشېۋ شۇ مۇخبىرلارنىڭ بىرى. نۇشىرۋان يائۇشېۋ 1915 ـ يىلىدىن 1917 ـ يىلىغىچە كۇچا، ئاقسۇ، قەشقەر، خوتەن قاتارلىق جايلارنى ئايلىنىپ ئىگىلىگەن ئۇچۇرلىرىدىن 90 پارچە خەۋەر ۋە باشقا ژانىردىكى ماقالىسىنى «ۋاقىت» گېزىتى ۋە «شۇرا» ژۇرنىلىدا ئېلان قىلدۇرغان. بۇ ماقالىلەرنى ئەينى دەۋردىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مائارىپ، مەدەنىيەت، ئېتىقاد ۋە فولكلورى ھەققىدىكى بىرىنچى قول ماتېرىيال بولۇشتەك قىممىتىنى نەزەردە تۇتۇپ نەشرگە تەييارلىدۇق. ماقالىلەردە تىلغا ئېلىنغان بەزى سۆز ۋە تارىخىي ئاتالغۇلارنى ئوقۇرمەنلەرنىڭ تارىخىي نۇقتىدا تۇرۇپ، تەنقىدىي نەزەر بىلەن چۈشىنىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

ئۇيغۇرلاردا ئەۋلىيا قەبرىلىرىنىڭ بىھېساب كۆپلۈكى، خەلقنىڭ شۇ قەبرىلەردىن ياردەم تەلەپ قىلىشلىرى، تۇپراققا چوقۇنۇشلىرى... ھەققىدە كۆپ (ماقالىلەر) يېزىلدى. پەقەت، ئەۋلىيالارنىڭ كارامەتلىرى ھەققىدە تەسنىق قىلىنغان يالغان تەزكىرىلەر ۋە تەزكىرىلەردىكى سۆزلەرگە نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئىشىنىشلىرى ـ ئالدىنىۋاتقانلىقى ھەققىدە (بىرەر پارچە ماقالە) يېزىلغىنى يوق.

ئۇيغۇرلار يۇرتىغا قىلغان ساياھىتىمدە، تارىخقا دائىر كىتابلارنى تېپىش ئۈمىدى بىلەن بەك كۆپ تەزكىرىلەرنى كۆرۈشكە توغرا كەلدى. لېكىن، مېنىڭ بۇ ئۈمىدىم پۈتۈنلەي

2004.2

يوققا چىقتى. قىممەتلىك ۋاقىتلىرىم بىكارغا كەتتى. بۇ يەردىكى تەزكىرىلەردىن بىرەر ئېغىز بولسىمۇ دۇرۇس سۆز ئۇچرىتالمىدىم. تەزكىرىلەر باشتىن ـ ئاياغ قىپقىزىل يالغان بىلەن تولغانىكەن. بۇنى ھىيلىگەر شەيخلەر، خەلقنى توزاققا چۈشۈرۈش مەقسىتى بىلەن ياسىغان بولسا كېرەك. بۇنى ھەرقانداق بىر كىشى ئوقۇشى، ئوقۇشنى بىلمىگەنلەر (باشقا) كىشىگە ئوقۇتۇپ ئاڭلىشى (مۇمكىن). ئۇيغۇرلاردا شۇنداق ئويدۇرما تەزكىرىلەردىكى سۆزلەرگە ئىشەنمەيدىغان كىشى ئازدۇر.

بۇنداق تەزكىرىلەر ھەر (بىر) مازاردا بار ئىكەن. نۆۋىتى كەلگەندە، مازار شەيخلىرىدىن باشقا كىشىلەرمۇ نۇسخا قىلىپ كۆچۈرۈۋالىدىكەن ۋە ئۇنى بەك مۇقەددەس كىتاب دەپ، ئۆيلىرىدە ساقلايدىكەن، ئوقۇيدىكەن، ئوقۇتىدىكەن...

قانداقىسىگە بىر «ۋەلى» (ئەۋلىيا)نىڭ تەزكىرىسى بولمىسۇن ئۇلارنىڭ ھەممىسى شۇنداقكەن. مىسالغا ئالسام، ئۇ ۋەلىنىڭ مىراجدا مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بىلەن كۆرۈشكەنلىكى ۋە سۆزلەشكەنلىكى بايان قىلىنماي قالمىغان: مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام مىراجغا چىققان، پالانى ۋەلىنى كۆرۈپ ھەيران قالغان ۋە جىبرائىلدىن: «بۇ قايسى پەيغەمبەر» دەپ سورىغان. بۇ ھېلىقى ۋەلىنىڭ كارامىتىمىش. كارامەتكە ئىشەنمىگەن كىشى دىنسىز بولارمىش. ۋەلى قاناتسىز كۆكتە ئۇچقانمىش، كېمىسىز سۇدا يۈرگەنمىش، كېتىۋاتقانمىش... كۆكتە قاغىدەك ئۇچىدۇ، سۇدا قۇرۇق ياغاچتەك لەيلەپ ئاقىدۇ.

بۇنى يېزىشقا مەجبۇرلىغان نەرسە، ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرىنىڭ شۇنداق يالغان ۋە ئاساسسىز خۇراپاتقا ئىشىنىشلىرى، ئالدانغانلىقىدۇر. قۇرئان ۋە ھەدىس ئوقۇغۇچىلىك ئىلمى بولمىسىمۇ، بېشىدا ئازغىنە ئەقلى بولغان ئادەم بۇ تەزكىرىلەرگە ئىشەنمەيدۇ ۋە ئالدىنىپ توزاققا چۈشمەيدۇ.

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام بىر پەيغەمبەر ئىدى، ئادەم باللىرىغا ھەق ۋە توغرا يول كۆرسەتكۈچى رەسۇل ئىدى. خۇراپاتقا يول ئېچىپ، تەزكىرە يازغۇچىلارغا دەسمايە ياساپ بەرگەن، رەسۇلىمىزغا يالغان ئىسناد قىلىشنىڭ باشقا پايدىسى كۆرۈلمىدى. «قۇرئان كەرىم» دىكىدەك مەسچىدى ھەرەمدىن مەسجىدى ئەقساغىچە قەدەر بارغىنى سۆزلەنسە، بۇلاردىن پەيغەمبىرىمىزگە قادچىلىك قۇسۇر (نۇقسان) كېلەر ـ ھە!

مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنىڭ ئۇلۇغلۇقىغا «مىراج»نى مىسال قىلىپ جاپا تارتىشنىڭ ھاجىتى يوق. سۆزلىگەن سۆزلىرى، قىلغان ئىشلىرى بىلەنمۇ ئۇنى بەك ياخشى تونۇۋالغىلى بولىدۇ.

قىسقىسى، ئۆلۈكلەردىن ياردەم سوراش، ئارتۇقچە ئېھتىرام بىلدۈرۈش، ئىسلام تەلىمى تۆگۈل، بەلكى يات دىندىكىلەرنىڭ ئادىتىدۇر.

تەزكىرىلەردە يېزىلغان قىپقىزىل يالغانلارغا، قاپقارا خۇراپاتلىقلارغا ئىشىنىش، ئالدىنىش — ئەقىلسىزلىقتۇر، ئەخمەقلىقتۇر. مۇھەممەد ئەلەيھىسسالامنى كۆككە چىقىپ پالان ـ پۇستان ۋەلىلەر بىلەن كۆرۈشتى، سۆزلەشتى دېگەندەك سۆزلەر يالغاندۇر. بۇ پەيغەمبىرىمىزگە قىلىنغان بۆھتاندۇر.

مۇسۇلمانلارنى شۇنداق باتىل (يالغان) ۋە زەرەرلىك ئېتىقادلاردىن پاكلاش بولسا ئالىملارنىڭ ئۈستىدىكى پەرزىدۇر. ئۇلارنىڭ كىشىلەرگە ھەقىقىي ئىسلامىيەتنى ياخشىلاپ ئاڭلىتىشلىرى لازىمدۇر. سۇلتانلارنىڭ، خانلارنىڭ، ۋەلىلىرىنىڭ كارامەتلىرىنى سۆزلەپ تۇرۇۋېرىشتىن بىر پايدا چىقمايدۇ. پايدا بولسا ئۇلارنىڭ تارىخلىرىنى، ئىشلىگەن خىزمەتلىرىنى، ئىلىم ۋە مائارىپقا قىلغان خىزمەتلىرىنى، ھايات ۋە مەئىشەت دۇنياسىدا، سىياسەت ۋە ئىسلاھات دېڭىزىدا ئۈزۈشلىرىنى، ۋەتەن ۋە مىللەتنى كۈچەيتىش، راۋاجلاندۇرۇش يولىدا ئوينىغان رولىنى يازماقتىدۇر. يازماقتاغىنە ئەمەس، ئۆزىمۇ شۇلارغا ئوخشاش بولماقتا ۋە ئىشەنمەكتەدۇر.

ئارتۇش

«شۇرا» ژۇرنىلىنىڭ 1915 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنىدىكى سانىدىن)

ئۆتمۈشتىن ئۇچۇرلار

بۇرھان

ئىلاۋە: ئورنبورگدا نەشر قىلىپ تارقىتىلغان «ۋاقىت» گېزىتىنىڭ 1913 - يىلى 7 - ئايدىن 1915 - يىلى 6 - ئايغىچە بولغان ئۈچ يىللىق سانلىرىدا «بۇرھان» «بۇرھان شەھىدۇللىن» ئىمزاسى بىلەن ئۈرۈمچىدىن ئەۋەتىلگەن 11 پارچە خەۋەر بېسىلغان. بۇ خەۋەر ئەچىدە بىر پارچىسى تۇڭگانلار، يەنە بىر پارچىسى خەنزۇلار ھەققىدىكى ئادەتتىكى خەۋەر ئىكەن. قالغان توققۇز پارچىسى 1910 - يىللىرىدىكى ئۇيغۇرلارنىڭ مائارىپ، ئىقتىساد، ئېتىقاد ۋە ئىجتىمائىي ئەھۋالى، شىنجاڭنىڭ سىياسىي تۈزۈمى ھەققىدىكى بىرىنچى قول ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ. ئەينى چاغدىكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىنى چۈشىنىشنى ئارزۇ قىلىدىغانلار ئۈچۈن بۇ خەۋەرلەرنى نەشرگە تەييارلىدىم.

ئۇيغۇرلارنى تەكشۈرۈش

تارىختا ناھايىتى مۇھىم ئورۇن تۇتقان ئۇيغۇرلار ① ھەققىدە تەكشۈرۈش ئۈچۈن، پېتربۇرگدىكى ئاسىيا تەتقىقات كومىتېتىدىن ئەۋەتىلگەن سېرگېي ئېفىموۋىچ مالوۋ بۇ بىر نەچچە كۈننى ئۈرۈمچىدە ئۆتكۈزۈپ، 6 - ئاينىڭ 22 - كۈنى گەنسۇ، سۇجۇ تەرەپتىكى «چىلەنشەن ② تېغى» ئېتىكىدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىغا ئاتلاندى. ئۇ يەردە بۇ يىل 10 - ئايغىچە تۇرىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن، خامى ③ غا كېلىپ، بىر - ئىككى ئايچە تۇرۇپ، ئاندىن ئۈرۈمچىگە قايتىپ كېلىدۇ. ئۇنىڭدىن كېيىن قەشقەر تەرەپكە سەپەر قىلىدۇ. سېرگېي ئېفىموۋىچ تولىمۇ غۇرلارنىڭ ماكانىغا بارغانىكەن. ئۇ يەردە ئىككى ئاي تۇرۇپ بىرەرمۇ ئۇيغۇرغا يېقىنلىشالماپتۇ. ئۇيغۇرلار ئۇنىڭغا يېقىن يولىماپتۇ. ئۆيلىرىگە بارسا قارشىمۇ ئالماپتۇ، تېخى ئۆيلىرىدىن قېچىپ كېتىپتۇمىش. مىڭبىر جاپادا ئۇيغۇرلارنى ئۆزىگە تارتىپ كەپتۇ. ئۇلارغا پۇل - پۇچەك بېرىپ ئاۋازىنى ئۈنئالغۇغا ئېلىۋاپتۇ. ئۇلارنى سۆزلىتىپتۇ، پاراڭلىشىپ، نۇرغۇن سوئاللارنى سورىۋاپتۇ.

سېرگېي ئېفىموۋىچ ئۈرۈمچىدە تۇرغانىدا، ئۇيغۇر يېزىقىدا يېزىلغان قەدىمكى ۋەسىقىلەرنى قولغا چۈشۈرگەن. بۇ ئىلمىي ساياھەتچى نۇرغۇن قىيىنچىلىقلارغا ئۇچراپ تۇرسىمۇ، يىراق قەدىمكى مەزگىلدىكى ئۇيغۇغۇرلارنى تېپىپ، ئۇلارنىڭ ئىزىنى ئىزدەپ، تارىخقا تۆھپە قوشۇشى بىز ئۈچۈنمۇ ماختاشقا ھەم رەھمەت ئېيتىشقا ئەرزىيدۇ. بىز ئۇنىڭ ئىشلىرىغا مۇۋەپپەقىيەت تىلەيمىز.

6 - ئاينىڭ 23 - كۈنى

(ۋاقىت گېزىتىنىڭ 1913 - يىل 7 - ئاينىڭ 27 - كۈنىدىكى 1260 - سانىدىن)

ئۈرۈمچى شەھىرى

بۇ شەھەر غەربىي تەرەپتىكى كاتتا مەركەزلەرنىڭ بىرى بولۇپ، سودا جەھەتتە تولىمۇ ئۈستۈن ئورۇنغا ئىگە. بۇ شەھەردە بەش تۈمەندەك خەنزۇ، تۇڭگان، تۇرپانلىق ۋە قەشقەرلىك ئاھالە بار. ئۇلاردىن باشقا روسىيىلىك مۇسۇلمانلارمۇ نۇرغۇن. يەرلىك خەلقلەرنىڭ تىجارىتى بېيجىڭ، شاڭخەي، خەنكۇدىن كەلتۈرگەن ھەر خىل تاۋار، چاي، روسىيىدىن كەلتۈرگەن توقۇلمىلارنى ئاساس قىلىدۇ. تۇرپانلىق بىلەن قەشقەرلىك مۇسۇلمانلارنىڭ ئىقتىسادىي ئەھۋالى ناچار. چوڭراق ئىش قىلالىغانلىرىمۇ بەك ئاز. روسىيىلىك مۇسۇلمانلارنىڭ سانى كۆپ بولمىسىمۇ، سودا ئۇيۇشمىسى بار. سودا ساھەسىدە مۇھىم ئورۇن ئىگىلىگەن. روسىيىلىكلەرنىڭ سودا ئۇيۇشمىسىدا بۇ يەردە دائىم تۇرىدىغان بىرەرسىمۇ يوق. ئەمما، بەزىدە كېلىپ كالا يىغىۋالىدىغان روسىيىلىكلەرمۇ سودا - تىجارەتلەرنى قىلىدۇ. بۇ يەرلىك مۇسۇلمانلار روسىيە تاۋارلىرى ئۈچۈن بۇ يولنى ئاچقاندەك بۇ تاۋار ئۈچۈنمۇ روسىيىدىكى بازارغا ئىگە بولغان. ئۈرۈمچىدە مال - چارۋا باقماق ئاسان بولغاچقا، روسىيە مۇسۇلمانلىرىدىن بۇ يەردە مال - چارۋا بېقىپ، چوڭ ئىشلارنى قىلىۋاتقانلارمۇ بار. ھۆكۈمەت يەر مەسىلىسىدە

رۇسىيلىكلەرگە ئارىلىشۇالمايدۇ. ئۈرۈمچىنىڭ ھاكىمى ئىشقىلىپ، روسىيلىكلەرنىڭ يېقىن دوستى.

ئۈرۈمچىدە رۇسىيلىك مۇسۇلمانلارنىڭ مەسچىت ۋە مەكتەپلىرىدىن باشقا، يەنە 27 مەسچىت بار، ئەمما بىرەرمۇ مۇنتىزىملاشتۇرۇلغان مەكتەپ يوق. بولۇپمۇ تۇڭگانلار مەسچىت سېلىشقا تولىمۇ ھېرىسمەن خەققەن. 27 مەسچىتتىن 22 سى تۇڭگانلارنىڭ، قالغان بەش مەسچىت تۇرپانلىق ۋە قەشقەرلىك سارتلارنىڭ. تۇڭگانلار ئادەتتە خەنزۇچە سۆزلىشىدۇ، ئەرەبچە ئۆگىنىدۇ. بۇ يەردىكى مۇسۇلمانلار ئاساسەن پەرزەنتلىرىنى ئوقۇتۇشقا ئەھمىيەت بەرمەيدىغان خەق. دۆلەتتە جۇمھۇرىيەت تۈزۈمىنى جاكارلاشتىن ئىلگىرى ئۈرۈمچىدە بىر نەچچە مۇنتىزىملاشتۇرۇلغان خەنزۇچە مەكتەپ بارمىشكەن. ئۇ چاغدا تۇڭگان بىلەن سارتلارنىڭ پەرزەنتلىرىنى مەجبۇرىي ئوقۇتۇپتىكەن. تۇرپانلىق بىلەن قەشقەرلىك مۇسۇلمانلار كۆپ ھاللاردا پەرزەنتلىرىنى يوشۇرۇۋالىدىكەن ياكى باشقا ئۇسۇل بىلەن ئوقۇتمايدىكەنمىش. جۇمھۇرىيەت تۈزۈمى جاكارلانغاندىن كېيىن، خەلقتە پەرزەنتلىرىنى ئوقۇتماسلىق ئەركىنلىك بوپتۇ، مەكتەپلەرمۇ تاقىلىپتۇ. مۇتەسسىپ ھاكىم بىر نەچچە ئوقۇتقۇچىنى ھۆكۈمەتكە قارشى ھەرىكەت قىلغان، دەپ قولغا ئېلىپ ئېتىۋېتىپتۇ. بىر نەچچە ئوقۇتقۇچى قېچىپ كېتىپتۇ. شۇنىڭدىن بىرى مەكتەپلەر تاقاغلىقكەن.

تۇرپانلىق، قەشقەرلىك مۇسۇلمانلاردا مەرىپەت دەۋرىدىن خەۋەردار كىشىلەر ئازىكەن. كەرىم جامالىدىنوف، يۇسۇپئاخۇن سائەتچىدەك بىر نەچچە تەرەققىيپەرۋەر كىشىلەر بار بولسىمۇ، ئۇلار تولىمۇ ئاز بولغاچقا، باشقىلارغا تەسىر كۆرسىتەلمەيدىكەن. بېيجىڭدىكى پارلامېنتقا ئەزالىققا سايلانغانلار ئىچىدە خەلقنىڭ تەلىپىنى چۈشىنىدىغانلار يوقكەن.

رۇسىيە مۇسۇلمانلىرىنىڭ ئۈرۈمچىدە بىر مەسچىتى ۋە زامانغا لايىق مۇنتىزىملاشتۇرۇلغان بىر مەكتىپى بار. ئۇفادىكى ئالىيە مەدرىسىدە ئوقۇغان زىننەتۇللا ئەپەندى يىگىتباي نەچچە يىل تىرىشىش ئارقىلىق مەكتەپنى چىرايلىق مۇنتىزىملاشتۇردى. 1910 ـ يىلى ئۇفاگە قايتىپ ئۆزىنىڭ خىزمەتدىشى بولمىش بىر مۇئەللىمەنىمۇ ئالغاچ كەپتىكەن. مۇئەللىم مەريەم خانىم قىزلارنى ئوقۇتىدىكەن. قىزلارغا قول ھۈنەرۋەنچىلىكنى ئۆگىتىدىكەن، بۇ ئىككى ياش زور تىرىشچانلىق بىلەن بۇ يەردە مەرىپەت ۋە مەدەنىيەت تارقىتىپتۇ. بىزلەر بايلىق قوغلىشىپ، مال ـ دۇنياغا ئېرىشىش ئۈچۈن بۇ يەرگە يىراقتىن كەلگەن بولساقمۇ، قېرىنداشلىرىمىزنىڭ قاراڭغۇ جەت ياقا يۇرتتا نۇر تارقىتىش ئۈچۈن تىرىشىشىنى كۆرۈپ ناھايىتى خۇشال بولدۇق.

(1914 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنىدىكى 1440 ـ سانىدىن)

ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئىلمىي تەكشۈرۈش

يازدا مەشھۇر شەرقشۇناس سېرگېي ئېفىموۋىچ مالوۋ جانابلىرى ئۈرۈمچىگە كېلىپ، ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ئىلمىي تەكشۈرۈشكە ئاتلاندى. ئۇ تۆت ئايدىن كېيىن قايتىپ كېلىدىكەن. بىرىنچى قېتىملىق سەپىرىدە ئۇيغۇرلار ئۇنىڭدىن قېچىپ كېتىپتۇمىش، بۇ قېتىم كۆنۈشۈپ قالغاچقا، قاچماسىمىش. مالوۋ جانابلىرى كۆپ ۋاقتنى چەنتۇدا سارتلار ئارىسىدا ئۆتكۈزگەن. ئۇ قەدىمكى ئۇيغۇرلاردىن قالغان تارىخىي يادىكارلىقلاردىن باشقا، ھازىرقى ئۇيغۇرلار ئارىسىدا ساقلىنىپ قالغان نەرسىلەر ھەققىدە مەلۇمات توپلىغان. ئۇ 70 ـ 80 كىشىنىڭ بەدەن قۇرۇلمىسىنى تەكشۈرۈپ كۆرگەن. ئۇ ئىلگىرى بارغاندا تاغ قاپتىلدا تۇرىدىغان ئۇيغۇرلار بىلەن كۆپرەك ئۇچراشقانىكەن. بۇ قېتىم يايلاقتا ئۆيلۈك بولۇپ تۇرىدىغان ئۇيغۇرلار ئارىسىغا بارغان. فوتو ئاپپارات بىلەن ئادەملەرنى، ئىبادەتخانا، ئۆيلىرىنىڭ نۇسخىسىنى سۈرەتكە تارتىۋاپتۇ. سۈرەتتىن قارىغاندا ئۇيغۇرلارنىڭ كىيىم ـ كېچەكى، تۇرمۇش ئادىتى پۈتۈنلەي موڭغۇللارنىڭكىدەك «ساپ ئاشۇ تايىپتىن» ئىكەن. ئۆيلىرى چېدىر ئىكەن، چارۋىچىلىق بىلەن تۇرمۇش كەچۈرىدىكەن. ھازىر ئۇلار مەجۇسى دىنىدىكەن. ئۇلاردا يەنە شامان ئېتىقادىمۇ بار ئىكەن. ئەسلىدە ئۇيغۇرلار ئىككى تائىپە بولۇپ، بىرى سارتقا، يەنە بىرى موڭغۇلغا ئوخشايدۇ. مالوف سارتقا ئوخشايدىغان ئۇيغۇر ئەركەكلىرى ۋە ئاياللىرىنىڭ ئاۋازىنى ئۈنئالغۇدا 30

پلاستىنكىغا كۆچۈرۈۋاپتۇ. ئۇ قۇمۇلدىكى ئۇيغۇر سارت- لىرىنىڭ تېپىشماق، رىۋايەتلىرى بىلەن روسىيىدىكى خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىنىڭ ئارىسىدا تولىمۇ يېقىن بولغان ئوخشاشلىقلار بار ئىكەن دەيدۇ. تۇرپاندا (قەدىمكى) ئۇيغۇر تىلىدا يېزىلغان ئىككى پارچە تولىمۇ قەدىمىي ۋەسىقە، بۇددا نومىنىڭ باسما نۇسخىسىنى تېپىۋالدى. ئۈرۈمچىدىمۇ 20 خىلدەك ۋەسىقىنى قولغا چۈشۈردى.

يەرلىك مۇسۇلمانلار ئارىسىدا مۇنداق ئادەت بار: بىرسى ئاغرىپ قالسا، شامال دارىپ قالسا، ئۇنى كېچە- سى ئۆيدە يالغۇز قويىدۇ. بىمارنىڭ يېنىغا بىر ـ ئىككى كىشى كىرىپ ئۆينىڭ تېمىغا بىر نەچچە ئورۇنغا شام ياقىدۇ. ئۆينىڭ ئوتتۇرىسىدىن تورۇسقا بىر ئارغامچا باغلايدۇ. بىمار ئۇ ئارغامچىنى تۇتۇپ ئولتۇرىدۇ. شۇ- نىڭ بىلەن بۇ مۇسۇلمانلار قولىغا بىردىن ئىسكىرىپكىغا ئوخشايدىغان چالغۇنى ئېلىپ چېلىپ بىمارنىڭ ئەتراپىنى توختىماي ئايلىنىدۇ. ئۇلار تولىمۇ سىغىنىپ مۇناجات ئوقۇيدۇ. بۇ مۇراسىم ئاياغلاشقاندىن كېيىن، توخۇ ياكى قوينىڭ بېشىنى كېسىپ، قېنىنى بىمارنىڭ يۈزىگە بەدە- نىگە سۈركەيدۇ. مۇناجاتچىلاردىن بىرى قولىغا ئۈچ تال قومۇشنى ئېلىپ ئوت ياققاندىن كېيىن، بىمارنىڭ ئۈس- تىدىن نەچچە رەت ئايلاندۇرىدۇ. مالوف جانابلىرى بىر كۈنى كەچتە ئۆزىنىڭ ئىجارە ئالغان ئۆيىدە ئاشۇنداق مۇراسىم ئورۇنلاتقۇزدى. غۇلجا، ئۈرۈمچىدىكى مۇسۇل- مانلار مېھرىبان دەپ بىلىدىغان كونسۇل دىياكوۋ ئالىي- لىرىمۇ بۇ يىغىلىشقا قەدەم تەشرىپ قىلدى. يەرلىك كىشىلەر ئارىسىدا «تۇغ باغلاش»، «پىرە ئويناش» دېگەن بۇ ئىشنى مالوف بىزنىڭ يەردە «پىرە كۆرسە- تىش» دەيدۇ، دېدى. ئارقىدىن ئۇ تۇغ باغلايدىغان بارلىق ئەسۋاب ـ سايمانلارنى سېتىۋېلىپ، پېتىرگرادتى- كى مىللەتلەر مۇزېيىغا ئەۋەتىپ بەردى. ئۇ ھازىر لوپ ④ تەرەپكە ئاتلاندى. لوپ سەپىرىدە قارا شەھەردە توختاپ، ئۇ يەردىكى قەدىمىي ئاسار ـ ئەتىقىلەرنى قاز- ماقچى، لوپتا تۆت ئاي تۇرغاندىن كېيىن، ئالتە شەھەر تەرەپكە ئۆتىدۇ. ئۇ يەردىن ئەندىجان ئارقىلىق پې- تىرگرادقا قايتىپ كېتىدۇ.

(1914 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنىدىكى 1600 ـ ساندىن)

ئۇيغۇر مۇسۇلمانلار

غەربىي شەھەردە ئۈرۈمچىدىكى قەشقەرلىكتەك كۆپ سانلىق مۇسۇلمانلار ئالتە شەھەرلىكلەردۇر. ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ناھايىتى كاتتا تىجارەتچىلەر بولسىمۇ، كۆپ قىسمى ساپلا مەدىكارچىلىق قىلىدۇ. بولۇپمۇ تۇرپانلىق- لار ئىچىدە كاتتا تىجارەتچىلەر ئاز. ئۇلار كۆپىنچە مە- لىچمال تىجارىتى قىلىدۇ. تۇرپاننىڭ ئۆزىدە پاختا، ئۈ- زۈم ۋە باشقا مېۋە كۆپ چىقىدۇ. ئادەملىرىمۇ كۆپىنچە مېۋە ـ چېۋە تىجارىتى بىلەن شۇغۇللىنىدۇ. تۇرپاندىكى مۇسۇلمانلار پاختا ۋە باشقا مېۋىلەرنى ئۆستۈرسىمۇ، ئۆزلىرى پايدا ئالالمايدۇ. نېمىشقا؟ ئۇلار پاختىنى باش ئەتىيازدا تېرىيدۇ. خەنزۇ، تۇڭگان ۋە سارتلارغا ئەرزان باھادا سېتىپ پۇلنى قولغا ئالغاندەك قىلىدۇ. كۈزگى يىغىم مەزگىلى بولغاندا، ئۇلارنىڭ قولىغا ئازراقمۇ پۇل كىرمەيدۇ. نۇرغۇن جاپادا ئۆستۈرگەن پاختىنىڭ پايدى- سىنى باشقىلار ئالىدۇ.

ئۈرۈمچى مۇسۇلمانلىرى بۈگۈنگىچە ئۆگىنىدىغان نەرسىگە دىققەت قىلمىغان. ئۆگىنىدىغان نەرسە يوقمۇ ئەمەس. ئەمما تولىمۇ قەدىمىي ئۇسۇلنى قوللىنىدىكەن. ئۆتمۈشتىكى رۇسىيە مۇسۇلمانلىرىدەك «شەرئىەتۇل ئىمان» بىلەن ئىنشادا نەچچە يىل ئوقۇتۇپ باللارنىڭ كاللىسىنى زەھەرلەيدۇ. بۇ تېخى ئۆگىنىش دەپ قارىلى- دۇ. بۇنداق ئۆگىنىشتە توغرا تەرەققىيات يۆنىلىشى يوق. بۇنداق نېمىلەردىن ياخشىراق بىر نېمە ئۆگەتسە، رولى بولاتتى، ئۇمۇ يوق. قۇدرىتى بار قەشقەرلىك، تۇرپانلىق سودىگەرلەر قوزغىلىپ مۇنتىزىم مەكتەپ ئاچسا، ئارقى- دىن باشقىلارمۇ قوشۇلۇپ بالىلىرىنى ئوقۇتسا، مائارىپ يۇقىرى كۆتۈرۈلەتتى ئەمەسمۇ! يول باشلايدىغان ئادەم يوق. تەرتىپلىك مۇنتىزىملاشتۇرۇۋالغان مەكتەپ بولسا بۇ كىشىلەر تولىمۇ ئىقتىدارلىق بولغاندىكىن، تېزلا تە- رەققىي قىلدۇرالايدۇ ئەمەسمۇ! بۇ يەردىكى كىشىلەر ئەڭ زۆرۈر دەپ قارايدىغىنى شۇ ئىشنى باشلاپ كۆ- چىنىڭ بارىچە چۈشەندۈرىدىغان كىشىنىڭ يوقلۇقى. چۈشەندۈرەلىسە ھېچكىممۇ قارشى تۇرمايدۇ ئەمەسمۇ!

2004 . 2

ئۇلار ئەگىشىدىغانلا كىشىلەردىن تۇرسا.

سودىگەرلەر ئارىسىدا خەنزۇ ۋە رۇسىيە مۇسۇلمانلىرى بىلەنمۇ ئوبدان ھەمكارلىشىدىغانلار بار.

سودىگەرلەر ئارىسىدا ھەسەتخورلۇق، زىيادە كۆرەلمەسلىك ئېغىر. شۇڭا ھېچقانداق ئىشتا ھەمكارلاشقىلى بولمايدۇ. بىر ـ بىرىدىن ھەسەت قىلىدۇ. ئارقىسىدىن تىللايدۇ. بىر ـ بىرىنىڭ تىجارىتىگە توسقۇنلۇق قىلىدۇ. بۇنىڭ سەۋەبى، بىر تەرەپتىن نادان بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن كەسىپ تۈرى بولمىغانلىقىدىن ھەممىسى ئوخشاش تۈردىكى تىجارەت بىلەن شۇغۇللانغاچقا، بىرىنىڭ ئىشىنى يەنە بىر ئېلىشقا بولمايدۇ. خەنزۇلاردا مۇنداق ماقال بار: «مەي مەيندې جىئەنبۇدې شىخۇي»⑤ يەنى «ئۇن ساتقۇچى ھاك ساتقۇچىنى كۆرەلمەپتۇ» دېگەن مەنىدە، ئۇيغۇر مۇسۇلمانلارنىڭ ھەسەتخورلۇقىمۇ دەل مۇشۇنداق.

(1914 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنىدىكى 1602 ـ سانىدىن)

ئۈرۈش ۋە ئۈرۈمچىدىكى مۇسۇلمانلار

ئۈرۈمچىدىكى كونسۇل ئالېكسېي ئالېكسوۋىچ دىياكوۋ ئالىيلىرى بىلەن ئاقساقال ئابدۇخالىق يانكىۋلارنىڭ كۈچىنىڭ بارىچە تىرىشىشى بىلەن ئۈرۈشتا يارىدار بولغان ئەسكەرلەر ئۈچۈن ئەۋەتىشكە ئىئانە يىغدۇردى. ئاۋۋال كونسۇل ئالىيلىرى ئۆز يېنىدىن 50 رۇبلىنى، ئۇنىڭ مۆھتەرەم خانىمى ئون رۇبلىنى ئىئانە قىلدى. ئۇنىڭدىن كېيىن سودىگەرلەر سارىيىدىكى ئابدۇجاببارۋلار 100 رۇبلى، رامازەن چانىشۇ 500 رۇبلى، ئەزىزھاجى ھەمجانوۋ 300 رۇبلى، ئابدۇجېلىل ئابدۇللا بايېۋ 100 رۇبلى، بال نامىلىق سودا ئۇيۇشمىسى 100 رۇبلى، زىيادىدىن مۇھەممەد قالىيېۋ 200 رۇبلى، مىرسالىھ مىرھاجىبايېۋ 200 رۇبلى، ئابدىرەھمان ئابدىلوتىيېۋ 50 رۇبلى، خورۇنجىي مىخايلوۋ 25 رۇبلى، ئابدىخالىق يانكىۋ ئاقساقال 25 رۇبلى، كەرىم چانىشېۋ 25 رۇبلى، قاسىمجان ئابدۇروسۇلوۋ 20 رۇبلى، ئابدۇقادىر بەدەل مۇھەممەد بايېۋ 20 رۇبلى، مەنسۇرجان نۇرچىبايېۋ ئون رۇبلى، ئىبراھىم مۇھەممەد ۋەلىيېۋ ئون رۇبلى، سادىق ئوسمانوۋ ئون رۇبلى، ئاندىبى كىنياجىبى ئون رۇبلى، ھەسەن بۇرناشېۋ بەش رۇبلى، بېك سۇلتان ۋەلىخانوۋ بەش رۇبلى، دوكتور مالشېۋ بەش رۇبلى، روسىيىلىك كازاكلار بەش رۇبلى، ئاخۇن تاش ئابدۇئەزىزوۋ② بىر رۇبلى جەمئىي 1811 رۇبلى يىغىلدى. كونسۇل ئالىيلىرى ئىئانە قىلغۇچىلارغا ۋەتەنگە بولغان مۇھەببىتىنى ئىپادىلەپ ياردەم قىلغانلىقىغا تەشەككۈر بىلدۈردى.

(1914 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 21 ـ كۈنىدىكى 1637 ـ سانىدىن)

يەر تەۋرىدى

ئۈرۈمچىدە بۇ يىل تۆت ـ بەش قېتىم يەر تەۋرىدى. ھازىرقى يەر تەۋرەشتە ئاپەتكە ئۇچرىغانلار بولمىسىمۇ، كەلگۈسىدىكى چوڭ يەر تەۋرەشلەردە ئاپەتكە ئۇچرىشى مۇمكىن. سەككىز يىلنىڭ ئالدىدىمۇ مۇشۇنداق يېنىككىنە سىلكىنىپ جىددىي بىر يەر تەۋرىگەندە ئاپەتكە ئۇچرىغانلار كۆپ بوپتىكەنمىش.

(1914 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنىدىكى 1667 ـ سانىدىن)

ئۇيغۇر مۇسۇلمانلىرى

ئالتە شەھەر مۇسۇلمانلىرى مائارىپ، سەھىيە، ئىقتىسادىي جەھەتلەردە تولىمۇ ناچار كىشىلەر بولغانلىقى ئۈچۈن، ئۇلار ئارىسىدا قاششاقلىقتىن يۈزىنى تۆكىدىغان ئىشلار كۈنسايىن ئاۋۇۋاتىدۇ. تۈرلۈك يۇقۇملۇق كېسەللىكلەر تارقىلىۋاتىدۇ. ھازىر 100 كىشىدىن 60 كىشىنى ئاغرىقكەن دېيىشىۋاتىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن بۇ مۇسۇلمانلارنىڭ نوپۇسى ماس دەرىجىدە ئاۋۇيالمايدۇ. بۇ مۇسۇلمانلار نامرات بولغىنىنىڭ ئۈستىگە قىمارۋاز، تېرىقچىلىق قىلىپ تاپقان پۇلنى قىمار ئوينايدۇ. ساقلى ئاقارغىچە مۇشۇنداق تۇرمۇش كەچۈرىدىغانلار كۆپ. بۇ ئويۇننىڭ ئەڭ چوڭ چاغاندا بولىدۇ. خەنزۇلار بىلەن مۇسۇلمانلار بىرلىكتە قىمار ئوينايدۇ. خەنزۇلار چاغاننى 15 ـ 3 كۈنگىچە قۇتلۇقلايدۇ. ئۇ يەردە خەنزۇنىڭ ئۇلۇغىدىن ئۇششىقىغىچە قىمار ئوينايدۇ. مۇسۇلمانلارمۇ ئۆزئارا يىغىلىشىپ تىترىشىپ تۇرۇپ قىمار ئوينايدۇ. پۈتۈن مال ـ مۈلكىنى ئۇتتۇرۇۋېتىپ، چۆندەكلىشىپ ھەر خىل ھاقارەتلەرگە دۇچار بولغانلىرىمۇ نۇرغۇن. بۇ مۇسۇلمانلار ئەپيۇنكەش، نەشكەش بولۇپ، پۈتۈن ھاياتىنى ئەپيۇن ـ نەشە بىلەن زەھەرلەپ بولغان. ھۆ-

كۆمەت يېقىنقى يىللاردا ئەپيۇننى چەكلىگەن بولسىمۇ، ئەزەلدىن ئۆگىنىپ كەتكەن خەقلەرنى تەزدۇرەلمىگەن، نەشىكەشلەر تېخىمۇ ئاۋۇپ كەتكەن.

بۇ مۇسۇلمانلار نامراتلىقىدىن ئۆزىنىڭ يۈرەك پارىسى بولمىش پەرزەنتلىرىنىمۇ سېتىشقا مەجبۇر بولغانلىرى نۇرغۇن. ئالدىنقى ئايدا مۇنداق ۋەقە يۈز بەردى. يەرلىك بىر مۇسۇلمان گۆرەكەشتىن قەرز قىلىپ 30 سەر پۇل ئاپتۇ. بۇ پۇلنى بۇ مۇسۇلمان مۆھلەت ئىچىدە قايتۇرالمىغانلىقتىن ئۆسۈمى بىلەن قوشۇلۇپ 70 سەر بوپتۇ. 30 سەرنى قايتۇرالمىغان سارت 70 سەرنى ئەلۋەتتە قايتۇرالمايدۇ. جازانىخور قاتتىق سۈيلەپ تۇرۇۋالغاچقا بىچارە سارت يىغلاپ تۇرغان تۆت ياشلىق قىزىنى جازانىخورغا 70 سەر پۇلغا ھېسابلاپ بېرىپتۇ. يەنە تېخى ئۇ سارت جازانىخوردىن 15 سەر قەرز ئاپتۇ. ئۇنىمۇ مۆھلەت ئىچىدە قايتۇرالمىسا، 15 سەر ئۆسۈمى بىلەن قوشۇپ 30 سەر بولىدىكەن. جازانىخور پۇلنى سۈيلەپ كېلىپ قەيەردىن بولمىسۇن پۇل تېپىپ تاپشۇر دەپتۇ. سارتنىڭ قولىدا تاپشۇرغۇدەك مال ـ مۈلكى بولمىغاچقا ئىككى يېرىم ياشلىق ئوغلىنى ساتماقچى بوپتۇ. جازانىخور سارتنىڭ ئوغلى ئۈچۈن 200 سەر پۇل بەرمەكچى بوپتۇ. سارت ئوغلىنى جازانىخورغا ساتماپتۇ. ئۇ يەردىكىلەر بىر مۇسۇلماننىڭ پەرزەنتىنى ساتماقچى بولغانلىقىنى رۇسىيىلىك مۇسۇلمانلار ئاڭلاپتۇ. رۇسىيەنىڭ تاشكەنتلىك بىر سودىگەر سارتنىڭ بىچارىلىقىنى كۆرۈپ، بالىنى ئۆزى ئۆتكۈزۈۋېلىپ، سارتنىڭ ئىلتىماسى بويىچە بالىسىنى قۇتقۇزۇۋاپتۇ. يەرلىك كىشىلەر ئارىسىدا نامراتلىقىدىن مۇشۇنداق ۋەقەلەر يۈز بېرىپ تۇرىدۇ. ئۈرۈمچى ۋە ئەتراپىتىكى جايلاردا دېھقانچىلىق قىلغىلى بولىدىغان ناھايىتى مۇنبەت يەرلەر بولسىمۇ، بۇ مۇسۇلمانلار ئۇ يەرلەردىن پايدىلىنىشنى بىلمەيدۇ. بۇ يەردە يەر كەڭرى، سۇ ئەلۋەك، ئەگەر تىرىشىپ دېھقانچىلىق قىلسا، ئۇلار نامراتلىققا دۇچار بولمايدۇ.

(1915 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنىدىكى 1766 ـ سانىدىن)

مۇسۇلمانلار ئۈچۈن دەم ئېلىش كۈنى

غۇلجا ۋە ئۈرۈمچىدە بۈگۈنگىچە دۇكاندارلارنىڭ دەم ئېلىش كۈنى يوقكەن. مۇسۇلمانلار مېھرىبان دەپ بىلىدىغان كونسۇل. ئا. ئا. دىياكوۋ ئالىيلىرى بۇ ئەھۋالنى ئويلاپ كۆرۈپ، بۇ دۇكاندارلار ھەپتىدە بىر كۈن دەم ئېلىش بېرىشنى بۇيرۇدى. بۇ كۈن جۈمە كۈنى قىلىپ بېكىتىلدى. بۇنى يەرلىك سودىگەرلەرمۇ بۇ كۈنى ئۆزلىرى تىجارەت قىلىدۇ. مۇسۇلمان سودىگەرلەر ئۇرۇننى تاللاپ جۈمە نامىزىغىچە تىجارەت قىلىشقا رۇخسەت قىلدى. بۇ يەردىكى تىجارەت كۆپىنچە پېشىنغىچە داۋاملىشىدۇ. بۇ ئىش مۇسۇلمان سودىگەرلەر ئۈچۈن قىيىنچىلىق بىلىنمەيدۇ. كونسۇل ئالىيلىرىنىڭ بۇ ياخشىلىقى ئۈچۈن پۈتۈن ئۈرۈمچى ۋە غۇلجىدىكى دۇكاندارلار تەشەككۈر ئېيتتى.

ئۈرۈمچىدىكى رۇسىيىلىك سودىگەرلەر ئۆزئارا پۇل يىغىشىپ 4 ـ ئاينىڭ 18 ـ كۈنى نەزىر ئۆتكۈزدى. مالقان قىلىپ، قۇرئان تىلاۋەت قىلىندى. بۇ كۈن ئۈچۈن 300 رۇبلىدەك پۇل يىغىلدى، ھەممە پۇل خىراجەت قىلىندى. بۇ ئىشقا ئابدۇقادىر ئەپەندى رەجەپبايېۋ مەسئۇل بولدى. ھەممەيلەن ئۇنىڭغا رەھمىتىنى ئېيتىپ كېتىشتى.

(1915 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنىدىكى 1802 ـ سانىدىن)

ئىزاھلار:

①بۇ يەردىكى ئۇيغۇر ئاتالغۇسى ھازىرقى گەنسۇدىكى سېرىق ئۇيغۇرلارنى كۆرسىتىدۇ. 1910 ـ يىللىرى ھازىرقى ئۇيغۇرلارنىڭ مىللەت نامى بېكىتىلمىگەچكە بۇرھان ئەپەندى خەۋەرلىرىدە «سارت»، «مۇسۇلمانلار»، «ئالتە شەھەرلىك»، «تۇرپانلىق» «قەشقەرلىك» دېگەن نام بىلەن ھازىرقى ئۇيغۇرلارنى ئاتاشقا ئادەتلەنگەن.

② گەنسۇ ئۆلكىسىدىكى چىلەنشەن تېغىنى كۆرسىتىدۇ.

③ رۇسلار قۇمۇلنى خەنزۇچە ئاتىلىشى بويىچە خامى دەيدۇ. بۇ يەردە بۇرھان ئەپەندى رۇسچە ئاتىلىشىنى ئىستېمال قىلغان.

④ لوپ—ھازىر لوپنۇرنى دېمەكچى، ھازىرقى لوپ ناھىيىسى ئەمەس.

⑤ خەنزۇچە 卖面的见不得卖石灰 نىڭ ئاھالك تەرجىمىسى.

نەشرگە تەييارلىغۇچى: ئۆمەرجان نۇرى

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

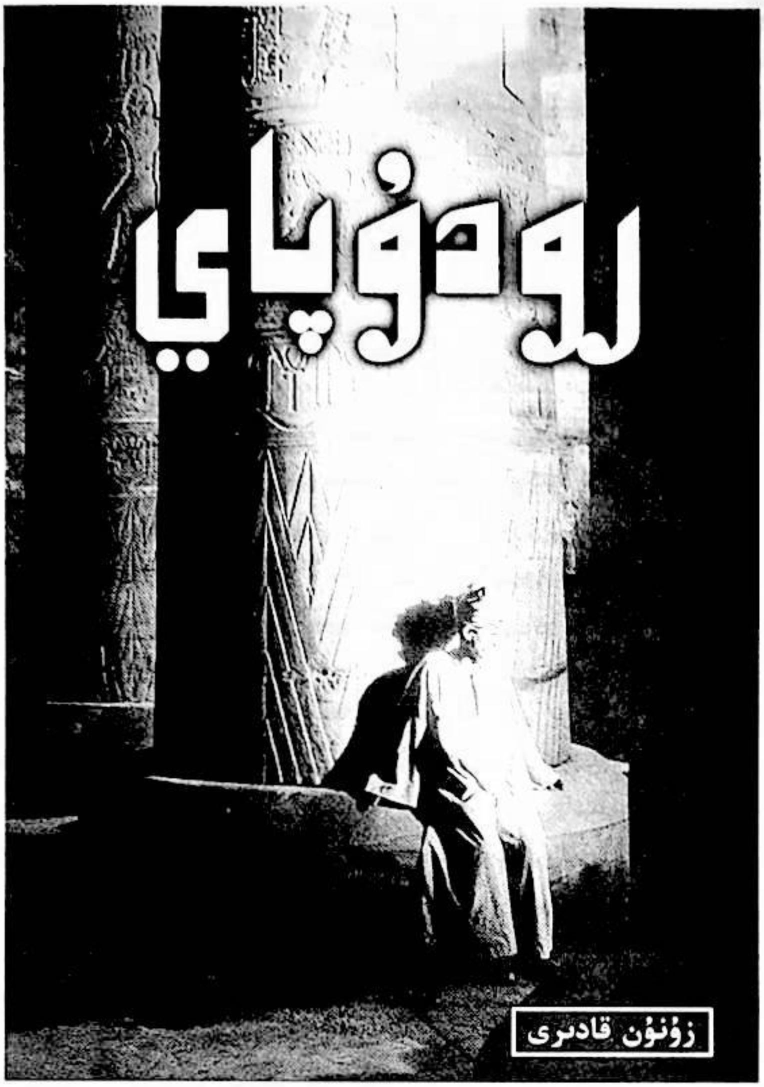

رودۇپاي

زۇنۇن قادىرى

ئاڭلىغان بولسىمۇ، كۆرمىگەنلەر بار، كۆرسىمۇ، كۆرمەسكە سالىدىغانلار بار، لېكىن كۆرگەنلەر كۆپ.

ئادەملەر پالاكەتكە يولۇقۇپ قېلىشتىن ناھايىتى ئېھتىيات قىلىشىدۇ، لېكىن پالاكەت قانداق سۈرەتلىك نەرسە، ئۇ قەيەردە يۈرىدۇ، نېمە ئىش قىلىۋاتىدۇ دېسە «تاڭەي» دەيدىغانلار بار. ئۆزلىرى بولسا، پالاكەتنى ئۇچىسىدا كۆتۈرۈپ بېقىپ يۈرۈپ چوڭ قىلىدۇ، يەنى ئۇنى تونۇمايدۇ. نامىدىن ئەندىشە قىلىدۇ. ئەمما «پالاكەتكە يولۇقمىسا، ئەجەپ راھەت، ئەركىن ياشايدۇ كىشى» ـ دېگەننى ئويلايدۇ.

پالاكەتلەرنىڭ ئۇسۇلى توغرىسىدا ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن كېلىۋاتقان بىر چۈشەنچە: مەككىنىڭ يولىدا رودۇپاي بار، ئۇ پالاكەت ئۇچراپ قالسا، ساڭا چاپلىشىۋالىدۇ، ئۇنىڭدىن ئاجرىماق تەس. رودۇپاينىڭ كۆزىنى چوقۇيدىغان بىر قۇش بار. «سەن، ئاشۇ قۇشنى ئۇچراتقۇچە، ئۇ گېزەندىنى كۆتۈرۈپ يۈرىسەن» دېيىشىدۇ.

مەن ئۇ پېشكەلدىن ناھايىتى ئەندىشە قىلىپ، بىر كۈنى بوۋامدىن:

— بوۋا، سەن ھەججگە بارغاندا يولدا رودۇپاي ئۇچرىمىدىمۇ؟ ساڭا چاپلاشمىدىمۇ؟ ئۇ ئادەمگە ئوخشامدىكەن...؟ — دەپ سورىدىم.

بوۋام مېنىڭ كەلسە ـ كەلمەس نېمىلەردىن ئەندىشە قىلىپ يۈرگىنىمگە كۈلدى، كېيىن ئويلىۋېلىپ چۈشەندۈردى.

— ماڭا يولدا مەككىنىڭ ناھايىتى تولا غېرىپ ـ مىسكىنلىرى يولۇقتى. مەن ئۇلارغا سەدىقە بەردىم، ئۇلار خۇشال بولۇپ قېلىشتى. بەزىلەر شۇلارنى سۈرۈشتۈرمەيلا رودۇپاي دەيدىكەن، ياق، ئۇنداق ئەمەس. ئۇلار غېرىب ـ مىسكىن، ئاچ ـ يالىڭاچ قالغان كىشىلەر، ھىندىستان بىلەن ماڭغۇچىلارغا راست رودۇپايلا ئۇچراپتۇدەك، ئۇلارنىڭ ئېيتىشىچە: رودۇپاينىڭ پۇتلىرى تولغىماچ ـ تولغىماچ بولۇپ، سۆرۈلۈپ يۈرىدىكەن. ئۆزى قېرىپ كېتىپتۇ، لېكىن كۆزى ھوقۇشنىڭكىدەك يامان ئىكەن. ئەمما ياۋاش كۆرۈنۈشكە كىرىۋېلىپ، خەلقتىن ياردەم سورايدىكەن، ئۇنىڭغا ئىچىڭ ئاغرىپ يېقىنلاشساڭ چاپلىشىۋالىدىكەن.

— ئەمىسە رودۇپاي دېگەن قانداق يەردە يۈرىدىكەن، ئۇنىڭ سۈرىتى نېمىگە ئوخشايدىكەن؟

— ئۇ ئادەملەرگە ئارىلىشىپ يۈرىدىكەن. ئۆزىمۇ خۇددى ئادەم سۈرىتىدە بولسا كېرەك. ئەمما ئۇ ئاچكۆز ۋە تويماس بولىدىكەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ھەممە ئېغىرلىقنى يەلكەڭگە ئارتىپ قويىدىكەندە، ئاستا ـ ئاستا تۈيغۇزماي قېنىڭنى شورايدىكەن. ئۇنى ھاپاشلاپ يۈرۈۋېرىپ دەرمانسىزلىنىپ يىقىلساڭمۇ، ئۇ گېزەندە ئوچاڭدىن ھېچ چۈشمەيدىكەن ـ دە.

كىشىلەرنىڭ ئەركىن يۈرۈش ـ تۇرۇشى ئۈچۈن رودۇپاي دېگەن پالاكەتنىڭ شۇنچىۋالا يامان توسالغۇ بولۇشى مېنىڭ غەزىپىمنى كەلتۈرگەنلىكتىن:

— رودۇپايدىن قۇتۇلۇشنىڭ زادى چارىسى يوقمىكەن، بوۋا؟ — دېگەنىدىم.

— بار، — دېدى بوۋام ۋە رودۇپاينىڭ جاجىسىنى بەرگەن بىر كىشىنىڭ ۋەقەسىنى سۆزلەپ بەردى.

بۇ ۋەقە چوڭ بىر كىتاب، ئۇنىڭ ھەممىسىنى سۆزلەپ بېرەلمەيمەن، مەزمۇنىنىلا ئېيتسام، مانا مۇنداق:

— سانۇبەر دېگەن بىر باتۇر يىگىت گۈليار دېگەن پەرى قىزغا ئاشىق بولۇپ قاپتۇ. ئۇ گۈليارنى ئىزدەپ نەچچە يىل تاغ ـ تاش، چۆل ـ جەزىرىلەرنى پىيادە كېزىپ يۈرۈپ جىق مۇشەققەتلەرنى چېكىپتۇ، ئۇ يوللاردا ئاجايىپ ۋە غارايىپ ھادىسىلەرنى ئۇچراتقانىدى. ھەممە نەرسىلىرى تەلتۆكۈس بولغان ئاسمان پەلەك ئېسىل بىنالارنى كۆردى، لېكىن ئىگىسىز، بىرمۇ جان يوق. يەنە بىرجايدا ئاجايىپ مەرمەر تاشتىن سېلىنغان زىننەتلىك ساراي ئىچىدە ئالتۇن جابدۇقلار، گۆھەرلىك نەقىشلەر، ئادەمزات كۆرۈنمەيدۇ. لېكىن تەخت ئۈستىگە غەلىتە ھايۋانلار چىقىپ ئولتۇرۇشۇۋالغان. يەنە بىر جايدا ھەر تۈرلۈك مېۋىلەر بىلەن تولغان باغلىق ئىمارەتلەر ئىچىدە نەچچە يەرگە قازان ئېسىلىپ، جاھاندا بارلىقى ھەر تۈرلۈك تاماقلار پىشۋاتقان. تۈرلۈك نازۇ ـ نېمەتلەر بىلەن بېزەلگەن داستىخانلار سېلىنىپ، قاچا ـ قومۇچ جاي ـ جايىدا تىزىلغان، چوڭ توي ھازىرلىقى تۇرۇپتۇ. لېكىن ھېچ ئىنسان كۆرۈنمەيدۇ. گىياھلارنىڭ يىلتىزلىرىنى يەپ يۈرگەن ئاچ يىگىت مۇنداق نازۇ ـ نېمەتلەرنى، مۇنداق ئېسىل تاماقلارنى كۆرگەندە «يا بەخت» دەپتۇ ـ دە، چوڭ ئىشتىھا بىلەن تاماقلارنى يېيىشكە كىرىشىپتۇ. مانتا يېمەكچى بولۇپ قول سوزغانىكەن، قاسقان سەكرەپ كېتىپتۇ ـ دە، ئۇنى ھارغىچە ئۇرۇپ قوغلىۋېتىپتۇ. ھالۋا يەي دەپ قول سوزغانىكەن، چۆمۈچ ئۇرۇپ، ئۇنىڭ باشكۆزىنى يېرىۋېتىپتۇ. بۇ، ئادەم ھەيران قالغۇدەك قىزىق ھادىسە بوپتۇ. ھېچ قازان ئۇنىڭغا بىر چىشلەم تاماق بەرمەپتۇ، ئازار بېرىپتۇ، يا تەخسىلەر بىر تال قاق، يا دەرەخلەر بىر تال مېۋە بەرمەپتۇ، ھەممىسى ئۇرۇپ قوغلىۋېتىپتۇ.

يىگىت مۇنداق ھادىسىلەرنى جىق كۆرگەن، مۇنداق تاياقلارنى جىق يېگەن. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇ ئارتۇق ئەجەبلىنىپ تۇرماي يەنە يولىغا راۋان بولدى.

ئاشىق يىگىت ئىنسانلارنىڭ يۈزىنى كۆرۈشكە زار ئىدى. بىر كۈنى ئۇ چارچىدى، ئاچلىقتا چىدىماي يەنە شۇنداق بىر باغقا تەۋەككۈل دېدى ـ دە، كىرىپ قالدى. قايسى كۆزى بىلەن كۆرسۇن، تازا پىشقان ئالما تۈۋىدە مۇلايىم قىياپەتلىك بىر ئادەمنىڭ ھېجىيىپ ئولتۇرغانلىقىنى كۆردى. ھە، مانا ئەمدى پەلەكنىڭ چاقى دۇرۇس چۆگىلەپتۇ، دەپ ئويلىدى ـ دە، مانا بەخت ئاتا!... دەپ يۈگۈرۈپ كەلدى ـ دە، ھېلىقى ئادەمنى قۇچاقلىدى.

— نېمە قىلىپ ئولتۇرىسىز، ھۆرمەتلىك ئاتا، بۇ يەردە؟

جېنىم بالام، — دېدى ئۇ يىغلامسىراپ، يالۋۇرۇپ، — مەن باغۋەنىدىم، زەي يەردە يېتىپ پالەچ بولۇپ قالدىم. ئايلاپ ـ يىللاپ باغقا قارايمەن، لېكىن ئۆز قولۇم بىلەن شېخىدا تۇرغۇزۇپ بىرمۇ ئالما ئۈزۈپ يېيەلمەيمەن. مېنىڭ دۇنيادا بىرلا مۇرادىم بار، ئۇ بولسىمۇ شۇ ئۆز قولۇم بىلەن بىر تال مېۋە ئۈزۈپ يېسەم، بېشىڭدىن مىڭ ئۆرگىلەي، ياردەم قىلسالىڭ ئىدى.

— بولدى، يىغلاپ دەردلەنگەن يۈرەكنى تىترەتمە، ماڭا ھاپاش بول. ئالما ئۈستىگە ئېلىپ چىقاي، ئۆز قولۇڭ بىلەن قانچىنى يېسەڭ يە، مۇرادىڭ ھاسىل بولسۇن، — دېدى مەرد يىگىت. پالەچ باغۋەننى ئالما ئۈستىگە ئېلىپ چىقتى. يىگىت قويۇق ئالمىسى بار بىر شاخقا مىنىپ ئارقىسىغا قارىدى.

— سەن يەۋاتامسەن؟ رۇخسەت قىلساڭ مەنمۇ بەش ـ ئالتە تال ئالما يېسەم، — دەپ سورىغانىدى، باغۋەندىن ھېچقانداق ئۈن چىقمىدى. ئۇنىڭ كۆزى قارىغۇ ياپىلاقنىڭ كۆزىدەك پارقىراپ، ئاغزى ھېجىيىپ تۇراتتى. «پالەچ مۇرادىغا يەتكەنلىكى ئۈچۈن خۇشاللىقىدىن تىلى سۆزگە كەلمەيۋاتسا كېرەك» دەپ ئويلىدى يىگىت، ئۆزى تويغۇچە ئالما يېدى.

— مەنمۇ ئالماڭنى تويغۇچە يېدىم، سەنمۇ يېگەنسەن، ئەمدى چۈشۈپ كېتەيلىمۇ؟ — دەپ يەنە ئارقىسىغا قارىدى.

لېكىن باغۋەندىن زۇۋان چىقمىدى. ئۇ پۇشۇلدىپ يىگىتنىڭ دۈمبىسىنى يالاۋاتاتتى. يىگىت «بۇنىڭ قورسىقى كۆپۈپ كەتكەن ئوخشايدۇ» دەپ ئويلاپ يامىشىپ يەرگە چۈشتى.

— قېنى ئەمىسە ئاستا چۈشە، — دەپ زوڭزىيىپ ئولتۇردى يىگىت. پالەچتىن زۇۋان چىقمايدۇ، ئۇ بارغانسېرى كانىدەك مەھكەم چاپلىشىپ، تېخىلا پۇشۇلداپ تىلى بىلەن يىگىتنىڭ دۈمبىسىنى يالاۋاتىدۇ، يىگىتنىڭ غىدىقى كەلدى.

—هوي نېمە قىلىۋاتىسەن؟!

...

—مۇرادىمغا يەتتىم دەپ، يەنە ئۈچامدا ئۆلۈپ قالما، چۈش!

—...

—هوي بىر يېرىڭ ئاغرىۋاتامدۇ؟

—...

—زۇۋان سۈرمەيسەنغۇ، چۈشە ـ چۈش؟

باغۋەن تىلىنى سۆزگە بەرمەيدۇ، هامان يالاۋاتىدۇ. يىگىت تېرىكىشكە باشلاپ، مۈرىسىنى قارمۇالغان پالەچنىڭ قوللىرىنى ئارقىسىغا ئىتتەردى.

—ئويۇن ـ چاقچاق شۇنچىلىك بولغىنى ياخشى چۈشە، مەن يولۇمدىن قالماي!

—...

يىگىتنىڭ بويى شۈركۈندى، ئۇنى سىلكىدى، نەچچە قېتىم ئولتۇرۇپ قوپتى، پىشانىسىدىن ئارقىغا ئىتتەردى. پالەچ زادىلا چۈشمەيدۇ. يا گەپ قىلمايدۇ، يىگىت غەزەپلىنىپ پالەچنى تىللىدى. قولىنى ئارقىسىغا قىلىپ مۇشتلىدى، ئالما ياغاچلىرىغا ئاپىرىپ ئۇردى ۋە بىر قانچە قېتىم ئېگىز ـ ئېگىز سەكرىدى. پالەچ بولسا، بارغانسېرى مەھكەمرەك تۇرۇپ چاپلىشىپ كېتىپ باراتتى. يىگىت ئۈچىسىغا چاپلىشىپ قالغان پالەچنىڭ مۇلايىم باغۋەن ئەمەس، رودۇپاي دېگەن پالاكەت ئىكەنلىكىنى ئەمدى سەزدى. ئۆز هالىغا ئېچىنىپ:

بىر بالادىن قۇتۇلۇپ،
مىڭ بالاغا ئۇچرىدىم.
مىڭ بالادىن قۇتۇلۇپ،
رودۇپايغا ئۇچرىدىم.

دېدى ـ دە، رودۇپاينى هاپاش قىلىپ يەنە ئۆز يولىغا راۋان بولدى.

ئاشىق يىگىت بىر نەچچە ئاي يول يۈرۈپ، قۇتلۇق چۆللەرنى، مۇزلۇق داۋانلارنى ئاشتى. ئۇ كۈندىن ـ كۈنگە سامانىدەك سارغىرىپ ماغدۇرسىزلىنىپ باراتتى. ئاخىرى بىچارىنىڭ قوۋۇرغىلىرى ئېچىلىپ، تاپانلىرى تېشىلىپ، ئۇستىخانلىرى كۆرۈنۈپ قالدى. لېكىن ئۇ چىدام ۋە غەيرەت بىلەن ئۆز يولىدا يۈرۈشنى توختاتمىدى.

يىگىت كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئۆلەي ـ ئۆلەي دەپ قالغاندا، يىقىلىپ، قوپۇپ ئاجايىپ چىرايلىق مەنزىرىلىك بىر جايغا يېتىپ كەلدى. سۈپسۈزۈك چايقىلىپ تۇرغان، قىرغاقلىرىغا كۆز يەتمەيدىغان چوڭ بىر كۆل. بۇ كۆل يېنىدا يوغان بىر چىنار باراقسان شاخلىرىنى ئەتراپلىرىغا يېيىپ سۇ بويىغا سايە چۈشۈرۈپ تۇراتتى. سالقىن شامالدا ئۇنىڭ يوپۇرماقلىرى بىر ـ بىرى بىلەن ئوينىشىپ قانداقتۇر سىرلىق بىر ئاۋاز ئاشىق يىگىتنىڭ قۇلىقىغا پىچىرلاۋاتقاندەك بولۇپ تۇيۇلاتتى. كۆلنىڭ پۈتۈن ئەتراپىدىكى ئوتلاقلار كۆلنىڭ سىرلىق نۇرى ئاستىدا يىراقلاردىن ياپيېشىل دۇخاۋدەك تاۋلىنىپ تۇراتتى. ئوتلاقلاردا رەڭمۇرەڭ گۈللەر ئېچىلىپ، ياش قىزلاردەك ئەركىلەپ تەلپۈنۈپ تۇرۇشاتتى.

ئاشىق يىگىت بۇ جاينىڭ ساپ هاۋاسىدەك كۆكسى تويغۇچە نەپەس ئېلىپ ئېغىر بىر تىنىپ: «ئەمدى رودۇپاينى كۆتۈرۈپ بۇنىڭدىن ئارتۇق يۈرسەم ئۆلىمەن. ئاخىرقى قېتىم بار كۈچۈمنى يىغىپ بۇ پالاكەت بىلەن ئېلىشاي، ئەگەر ئۆلسەم ئاجايىپ چىرايلىق خوش هاۋالىق جاي ئىكەن، جەسىتىم مۇشۇ يەردە قالسۇن» دەپ ئويلىدى. ئۇ چىنارغا يۆلىنىپ دەم ئالدى ۋە كۆلنىڭ سۈيىدىن قانغۇچە سومۇرۇپ ـ سومۇرۇپ ئىچتى. سۇ ئۇنىڭغا كۈچ بەرگەندەك بولدى. ئوڭدا يېتىپ كۆپكۆك ئاسمانغا قاراپ خىيال سۈرۈپ كەتتى، ئۇنىڭ ئويىغا ناهايىتى بىر ياخشى پىكىر كەلدى. چىنارنىڭ ئۇستىگە يامىشىپ چىقتى. چىنارنىڭ كېلىشكەن بىر ئاچىسىغا رودۇپاينىڭ بېشىنى قىسىپ پىشانىسىدىن بېسىپ، بار كۈچى بىلەن ئۆزىنى كۆلگە ئاتتى.

يىگىت كۆلدىن چايقىلىپ ـ چايقىلىپ يۇيۇنۇپ چىققاندى. پۈتۈن ئەزالىرى تاپتازا، خۇددى بۇرۇنقى باتۇر يىگىت بولۇپ قالدى.

باتۇر يىگىت بىردىن ئېسىلغان رودۇپايغا قارىدى، ئۇ ناهايىتى سەت ئاۋاز بىلەن چىرقىراپ تىپىرلاۋېتىپتۇ، جاهاننى تۈتەك بېسىپ هەرخىل سۈرلۈك ئۈنلەر پەيدا بولدى. دەهشەتلىك قارا بوران چىقىپ چىنارنىڭ يوپۇرماقلىرى سارغىيىپ تۆكۈلدى. گۈللەر توزۇپ كەتتى. بىردەمنىڭ ئىچىدە كۆل مۇزلاپ، شۇبرغانلار ئويناپ هۇشقۇرتتى. باتۇر يىگىت بۇ هادىسىلەر ئىچىدە هودۇقۇپ كەتمىدى، غەيرەت ۋە چىدام بىلەن چىنار ئۇستىگە چىقىپ،

رودۇپاينى مجىپ تاشلىدى.

جاھان كۆلدى، مۇزلار ئېرىپ، ياغاچلار كۆكەردى. گۈللەر بۇرۇنقىدىن نەچچە ھەسسە ئارتۇق چىرايلىق بولۇپ يەنە ئېچىلدى. باتۇر يىگىتنى نەچچە يىللار ئازابلىغان تىلسىم سۇندى. يىگىت ئەمدى ھېچقانداق تەمتىرەمەستىن ئەركىن نەپەس ئالدى....

ئاخىر بىرىپ ـ بىرىپ ئۇ گۈلزار ئارىسىدا گۈليارى بىلەن ئۇچراشتى. گۈليار شۇنداق چىرايلىق قىز ئىدىكى،ئۇنى تەسۋىرلەشكە قەلەمىم، سۆزلەشكە تىلىم ئاجىزلىق قىلىدۇ.

سىلەر ئاشىق يىگىتنىڭ گۈليارى نە قاتارلىق چىرايلىق، سۆيۈملۈك ئىكەنلىكىنى ئۆزكۆزۈڭلار بىلەن كۆرمىگچە مەن ئۇنى چۈشەندۇرۇپ بىرىمەن، دەپ ماختىنالمايمەن. شۇنداق قىلىپ دۇنيادا بىرىنچى قېتىم رودۇپاينى يانجىپ تاشلاپ، ئۇنىڭ جاجىسىنى بەرگۈچى گۈليارنىڭ ئاشىقى سانۇبەر دېگەن باتۇر يىگىت بولغانىكەن.

مەن بۇ ھېكايىدىن رودۇپاي دېگەن پالاكەتنىمۇ يوقىتىش مۇمكىن ئىكەنلىكىنى ئاڭلاپ خۇش بولۇپ يۈرەتتىم. ئەمما بىزنىڭ باغلاردا رودۇپاي يوق. بىز خاتىرجەم كۈن كەچۈرىمىز، دەپ ئويلايتتىم. كېيىن ئېسىمىزنى تاپقاندا بايقاپ باقساق،ئۇنداق ئەمەس ئىكەن. بىزنىڭ باغلاردىمۇ رودۇپايلار بار ئىكەن. ئۇلار كۆپچىلىك تېرىپ ـ تىكىپ ئۆستۈرگەن باغلارغا يالغاندىن باغۋەن بولۇۋېلىپ، خەلققە ئۆزىنىڭ يېتىشتۈرگەن مېۋىسىنى بەرمەيدىكەن. خەلق بولسا، يوقسۇزلۇق، گادايلىقتىن زارلىنىدىكەن. لېكىن بۇنىڭ سەۋەبلىرىنى بىلىدىغانلار بار ئىكەن. ئۇلار بولسا، رودۇپايلارنىڭ ھىيلە ـ مىكىرلىرىنى ۋە ئۇلارنىڭ ھەقىقىي ئەپتى ـ بەشىرىلىرىنى ئېچىپ:

ـــ ھاي خالايىق، زارلىنىسىلەر، ئازابتا ئىڭرايسىلەر، بۇ پالاكەتنى سىلىۋاتقانلار كىم؟ قېنىڭلارنى شوراۋاتقان ئەنە ئاشۇ تەييارتاپ رودۇپايلارنى نېمىشقا كۆرمەيسىلەر!ـــ دەپ خىتاب قىلىشقا باشلىدى. خەلقمۇ كۆزىنى يوغان ئېچىپ ئەتراپقا قاراشقا ۋە پالاكەتلىكلەرنىڭ يىلتىزلىرىنى كۆرۈشكە باشلىدى...

ئاخىر بىزمۇ رودۇپاي دېگەن پالاكەتتىن قۇتۇلۇشنىڭ چارىسىنى ئويلاپ تاپتۇق.

سانۇبەر رودۇپاينىڭ بويىنىنى ئاچا ياغاچقا قىسىپ قويۇپ، بېشىنى ئۈزۈپ تاشلىغاندىن بىرى، رودۇپاينىڭ ئەۋلادى بارلىق ياغاچتىن، شۇنىڭدەك تاياق ـ توقماقتىن قورقىدىغان بولۇپ قالغانىدى. بىز مانا شۇلاردىن پايدىلىنىپ بېغىمىزدىكى رودۇپايلارنى تازا دۇمباللىدۇق. ئاي ـ ھاي...رودۇپاي تاياقتىن شۇنداق قورقىدىكەنكى، بىكار يېتىپ يەپ، سەمرىپ ماڭالماي قالغان پالەچلەر ئالدى ـ كەينىگە قارىماي قاچتى.

1945 ـ يىلى، غۇلجا.

مۇھەررىر: مۇختار تۇردى

ئەسلي مۇنداقكەندە

كىنو كۆرۈپ باقمىغان بىر دېھقان يازلىق كىنوخانىغا كىنو كۆرگىلى بارسا، ئېكراننىڭ ئالدى تەرىپىگە لىققىدە تاماشىبىن توشۇپ كېتىپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ ئېكراننىڭ كەينى تەرىپىدە ئولتۇرۇپتۇ. بىر چاغدا ئېكراندا بىر قىزنىڭ يالىڭاچ دۈمبىسى كۆرۈنۈپتۇ. دېھقان ئىچىدە:

ـــ نېمىشقا ھەممىسى ئالدىدا قىستىلىپ ئولتۇرۇۋاتىدىكىن دېسەم، ئەسلي مۇنداقكەندە! ـــ دەپتۇ.

ئاگاھلاندۇرۇش

پوچتالىيون يىرىم كۈن دېگۈدەك قولۋاق سىيرىپ، ئاران دېگەندە ئارالغا چىقىپتۇ ـ دە، ماياكقا قارىغۇچى بوۋاينىڭ تۇغۇلغان كۈن سوۋغىسىنى تاپشۇرۇپتۇ ۋە:

ـــ نېمدېگەن يىراق، نېمدېگەن جاپالىق! ـ دەپ ۋايساشقا باشلاپتۇ. بۇ چاغدا بوۋاي غەزەپلىنىپ ۋارقىراپتۇ:

ـــ يەنە كوتۇلداۋېرىدىغان بولساڭ، مەن گېزىتكە خەتلىنىمەن، جۇمۇ!

ئامال

بىر ئايال تۆت ياشلىق ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ، تاللا بازىرىغا كىرىپتۇ ـ دە، ئوغلىنىڭ ئىشتىنىنىڭ تاسمىسىنى سۇغۇرۇۋاپتۇ. پىرىكازچىك ھەيران بولۇپ:

ـــ بۇ نېمە قىلغىنىڭىز؟ـــ دەپ سوراپتۇ. ئايال:

ـــ ئۇ ئىككى قولى بىلەن ئىشتىنىنى كۆتۈرۈپ، نەرسىلەرگە قالايمىقان چېقىلالمايدۇ، ـــ دەپتۇ.

پارتىيە، ھۆكۈمەت باشلىقلىرىغا نازارەت قىلىنىدىغان بولدى

خەلق ئىنتېرنېت تورى 1 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى مۇنداق بىر مۇھىم ئۇچۇرنى تارقاتتى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى ئۆزىنىڭ قۇرۇلغىنىدىن بۇيانقى تۇنجى ئىچكى نازارەت نىزامنامىسىنى ئېلان قىلىدىغان بولۇۋاتىدۇ.

بۇنىڭدا مەملىكەت ئىچىدە ۋە سىرتىدا دىققەتنى تارتىدىغان ئۇچۇر شۇكى، بۇ نىزامنامىدا قەيت قىلىنغان ئون نازارەت ئوبيېكتى ئىچىدە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېت سىياسىي بيۇروسىنىڭ ئەزالىرىمۇ، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەتلەرنىڭ باشلىقلىرىمۇ نازارەت قىلىنىدىغانلار قاتارىغا كىرگۈزۈلگەن.

بۇ يەردىكى «باشلىق» دېگەن سۆز «پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدىكى رەھبەرلىك گۇرۇپپىلىرىنىڭ باش مەسئۇلى» ياكى پارتىيە، ھۆكۈمەت ئىدارىلىرىدىكى ۋە ئۇلارنىڭ ئەمەلدە ئىشلەيدىغان تارماقلىرىدىكى بىرىنچى باشلىقلار» دېمەكتۇر (ئادەتتە دۆلەت كارخانىلىرىنىڭ، كەسپىي ئورۇنلارنىڭ ئاساسىي مەسئۇللىرىمۇ شۇ قاتارغا كىرىدۇ).

شۇنداق دېيىشكە ھەقلىقمىزكى، بۇ نىزامنامىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىشى پارتىيىمىزنىڭ قۇرۇلۇش تارىخىدىكى مۇساپە نامايەندىسىدۇر، بۇنىڭ بۆلەكچىلا ئەھمىيىتى بار.

بۆلەكچىلا ئەھمىيىتى بار دېيىشىمىزنىڭ بىرىنچى مەنىسى شۇكى، ئۇنىڭدا پۈتۈن مەملىكەتتىكى خەلققە مۇنداق بىر مۇھىم پوزىتسىيە بىلدۈرۈلگەن:

«چاشقان»نىڭ ئەدىپىنى بېرىمىز، «يولۋاس»نىڭ ئەدىپىنى تېخىمۇ بېرىمىز.

ھەممىگە مەلۇمكى، بۇنىڭدىن بىر نەچچە يىل ئىلگىرى، «چاشقاننىڭلا ئەدىپىنى بېرىپ، يولۋاس بىلەن كارى بولمايۋاتىدۇ» دەيدىغان گەپ پۇقرانىڭ ئاغزىدىن چۈشمەيتتى. ئۇنىڭ مەنىسى نېمە؟ ئۇ بىزنىڭ چىرىكلىككە قارشى كۈرەشتە كىچىك ئەمەلدار (چاشقان)لارنىلا تۇتۇپ، چوڭ ئەمەلدار (يولۋاس)لارنى تۇتمايۋاتقانلىقىمىزغا قارىتىلغان تەنقىد.

پۇقرانىڭ نارازى بولۇشى يوللۇق. چۈنكى ئۇلار كۆرۈپ تۇرىدىغان، ھېس قىلىپ تۇرغان چىرىكلىك ھادىسىلىرى باشتىن (يۇقىرىدىن) باشلىنىپ تۆۋەنگە كېڭەيگەن؛ لېكىن تۇتۇلۇۋاتقانلىرىنىڭ ئىچىدە «تۆۋەن»دىكىلەر كۆپ، «يۇقىرى»دىكىلەر ئاز بولۇپ كەلدى. ئەمەلىيەتتە مەنسىپى قانچىكى يۇقىرى، ھوقۇقى قانچىكى چوڭ بولغانلار خىيانەت قىلىدىغان بولسا نەپسى شۇنچە چوڭ، شۇنچە قورقۇنچلۇق ۋە شۇنچە يىرگىنچلىك بولىدىكەن؛ ئۇلار ئۆزلىرى خىيانەت قىلىش بىلەنلا قالماي، خوتۇنلىرىمۇ، ئوغۇل ـ قىزلىرىمۇ، يېنىدىكى كاتىپلىرىمۇ، ھەتتا شوپۇرلىرىمۇ خىيانەت قىلىدىكەن. نىسپىي «كىچىك» ئەمەلداردا بولسا ئۇنداق «ئوڭاي» شارائىت ۋە شۇنداق «ئىقتىدار» يوق.

رېئال ئەھۋال ئەنە شۇنداق تۇرسا، «چاشقان»نىلا تۇتۇپ، «يولۋاس»نى تۇتمىساق، پۇقرانىڭ نېمىشقا قورسىقى كۆپمەيدىكەن؟ پارتىيە ئىچىدىكى چىرىكلىكنىڭ يىلتىزىنى قانداقمۇ قۇرۇتقىلى بولسۇن؟

پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىدىكى يېڭى رەھبەرلىك كوللېكتىپىنىڭ چىرىكلىككە قارشى تۇرۇشقا قەتئىي بەل باغلىغانلىقىنى نىزامنامىنىڭ ئوتتۇرىغا چىقىرىلغانلىقى بىلەن ئىسپاتلىغىلى بولىدۇ.

ئالاقىدار ستاتىستىك مەلۇماتلارغا قارىغاندا، جۇڭگودا يېقىنقى 20 يىل ئىچىدە چارە كۆرۈلگەن كادىرلار ئىچىدە بىرىنچى «باشلىق» ناھايىتى كۆپ سالماقنى تەشكىل قىلىدىكەن. شۇ يۇقىرى دەرىجىلىك ئەمەلدارلارنىڭ ھوقۇقىدىن پايدىلىنىپ، ئۆز نەپسىنى كۆزلىيەلىشىنىڭ يىلتىزى پارتىيە ئىچىدە نازارەت قىلىشنىڭ ئەمەلىيلەشمىگەنلىكىدىن، پارتىيە سىرتىدىكى نازارەتنىڭ جايىغا چۈشمىگەنلىكىدىن ئىبارەت.

مەركىزىي كومىتېت بۇ نۇۋەت چىرىكلىككە قارشى ھەقىقىي تۈتۈش قىلىدىغان بولدى دېيىشىمىزنىڭ سەۋەبى شۇكى، ئېلان قىلىنىش ئالدىدا تۇرغان نىزامنامىدا تەپسىلىي ۋە كارغا يارايدىغان نازارەت چارىلىرى بەلگىلەنگەن. مەسىلەن، سىياسىي بيۇرونىڭ ئەزالىرى ئۆزلىرىنىڭ شەخسىي ئەھۋالىدىن قەرەرلىك مەلۇمات بېرىشى لازىم ئىكەن؛ ئادەتتىكى پارتىيە ئەزالىرىنىڭ پاش قىلىش، تەكلىپ بېرىش ۋە دەرد ـ ھالىنى بايان قىلىش ھوقۇقلىرى تېخىمۇ ئېنىق بەلگىلەنگەن. مەركىزىي ئىنتىزام كومىتېتىغا سۇنۇلغان ھەرقانداق ئىمزالىق پاش قىلىش خەتلىرىگە بەلگىلىك ۋاقىت ئىچىدە جاۋاب قايتۇرۇلىدىكەن. يەنە مەسىلەن، مەركىزىي كومىتېت سىياسىي بيۇروسىنىڭ ئەزالىرىغا، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىنىڭ باشلىقلىرىغا نازارەت قىلىشتىن تاشقىرى ئۇلارنىڭ بالا ـ چاقىلىرى ھەتتا كاتىپ ۋە شوپۇرلىرى توغرىسىدىمۇ قاتتىق ئىنتىزام بەلگىلىمىلەر بار ئىكەن.

مانا بۇلار پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىدىكى يېڭى بىر نۇۋەتلىك رەھبەرلىك كوللېكتىپىنىڭ چىرىكلىككە قارشى تۇرۇپ، پاكلىقنى ئالغا سۈرۈش ئىرادىسى جەھەتتە، خەلقنىڭ ئىشەنچىسىنى قولغا كەلتۈرۈش يولىدا تىرىشىش جەھەتتە زور ھەم ئۈنۈملۈك قەدەم باسقانلىقىنى بىلدۈرىدۇ.

بۆلەكچىلا ئەھمىيىتى بار دېيىشىمىزنىڭ يەنە بىر مەنىسى شۇكى، ئۇ نىزامنامە پارتىيىمىزنىڭ چىرىكلىككە قارشى تۇرۇپ، پاكلىقنى ئالغا سۈرۈپ، ھاكىمىيەتتە خەلقنى كۆزلەيدىغانلىقىنىڭ ئىزچىللىقىنى گەۋدىلەندۈرىدۇ. دۆلەت داھىيسى ماۋزېدۇڭ دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇش ھارپىسىدا شەبەيپودا ئەۋلىيادەكلا پۈتۈن پارتىيىنى «ئىككى زۆرۈر»نى قولدىن بەرمەسلىككە، دەپ ئاگاھلاندۇرغان؛ دۆلەت يېڭى قۇرۇلغان مەزگىلدە پارتىيە ئىچىدە بىرىنچى قېتىم پەيدا بولغان خىيانەتچى ئەمەلدارغا ــ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى سابىق تيەنجىن ۋىلايەتلىك كومىتېتىنىڭ سېكرېتارى ليۇچىڭشەنگە، سابىق تيەنجىن ۋالىيسى جاڭ زىشەنگە كەسكىنلىك بىلەن چارە كۆرگەن؛ دۆلەت قۇرۇلغاندىن كېيىن يەنە پۈتۈن پارتىيىنى ۋە پۈتۈن مەملىكەتنى خىيانەتچىلىك ۋە ئىسراپچىلىق ناھايىتى زور جىنايەتتۇر، دەپ ئاگاھلاندۇرغان، يولداش دېڭ شياۋپىڭمۇ «چاتاق چىقسا پارتىيىمىزدىن چىقىدۇ»، «پارتىيىنىڭ ئىستىلى مەسىلىسى پارتىيىمىزنىڭ ھايات ـ ماماتىغا مۇناسىۋەتلىك زور مەسىلە» دەپ پۈتۈن پارتىيىنى بىر قانچە قېتىم ئاگاھلاندۇرغان. يولداش خۇجىنتاۋ ۋەزىپە تاپشۇرۇۋېلىپ ئۇزاق ئۆتمەيلا، مەركىزىي كومىتېتنىڭ سىياسىي بيۇروسىدىكى ئاساسىي يولداشلارنى شىبەيپوغا باشلاپ بېرىپ، يولداش ماۋزېدۇڭ ئوتتۇرىغا قويغان «ئىككى زۆرۈر»نى كوللېكتىپ يادلىدى.

ئەمدى چىرىكلىككە قارشى تۇرۇپ، پاكلىقنى ئالغا سۈرۈش جەھەتتە قىلغان بەزى باسقۇچلۇق «جەڭ»لەرىمىزنى ئەسلەپ كۆرەيلى: ھۆكۈمەت پۇلى ھېسابىغا چوڭ يەپ، چوڭ ئىچىش باسقۇچىدىن سەيلە ـ ساياھەت قىلىشقا ۋە ئويۇن ـ تاماشا قىلىشقا يول قويماسلىق باسقۇچىنى بېسىپ ئۆتتۇق، ئۇلاردىن كېيىن مېھماندارچىلىق ئويناشقا، سوۋغا ـ سالام سۇڭغۇتۇشقا يول قويماسلىق باسقۇچىنى باستۇق، ئۇنىڭدىن كېيىن قىزىل كونۇېرتلىق سوۋغاتلارنى ئېلىشقا يول قويماسلىق باسقۇچىنى باستۇق. ئۇنىڭدىن ئۆتۈپ مانا ئەمدى پارا بېرىشكە، پارا ئېلىشقا يول قويماسلىق باسقۇچىدا كېتىۋاتىمىز، پارتىيە ئىچىدە نازارەت قىلىش نىزامنامىسى ئېلان قىلىنىش ئالدىدا تۇرۇۋاتىدۇ. دېمەك، بۇ باسقۇچلۇق «جەڭ»لەر بىرىدىن بىرى كەڭ، بىرىدىن بىرى چوڭقۇر، بىرىدىن بىرى ئەستايىدىل ۋە بىرىدىن بىرى ئەمەلىي بولدى ۋە بولماقتا.

«شاھزادە گۇناھ قىلسىمۇ پۇقراغا ئوخشاش جازاغا تارتىلىدۇ». بۇ سۆز بىر نەچچە مىڭ يىلدىن بۇيان ئاغزىمىزدىن چۈشمەي كېلىۋاتىدۇ. بۇ ئەھۋال نېمىنى چۈشەندۈرىدۇ؟ شۇنى چۈشەندۈرىدۇكى، چىرىكلىك جۇڭگودا چوڭقۇر يىلتىز تارتىپ كەتكەن، ئۇنىڭ يىلتىزىنى ھايت ـ ھۇيت بىلەنلا قۇرۇتۇپ تۈگىتىش مۇمكىن ئەمەس. لېكىن جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ئىز باستۇرۇپ قىلغان ۋە قىلىۋاتقان باسقۇچلۇق «جەڭ»لەرى جۇڭگو پۇقرالىرىغا ئىستىقبالنى ھەقىقىي يوسۇندا كۆرسەتتى، ئۇلارنىڭ ئىشەنچىسىنى چىڭىتتى، كۈچ ـ قۇۋۋىتىنى توپلىدى، روھىنى ئۆستۈردى. پارتىيىنىڭ ئېلان قىلىنىش ئالدىدا تۇرغان نازارەت نىزامنامىسى ھەققىدە پۇقرا ئىچىدە: پارتىيە پوچەك گەپ قىلمايدىكەن، ئەمەلىي ئىش قىلىدىكەن، دەيدىغان گەپلەر بار.

بۇ گەپ نېمە؟ بۇ گەپ خەلقنىڭ رايى! بۇ گەپ خەلقنىڭ روھىي ھالىتى!

بۇرۇنقىلار: يوللۇقنىڭ ئىشى ئوڭ، يولسىزنىڭ ئىشى تولۇق، دەپتىكەن. يول دېگەن نېمە؟ يول دېمەك خەلقنىڭ ئىرادىسى دېمەكتۇر، خەلقنىڭ رايى دېمەكتۇر؛ يول دېمەك جامائەتنىڭ كۆڭلى، تەبىئەتنىڭ قانۇنى دېمەكتۇر!

بۆلەكچە ئەھمىيىتى بار دېيىشىمىزنىڭ يەنە بىر مەنىسى شۇكى، ئۇ باشلامچىلىق بىلەن ئۈلگە كۆرسىتىدىغان، بېشى قانداق باشلانغان بولسا ئايىغى شۇنداق چىقىدىغان نەمۇنە رولىنى ئوينايدۇ.

بۇ مەسىلىنى يولداش ماۋزېدۇڭنىڭ مۇنداق بىر ئېغىز سۆزى ناھايىتى ئوبدان يېشىپ بېرىدۇ: «سىياسىي يول قارارلاشتۇرۇلغاندىن كېيىن، كادىر ھەل قىلغۇچ ئامىلدۇر.»

بۇ يەردىكى «كادىر» دېگەن سۆز رەھبەر دېمەكتۇر. رەھبەرنىڭ رەھبەرلىك قىلالىشى رەھبەرلىك قىلىنغۇچىلاردىن ئەۋزەل بولۇشىغا باغلىق. ئۇنداق بولمىسا ئۇ رەھبەر ۋەزىپىسىگە مۇناسىپ بولالمايدۇ، ئاممىمۇ ئۇنىڭغا بويسۇن بەرمەيدۇ.

يۇقىرىدا توختىلىپ ئۆتتۇق، چىرىكلىككە قارشى تۇرۇپ، پاكلىقنى ئالغا سۈرۈش، ھاكىمىيەتتە خەلقنى كۆزلەش جەھەتتە ئىلگىرىكى ھەر نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتتىكى رەھبەرلەر ئۆزلىرىنىڭ چىڭ تۇتۇپ كەلمەستىن، پارتىيىمۇ چىڭ تۇتتى. باشقا گەپنى قويۇپ تۇرۇپ، ئېلان قىلىنىش ئالدىدا تۇرغان مۇشۇ ئىچكى نازارەت نىزامنامىسىنىلا ئالساق، مەركىزىي كومىتېت ئۇنى 1990 ـ يىلىدىلا ئېغىزغا ئالغانىدى. مەسىلىنى دەپتەرگە ئولتۇرغۇزۇپ دەللەپ، لايىھىسىنى يېزىپ چىقىشتىن تارتىپ تۈزىتىشكە قەدەر ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ، 13 يىل ۋاقىت ئۆتكەن. مەركىزىي كومىتېت بۇلتۇر تەشكىللىگەن سەييارە تەپتىش گۇرۇپپىسى ھەرقايسى ئۆلكە، رايونلارنىڭ پارتىيە، ھۆكۈمەت ئورۇنلىرىدىكى بىرىنچى باشلىقلار ئۈستىدىن تەپتىشلىك قىلدى، بۇ ئىشمۇ ئەمەلىيەتتە مۇشۇ «نىزامنامە»نى ئەمەلگە قويۇپ سىناپ كۆرۈشتۇر.

مەركىزىي كومىتېتنىكى ئاساسىي رەھبەرنىڭ ئەنە شۇنداق ئۈلگىسى پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ۋە ھەرقايسى كەسىپ، ھەرقايسى ساھەدە چىرىكلىككە قارشى ھەرىكەتنىڭ جانلىنىشىغا تۈرتكە بولدى. «شەرققە نەزەر» ھەپتىلىك گېزىتىنىڭ خەۋىرىگە قارىغاندا، پەقەت 2003 ـ يىلى 8 ـ ئايدىن بۇيانلا جامائەت خەۋپسىزلىكى مىنىستىرلىقى پۈتۈن مەملىكەتتىكى جامائەت خەۋپسىزلىكى ئورگانلىرىدىن 30 مىڭدىن ئارتۇق نامۇناسىپ ساقچىنى سۈپۈرۈپ چىقارغان؛ شىنخۇا ئاگېنتلىقىنىڭ 6 ـ يانۋاردا بېيجىڭدىن تارقاتقان تېلېگرامما خەۋىرىگە قارىغاندا، ئوقۇتۇش ھەققىنى يولسىز ئالغانلىقى ئۈچۈن ئۆتكەن بىر يىل ئىچىدە مەملىكەت بويىچە مائارىپ سىستېمىسىدىن 400 گە يېقىن مەكتەپ مۇدىرى ۋەزىپىسىدىن بوشىتىلغان؛ ۋۇخەن شەھىرىدە 13 نەپەر سوتچىغا جىنايى جازا بىلەن چارە كۆرۈلۈپ «كەشى تۇغرىلانغان». يەنە بىر مۇنچە ئۆلكە، مىنىستىر دەرىجىلىك يەنى يۇقىرى دەرىجىلىك كادىرلارنىڭ مېزى چۇۋۇلۇپ چىقتى. مانا بۇلار مەركەزنىڭ، يەرلىك ئورۇنلارنىڭ، يۇقىرىدىكىلەرنىڭ ۋە تۆۋەندىكىلەرنىڭ چىرىكلىككە قارشى بىردەك قىلغان جەڭلىرىنىڭ نەتىجىسى.

ئەمەلدار بولغان ئادەم باشقىلارنىلا باشقۇرسا، شۇ ئەمەلدارنى باشقۇرىدىغان ئادەم بولمىسا، ۋاقىت ئۇزارغاندىسېرى ئۇ ئەمەلدار خالىغىنىنى قىلىدىغان باشباشتاق بولۇپ قېلىشى مۇمكىن. شۇنىڭ بىلەن قارا قورساق خىيانەتچى ئەمەلدار كۆپىيىپ، رەڭۋازلىق قىلىپ باشقىلارنىڭ كۆزىنى بويايدىغان بولۇپ قالىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن خەلقنىڭ غەزىپى ئۆرلەيدۇ، پارتىيىگە چاك كېتىدۇ، دۆلەت خارابلىشىدۇ. ئەكسىچە ئېيتقاندا، مەنسى ھەرقانچە يۇقىرى، ھوقۇقى ھەرقانچە چوڭ بولسىمۇ، ئۇنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرىدىغان، يېشىنى تارتىپ تۇرىدىغان ئادەم بولسا، ئەمەلدار پاك تۇرىدۇ، خىزمىتىنى قەدىرلەيدۇ، يەكدىللىق بىلەن خەلقنىڭ غېمىنى يەيدۇ، پارتىيىمۇ تەبىئىي ھالدا قۇدرەت تاپىدۇ، دۆلەتمۇ گۈللىنىدۇ، ئاممىمۇ رازى بولىدۇ.

مەن ئويلايمەن، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ پارتىيە ئىچىدىكى تۇنجى نازارەت نىزامنامىسىنىڭ ئېلان قىلىنىشىنىڭ ماھىيىتى ئەنە شۇ يەردە بولسا كېرەك.

ياۋتەيخې ئىمزالىق بۇ فېلىيەتون خەنزۇچە «شىنجاڭ ئىقتىساد گېزىتى»نىڭ 2004 ـ يىل 19 ـ يانۋار سانىدىن تەرجىمە قىلىندى.

توختى باقى ئارتىشى

مۇھەررىرى: ئەسقەر مەخسۇت

گۆش بىلەن قاندەك ئايرىلماس مۇناسىۋەتتە
بولغانلىقى، دەردنى تەڭ تارتىۋاتقانلىقى مەن-
دەك بىر پۇقرانى تەسىرلەندۈردى. كۆزلى-
رىمگە ئىسسىق ياش كەلدى. ماۋزېدوڭنىڭ
مانا مۇشۇ ئىشى كادىرلارنىڭ ئاممىغا ئارىلى-
شىپ، جاپا ـ مۇشەققەتكە چىداپ ئىشلەشتە
ئۈلگە بولۇشىغا، كەلگەن دەردلەرنى تەڭ
تارتىشىغا تۈرتكە بولۇشتا خېلى چوڭ رول
ئوينىغانىدى. شۇنچە يىللار ئۆتۈپ كەتكەن
بولسىمۇ، جۇڭگودا پۇقرالار ماۋزېدوڭنىڭ
قورداق يېيىشنى توختىتىپ قويغانلىقى توغ-
رىسىدىكى لەتىپىنى ئۇنتۇپ قالغىنى يوق.

ئەستاغپۇرۇللا، يېقىندا كۆزۈم چۈشكەن
بىر ماتېرىيال كۆڭلۈمنى تولىمۇ غەش قىلدى.
ۋاڭ داخەي ئەپەندى ئەسلىدە «قاش ـ كۆزى
خېلى كېلىشكەن بىر قىز بالا» يازغان «مەر-
كەزدىكى باشلىقلار بىلەن تانسا ئويناشقان
كۈنلەردە» سەرلەۋھىلىك خاتىرىنى نەقىل
كەلتۈرۈپ، مۇنداق بىر ئەينى ئەھۋالنى بايان
قىپتۇ:

ئەسلي دېڭىز ئارمىيە ساناتورىيىسىدە
سېسترا بولۇپ ئىشلىگەن، كېيىن سەنئەت
ئۆمىكىنىڭ سەنئەتچىسى بولۇپ ئىشلەۋاتقان
شۇ قىز خاڭجۇدىن بېيجىڭغا «ناھايىتى مۇ-
ھىم سىياسىي ۋەزىپە»نى ئورۇنداش ـ باش-
لىق بىلەن تانسا ئويناش ئۈچۈن بېرىپتۇ. ۋاقتى: «ئوڭ-
چىلارغا قارشى» 1957 ـ يىلىدىن «مەدەنىيەت ئىنقىلا-
بى» قوزغالغان 1966 ـ يىلىغىچە. ئورنى: جۇڭنەنخەينىڭ
زىڭگۇاڭگې دېگەن ئىچكى ئوردىسىدا. ئۇ يەردە ھەر كۈنى
دېگۈدەك تانسا ئوينىلىپ تۇرىدىكەن. ماۋزېدوڭ ئۇ
يەرگە دائىم بېرىپ تۇرىدىكەن، ھەتتا «باشتىن ـ ئاخى-
رىغىچە تانسا ئويناپ تۇرىدىكەن، يەنى كەچ سائەت 7 ـ 8
دىن باشلاپ ئوينىغانچە سائەت 11 ـ 12 لەرگىچە ئويناپ،
ئاندىن تارقىلىشىدىكەن. مېنى تېخىمۇ ئەجەبلەندۈرگىنى
تانسا ئارىلىقىدىكى كاتتا زىياپەت ـ قورۇلغان مېغىز، ئې-
سىل بانان، ياغلىق توقاش، ھەممىسى تەل يەل ـ يېمىش
(مېۋە ـ چېۋە)؛ كېچىلىك غىزا «بېلىق، گۆش ـ ياغ»
ئىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە شياڭگاڭدىن كىرگۈزۈلگەن
«كۆرۈپ قويۇشقا بولىدىغان كىنو»لارمۇ بار ئىكەن.

سىياسىي گۆدەكلىك كېسىلى

ئەمدىلا ئۆتۈپ كەتكەن بىر يىل ماۋزېدوڭنىڭ تۇ-
غۇلغانلىقىغا 110 يىل بولغان يىل. شۇ مۇناسىۋەت بىلەن
ئۇنىڭ ھايات ۋاقتىدىكى بىر مۇنچە ئىشلار خىيالىمغا كې-
لىپ قالدى. شۇ ئىشلاردىن بىرى ئۆز ۋاقتىدا مېنى بىر
قانچە قېتىم قاتتىق ھاياجانلاندۇرغان. 1959 ـ ، 1961 ـ
يىللىرى قاتتىق قەھەتچىلىك يۈز بەرگەنىدى. ماۋزېدوڭ
يېزىلاردا بىر مۇنچە ئادەمنىڭ ئاچارچىلىقتىن تىرىك ئۆ-
لۈپ كېتىۋاتقانلىقىدىن خەۋەر تېپىپ، گېلىدىن تاماق
ئۆتمەيدىغان بولۇپ قالغان. ئىچ ـ ئىچىدىن بوغۇلۇپ
يىغلىغان. ئەسلىدە قورداقنى ياخشى كۆرىدىغان بۇ ئادەم
شۇنىڭدىن باشلاپ يەيدىغان تاماقلىرىنىڭ قاتارىدىن
قورداقنى توختىتىۋېتىپ، قەھەتچىلىكنى ـ جاپا ـ مۇشەق-
قەتنى پۈتۈن مەملىكەت خەلقى بىلەن بىللە تارتىپ ئۆت-
كۈزۈشكە نىيەت باغلىغان. داھىينىڭ خەلق بىلەن خۇددى

دېمەك قەھەتچىلىك يۈز بەرگەن ئۈچ يىل ئىچىدە ماۋزېدۇڭنىڭ قورداق يېيىشنى توختىتىپ قويغانلىقى راستمۇ ياكى يالغانمۇ، بىر ئاز دەرگۇمان بولۇپ قالدىم. تېخىمۇ دەرگۇمان بولۇۋاتقىنىم شۇكى، ماۋزېدۇڭ قاتارلىق رەھبەرلەر بىلەن تانسا ئويناش قانداقسىگە «ناھايىتى مۇھىم سىياسىي ۋەزىپە» بولۇپ قالدۇ، بىللە تانسا ئويناشنىڭمۇ «سىياسىي» ئىشقا ئايلىنىپ قالغانلىقى بىزگە ھەقىقەتەن سىياسىي گۆدەكلىك كېسىلى چاپلاشقانلىقنى بىلدۈرىدۇ. بۇنداق كېسەلنىڭ ئىككى ئالامىتى بار: بىرى ـ سىياسىيونلارنىڭ ھەر بىر سۆزىنى، ھەر بىر ھەرىكىتىنى، شۇ جۈملىدىن ئادەتتىكى ئادەملەرنىڭكىدىن ھېچقانداق پەرقلەنمەيدىغان يەپ ـ ئىچىش، چوڭ ـ كىچىك تاھارەت قىلىشلىرىنىمۇ ــ قارا ـ قويۇقلا «سىياسىي ئىش، ھەرىكەت» دەپ قاراپ، شۇلاردىن زور «سىياسىي ماھىيەت» تېپىشقا ئۇرۇنۇش. يەنە بىرى ـ ھەرقانداق بىر خىزمەتنى، ھەرقانداق بىر ئىشنى قىلىشتا، شۇ ئىشنىڭ مۇھىملىقىدىن ياكى مۇھىمسىزلىقىدىن، چوڭ ياكى كىچىك ئىشلىكىدىن قەتئىينەزەر، ھەدېگەندىلا «سىياسىي ۋەزىپە» دېگەننى دەستەك قىلىش، ئەنە شۇنىڭ سايىسىدا «سىياسىي»نى ھەممە ئىشقا چات كېرىيەلەيدىغان سېھىرلىك كالتەككە ئايلاندۇرۇۋېلىش؛ ئەمەلدارلارمۇ، پۇقرامۇ «سىياسىي»نى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان ھەتتا باشلانغۇچ مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرىمۇ «سىياسىي»نى ئاغزىدىن چۈشۈرمەيدىغان، نەچچە يۈز مىليون ئادەمنىڭ ھەممىسى گويا سىياسىيون بولۇپ كەتكەندەك بىر ھالەتنى پەيدا قىلىش.

سىياسەتپەرەسلىك ھادىسىسىنىڭ ئۇزاقتىن بۇيان داۋام قىلىشى ئەمەلىيەتتە سىياسىي ھوقۇقنى ئورۇنسىز ئىشلىتىشكە باغلىق. ماۋزېدۇڭغا ھەمراھ بولۇپ ئۇنىڭ بىلەن تانسا ئويناشنى ئالايلى. داھىيمۇ ئادەم، ئۇمۇ ئەلھەق دەم ئالىدۇ، تاماشا بىلەن كۆڭۈل ئاچىدۇ، تانسا ئوينايدۇ، راھەت قىلىدۇ، بۇلارمۇ ئىنسانچىلىقتا بولىدىغان ئەھۋال؛ ھۆكۈمەت خىزمىتىدىن قول بوشىغان ۋاقىتتىكى پائالىيەتلەر پۈتۈنلەي شەخسىي تۇرمۇشقا ياتىدىغان ئۇششاق ئىش، بۇلارنىڭ سىياسىيغا، مۇھىم سىياسىي ۋەزىپىلەرگە قىلچە داخىلەتچىلىكى يوق.

لېكىن بەزى ئادەملىرىمىزنىڭ نەزىرى بۆلەكچە. ئۇلار ئۆزىنىڭ «سىياسىي ئاڭ»لىرىنى كۆز ـ كۆز قىلىش ئۈچۈن، گويا ماۋزېدۇڭنىڭ تانسا ئويىنىشىمۇ قالتىس چوڭ سىياسىي ھەرىكەتتەك، ماۋزېدۇڭ بىلەن تانسا ئويناشنى «ناھايىتى چوڭ سىياسىي ۋەزىپە» قىلىۋالغان.

بۇ يەردە سىياسەتپەرەسلىك مۇنداق بىر چەككە يەنى سىياسىيونلارنىڭ ھۆكۈمەت خىزمىتى بىلەن خىزمەت سىرتىدىكى تۇرمۇشىنىڭ پەرقىگە كۆز يۇمغان. سىياسىيونلارنىڭ يەپ ـ ئىچىشنى، كىيىم كىيىشىنى، يېتىپ ـ قوپۇشىنى، ئويۇن ـ تاماشا قىلىشىنى ۋە شۇنىڭغا ئوخشاش ھەرىكەتلىرىنى «سىياسىي» ئىش دەپ قاراش ــ بۇ ھەقىقىي سىياسىي ئىش ـ ھەرىكەتنى پەسلەشتۈرۈش ۋە مازاق قىلىش بىلەن ئوخشاش بىر ئىش.

سىياسەتپەرەسلىك قىلىدىغان گۆدەكلىك كېسىلىدىن چېنىپ چىقىپ قالدىغىنى ـ «سىياسىي»نىڭ نېمە ئىكەنلىكىنى بىلمەسلىكىدۇر. بۇ جەھەتتىكى بىلىمىنىڭ قىسلىقىدۇر، ھەتتا «سىياسىي»نىڭ زادى نېمە ئىكەنلىكىنى زادىلا چۈشەنمەسلىكىدۇر.

مەلۇم ئادەملەرنىڭ «سىياسىي ۋەزىپە»نى دەستەك قىلىپ، باشقىلارغا شۇنداق سۈلىيمان قالپىقىنى كىيدۈرۈپ قويۇپ، ئۇلارنى خوش ـ خوش دەپ تۇرىدىغان قىلىشقا ئۇرۇنۇشى ئۇلارنىڭ ئىقتىدارسىزلىقىنى ۋە ئۆكتەملىكىنىلا بىلدۈرىدۇ، خالاس.

«سىياسىي» دېگەن ئامىل سىياسىيونلارنىڭ ئۆز دائىرىسى ئىچىدە تۇرغان، بىر مۇنچە سىياسىي سىرلار سىر ساندۇقى ئىچىگە بەند قىلىپ قويۇلغان، جامائەتنىڭ سىياسىي ئەھۋاللاردىن ۋاقىپ بولۇش ھوقۇقى ھەقىقىي كاپالەتكە ئىگە بولمىغان بىر ۋاقىتتا سىياسىي گۆدەكلىك كېسىلىنىڭ پەيدا بولىدىغانلىقى ئەجەبلىنەرلىك بىر ئەھۋال ئەمەس.

لېكىن ھەرقانداق شەيئى چېكىگە يەتكەندە ئاينىماي قالمايدۇ. سىياسەتپەرەسلىك چېكىگە يېتىپ، سىياسىي دەسمايىلىرى خوراپ تۈگىمەي قالمايدۇ. سىياسەتپەرەسلىك ھادىسىسى دەۋر سۈرۈپ مەلۇم دەرىجىگە يەتكەندە، ئەنە شۇ چاغدا سىياسىي ئىشەنچ كېمىيىدۇ، خەلقتە سىياسىي سوغۇقچىلىق كۆچىيىدۇ. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭ سىياسىي تەرەققىيات تارىخى ئۇمۇمەن ئەنە شۇنداق بولدى.

لېي فېڭ ئىمزالىق بۇ ماقالە «فېليەتون گېزىتى»نىڭ 2004 ـ يىل 13 ـ يانۋار سانىدىن تەرجىمە قىلىندى

تو‌ختى باقى ئارتىشى

مۇھەررىرى: ئەسقەر مەخسۇت

ئۇلار دېھقان بولغاچقا

2004.2

مەن بىنا ئۆي سېتىۋالغاندىن كېيىن، ئۆينىڭ بەزى ئۇششاق ـ چۈششەك قارا ئىشلىرىنى قىلدۇرۇش ئۈچۈن بىر قانچە دېھقاننى تېپىپ كېلىپ، ئۇلارغا قىلىدىغان ئىشلارنى چۈشەندۇرۇپ قويۇپ، خىزمەتكە كەتتىم. ئىشتىن قايتىپ كەلسەم، قوشنا موماي مېنى ئۆيگە ئەكىرىپ، سىرلىق قىلىپ: — خەلق ئىشچىلىرى دېگەننىڭ ھەممىسى ساپلا ئوغرى، لۈكچەك، بۇلاڭچى، كاززاپ بىر نېمىلەر، نېمەدەپ ئۇلارغا ئىشىنىسىز، كالىڭىزنىڭ بىرەر ۋېتىسى كەم ئوخشىمامدۇ؟ — دېدى.

مەن نېمەدەپ جاۋاب بېرىشىمنى بىلەلمەي قالدىم.

شىمالدىن چىقىدىغان بىر گېزىتكە، زېمىستان قىشتا يېلىڭ كىيىم بىلەن ئەسكى چېدىردا تۈگۈلۈپ ئولتۇرغان بىر توپ دېھقانلارنىڭ كۆرۈنۈشى بار بىر سۈرەت بىلەن بىللە بىر پارچە خەۋەر بېسىلىپتۇ. ئۇلار ئەسلىدە يازىچە ئىشلەپ، بىر تىيىنمۇ ئالالمىغان، يەيدىغىنى يوق، كېتىشكە يول كىراسى تاپالماي، چاغان ئۆتكۈزەلمىگەن خەلق ئىشچىلىرى ئىكەن. ئۇلارنىڭ ئاشۇ بىچارىلەرچە كۆزلىرىدىن تۈگىمەس غەم ـ قايغۇ چىقىپ تۇراتتى.

تۆمۈريولنىڭ باھار بايرىمىدا كىرا ھەققىنى ئۆستۈرۈش خۇسۇسىدىكى بىر يىغىندا، دېھقانلارنىڭ بىر ۋەكىلى ناھايىتى زەئىپ ئاۋازدا ئۆزىنىڭ ئىش تاپمىغىنىڭ تەس بولۇۋاتقانلىقىنى بايان قىلىپ، خەلق ئىشچىلىرىنىڭ تارتىۋاتقان جاپا ـ مۇشەققەتلىرىنى چۈشەندۈرگەن. ئۇ بۇ ئارقىلىق تۆمۈريول تارماقلىرىنىڭ باھار بايرىمى مەزگىلىدىكى يول كىراسىنى ئۆستۈرمەسلىكىنى ئۈمىد قىلغان. ئەمما، ئۇنىڭ گەپلىرىنىڭ ھېچنېمىگە پايدىسى بولمىغان، گەرچە ئۇ يۈز مىليوندىن كۆپرەك خەلق ئىشچىلىرىغا ۋەكىللىك قىلىۋاتقان بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭدا ئاجىزلارنىڭ تەقدىرىنى ئۆزگەرتەلىگۇدەك ماغدۇر يوق ئىدى.

مەلۇم بىر جايدىكى بىر ئاممىۋى ھاجەتخانىنىڭ

تېمىغا: «خەلق ئىشچىلىرىنىڭ بۇ ھاجەتخانىغا كىرىشكە رۇخسەت يوق!» دېگەن خەت چاپلاپ قويۇلغان. نېمە ئۈچۈن شۇنداق بولىدۇ؟ بۇنىڭدىكى سەۋەب، ئېھتىمال خەلق ئىشچىلىرىنىڭ دېھقان بولۇپ قالغىنى ئۈچۈن بولسا كېرەك. مۇبادا سىز «بۇ زادى نېمە ئۈچۈن» دەپ سورىسىڭىز، بۇنداق كىچىك مەسىلىلەرگە جاۋاب بېرىدىغان ئادەم چىقمايدۇ.

مەلۇم بىر جايدىكى مەدىكارلار بازىرىدا: «ئۈچ پۇتى بار پاقىنى تاپماق تەس، ئەمما ئىككى پۇتلۇق دېھقانلار ھەممىلا يەردە ساماندەك» دېگەن بىر گەپ تارقالغان. بۇ گەپ ناھايىتى مەنىلىك بولۇپ، ئېھتىمال ئۇنىڭدىن خەلق ئىشچىلىرىنىڭ جەمئىيەتتە تۇتقان ئورنى پاقىنىڭكىگە يەتمەيدۇ، دېگەن مەنا چىقسا كېرەك.

تېلېۋىزىيە فىلىمى «ھېسسىيات يالقۇنجىغان يىللار»دا بىر قانچە دېھقاننىڭ ئوبرازى دەلدۈش، پەسكەش، ئادەم ئىسكەتى يوق قىلىپ يارىتىلغان بولۇپ، ئۇلاردا ئازراقمۇ قايناق ھېسسىيات يوق، ئۇلاردا بارى پەقەت دۆتلۈك ۋە غەلىتە تۇرۇق ئىدى. ئېھتىمال بۇمۇ «فىلىم ۋەقەلىكىنىڭ ئېھتىياجى»دىن بولۇشى مۇمكىن.

بىر پارىخور ئەمەلدار ئۆزىنىڭ جىنايەت يولىغا كىرىپ قېلىش جەريانىدىكى تەجرىبە ـ ساۋاقلىرىنى يەكۈنلەپ: «مەن دېھقاننىڭ ئوغلى، ئىلگىرى كوللېكتىپقا ناھايىتى ئورغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلەپ بەرگەنىدىم. ئىدىيە ئۆزگەرتىش بوششىپ كەتكەنلىكتىن جىنايەت پاتقىقىغا پېتىپ قالدىم» دېگەن. ئۇ بۇنىڭدىن ئىلگىرى ئۆزىنىڭ دېھقاننىڭ ئوغلى ئىكەنلىكىنى ئەزەلدىن تىلغا ئېلىپ باقمىغانىكەن.

بىر پۇلدار:

ـــ ھەي ئىشلەمچى! قول تېلېفونىم سۇ كۆلچىكىگە چۈشۈپ كەتتى، تېپىپ بەرسەڭ، ساڭا كۆپ سۈيۈنچە بېرىمەن،ـــ دەپ ۋارقىراپتۇ. ئىككى دېھقان كۆلچەككە چۈشۈپ خېلى ئۇزاققىچە ئىزدىگەن بولسىمۇ، ئەمما ئۇنىڭ قول تېلېفونىنى زادىلا تاپالماپتۇ، ئەكسىچە ئۇلارنىڭ ئۈستىۋېشى پۈتۈنلەي سېسىق لاي، پاسكىنا سۇلار بىلەن بۇلغىنىپ كېتىپتۇ. پۇلدار بولسا بۇنى كۆرۈپ:

ـــ ھا... ھا... ھا... بۇ ئىككى ئەخمەققە قاراڭلار! ئۇلار مەن نېمە دېسەم شۇنىڭغا ئىشىنىدىكەن،ـــ دەپلا غادايغىنىچە كېتىپ قاپتۇ.

«يۇمۇر ۋە تىكەن» ژۇرنىلىدا يۇرتىغا قايتقان ئۈچ خەلق ئىشچىسىنىڭ بىر پارچە ھەجۋىي رەسىمى بېرىلگەن. رەسىمدىكى بىر خەلق ئىشچىسىنىڭ يەتتە ئەزايى ساق بولۇپ، قولىدا پۇل يوق قۇپقۇرۇق، يەنە بىرسىنىڭ بەلىكى يارىلىنىپ گىپىس بىلەن تېڭىلغان، قولىدا بىر تۇتام پۇل بار، ئېنىقكى، ئۇ قولىدىكى ئاشۇ پۇل ئۈچۈن ئاز بەدەل تۆلىمىگەن. يەنە بىرسىنىڭ بولسا پۇتى سۇنۇق، ھاسىغا تايىنىۋالغان، قولىدىكى پۇل ئالدىنقىسىنىڭكىدىن سەل كۆپرەك. دېمەك، ئۇ بۇ پۇللارنى ئاشۇ سۇنۇق پۇتىغا تېگىشكەن گەپ. بۇنى كۆرگەن ئادەمنىڭ يۈرىكى ئېچىشماي قالمايدۇ.

بىر ئەمەلدار پاھىشىۋازلىق قىلىۋاتقاندا ج خ خادىملىرىنىڭ قولىغا چۈشۈپ قالغان. ج خ خادىملىرى ئۇنىڭدىن نېمە ئىش قىلىدىغانلىقىنى سورىغاندا، ئۇ ئۆزىنىڭ دېھقان ئىكەنلىكىنى ئېيتقان. قارىغاندا، دېھقاننىڭ ھالقىلىق پەيتتە جىنايەتنى ئارتىپ قويۇشقا ئەسقاتىدىغان قۇربانلىق رولىمۇ بار ئوخشايدۇ.

بىز دائىم بەزى كىشىلەرنىڭ باشقىلارنى مەسخىرە قىلىپ: «ئەپتىڭگە قارىغىنا، دېھقانغىلا ئوخشاپ قاپسەن!» دېگەنلىكىنى ئاڭلايمىز. دېھقان دېگەن نېمە؟ ئۇ بۇ يەردە ھەرگىزمۇ ئىجابىي مەنىدىكى سۆز ئەمەس، ئىشىنىمەنكى، چېچەن ئوقۇرمەنلىرىمىز ئۇنىڭ بۇ يەردە قانداق مەنىدە ئىكەنلىكىنى ئاسانلا چۈشىنىۋالالايدۇ.

«ئالاھىدە رايون ساقچى ئەمەلدارى»نىڭ خەۋەر قىلىشىچە، مەلۇم جايدىكى بىر خەلق ئىشچىسى ناھايىتى ئېگىز رىشاتكىنىڭ ئۈستىدىن يىقىلىپ چۈشۈپ، ئومۇرتقىسى سۇنۇپ پالەچ بولۇپ قالغان. تاش يۈرەك خوجايىن ئۇنى ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ئىككى قېتىم كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش مەيدانىغا ئېلىپ بارغان. بەختكە يارىشا، دەپنە قىلىش مەيدانىنىڭ خادىمى ئەستايىدىل ئادەم بولغاچقا، تىرىك ئادەمنى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلالمايمىز، دەپ بۇنى رەت قىلغان. شۇنىڭ بىلەن بۇ بىچارە خەلق ئىشچىسى تىرىك تۇرۇپلا دەپنە ئوچىقىغا يەم بولۇشتىن ساقلىنىپ قالغان، ئەمما ئۇ ئۇزاق ئۆتمەستىن قورقۇنچ ئىچىدە بۇ دۇنيا بىلەن ۋىدالاشقان. ئۇ ئۆزىنىڭ بۇ دۇنياغا بولغان چەكسىز ئۈمىدسىزلىكلىرىنىمۇ ئۆزى بىلەن بىللە قوشۇپ ئېلىپ كەتكەن. ئويلاپ كۆرۈڭ، تىرىك ئادەمنىڭ كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش مەيدانىغا ئېلىپ بېرىلغانلىقى نېمىدىن دېرەك بېرىدۇ؟

مۇپىجى ئىمزالىق بۇ ئەسەر خەنزۇچە «تاللانغان فېليەتونلار ژۇرنىلى»نىڭ 2003 ـ يىللىق 11 ـ سانىدىن ئېلىندى.

مۇختار تۇردى تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەمتىمىن

قاراڭلار بۇ سەتچىلىكنى

2004.2

دالىيەن تەۋەسىدىكى جۇاڭخې شەھەرلىك 1 ـ ئوتتۇرا مەكتەپتە تاسادىپىي ئوت ھادىسىسى پەيدا بولدى. شۇ ھادىسە يۈز بەرگەندىن كېيىن، دالىيەن مائارىپ ئىدارىسىنىڭ رەھبىرى تەكشۈرۈپ كۆرۈشكە بارىدۇ، لېكىن جۇاڭخې شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقىنى ھېچ يەردىن تاپالمايدۇ. كېيىن مەلۇم بولدۇكى، شەھەرلىك مائارىپ باشلىقى ئۆزىنىڭ ئۆيىدىكى ماشىنا توختىتىدىغان شەخسىي گاراژى ئىچىدىكى مەھكەم قۇلۇپلانغان پىكاپ ئىچىدە ئۆلۈپ قاپتۇ، پىكاپ ئىچىدە يەنە بىر ئايالمۇ ئۆلۈك يېتىپتۇ، كىيىم ـ كېچەكلىرىمۇ تېگىشلىك جايىدا كىيگىلىك ئەمەس ئىكەن ...

ساقچىلارنىڭ تەكشۈرۈپ ئېنىقلىشىچە، پىكاپ ناھايىتى ھەم بولغاچقا، ئۇنىڭ ئۈستىگە ھاۋانى تەڭشەپ تۇرىدىغان شامالدۇرغۇچ ئىشلەپ تۇرغاچقا، ماشىنا ئىچىدىكى ئوكسىگېن ۋاقتىنىڭ ئۆتۈشى بىلەن تۈگەپ كەتكەن، بۇنى ئىككىيلەن دەسلەپتە سەزمەي قالغان، كېيىن دېمى سىقىلغاندا ئۆلگۈرەلمەي قالغان ـ دە، تۇنجۇقۇپ ئۆلگەن.

بۇ ۋەقە «مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى پىكاپ ئىچىدە سەتچىلىك بىلەن ئۆلگەن»دېگەن سەرلەۋھە بىلەن خەۋەر قىلىنغانىكەن. شۇنداق ئوقۇپلا بۇ بىر بىمەنىلىك ئىكەن، دېگەن ھېسسىياتقا كەلدىم. كېيىن ئىنچىكىلەپ ئويلاپ قارىسام، «سەتچىلىك بىلەن ئۆلگەن»لا ئەمەس، يەنە باشقا تەرەپلەرمۇ، باشقا ئامللار بىلەن سەتچىلىككە قېلىشى كېرەك ئىكەن.

بىرىنچىدىن، شۇ مائارىپ باشلىقىنىڭ ئۆزىنىڭ سەتچىلىكى. پېشۋالاردىن خەنيۈي: ئۇستاز دېمەك ــ تەرىقەتنى ئۆگەتكۈچى، ئىلىم بەرگۈچى، مەسىلىلەرنى يېشىپ چۈشەندۈرگۈچى دېمەكتور، دەپتىكەن. مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى دېمەك مەخسۇسلا «تەرىقەتنى ئۆگىتىدىغان، ئىلىم بېرىدىغان، مەسىلىلەرنى يېشىپ بېرىدىغان» ئۇستاز دېمەكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن ئۇنىڭ بۇ جەھەتلەردە ئۈلگە بولمىقى پەرز. ئۇنىڭ شامالدۇرغۇچى ئىشلەپ تۇرغان پىكاپ ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئاشنىسى بىلەن شۇنداق قىپيالىڭاچ ھالدا ئۆلۈپ قالغانلىقى گويا ئاغزى بىلەن يۈرىكى بىر بولماسلىق يولىلىرىدىن، بۇزۇقچىلىق ـ زىناخورلۇق ھۈنەرلىرىدىن، يەنى «ئىلمىي تەرىيەبۇت»تىن دەرس بەرگەنلىكىدۇر، جىنسىي ئازادلىقنى، جىنسىي خەۋپسىزلىكنى قانداق قولغا كەلتۈرۈش جەھەتتە يولدىن ئازدۇرغانلىقىدۇر.

ئادەم ھامىنى ئۆلۈمدىن خالىي بولالمايدۇ، ئادەتتە تۈزۈك تۇرغان باشلىق خەلق ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان خىزمەت ئورنىدا ئۆلمەي، ئادەتتە يېتىپ ـ قوپىدىغان كارىۋىتىدىمۇ ئۆلمەي، مەكتەپكە ئوت كەتكەن، ھەممە ئادەم باشلىقنى ئىزدەپ يۈرگەن چاغدا، چىرايلىق بېزەلگەن پىكاپ ئىچىدە ئەيش ـ ئىشرەت قوينىدا ئۆلگەن، مەنسەپنىڭ يۈقىرىلىقى، ئىنسانىي تەبىئەتنىڭ پەسلىكى ئالدىدا شۇنداق چانغان. پېشۋالاردىن ساۋشۆچىن: «پەس ئادەمنىڭ قىلىقى سەت بولىدۇ» دەپ تولىمۇ جايىدا ئېيتقان ئىكەن.

ئىككىنچىدىن، جۇاڭخې شەھەرلىك پارتكوم رەھبەرلىرىنىڭ سەتچىلىكى. جۇاڭخې شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسىدىكى يولداشلار

«ھېلىقى ئەھۋال»نى كۆرگەندىن كېيىن، قانداق قىلىشنى بىلەلمەي، بىر ھازا ئويلىنىپ، شەھەرلىك پارتكومغا مەلۇم قىلىش قارارىغا كەلگەن. شۇ چاغدا شەھەرلىك پارتكوم رەھبىرى ئۇلارنى خاتا مەلۇم قىلغان ئوخشايدۇ، دەپ ئويلاپ قالغان. چۈنكى شەھەرلىك مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقى ئادەتتە ھەممە جەھەتتىن ئىپادىسى ياخشى ئىكەن. لېكىن پارتكوم رەھبەرلىرى ۋەقە تۇغۇلغان يەرگە بېرىپ، ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەندىن كېيىن «بۇ ئەھۋالنى شەھەر خەلقىگە ئۇقتۇرۇشنىڭ ئامالى يوق»دەپ ئويلىغان. مائارىپ باشلىقىنىڭ ئادەتتە قالدۇرغان تەسىراتلىرى نەق مەيداندىكى رەسۋاچىلىقى بىلەن شۇنداق كۈچلۈك سېلىشتۇرما بولۇپ پەرقلىنىپ تۇرسا، پارتكوم رەھبىرى بولغان ئادەم بۇنىڭغا ئوسال بولماي قانداقمۇ چىداپ تۇرالىسۇن؟ بۇ ئەھۋال ئەمەلىيەتتە ئادەملەرنى چۈشىنىشنىڭ چوڭقۇر بولمىغانلىقىنى، ۋەزىپىگە تەيىنلەشتە چاتاق بارلىقىنى بىلدۈرىدۇ. ئەسلىدە ئۆزىنىڭ يېنىدا ئىشلەپ كېلىۋاتقان كاتىپنى ئۇزۇندىن بۇيان ئىشلەپ كەلدى، كۆنۈكۈپ قاپتۇق، قولغا قول بولۇپ ئىشلەشكە يارايدىغاندەك تۇرىدۇ، ئالدى ـ ئارقامدا جاپا چېكىپ ئىشلەپ كېلىۋاتقىنىغىمۇ بىر نەچچە يىل بولۇپ قالدى، ئەمدى ئۇنى نەزەرگە ئېلىش ۋاقتى بولۇپ قالدى، دەپ ئويلاپ، مۇئاۋىن باشلىق ۋەزىپىسىگە تەيىنلىگەنىدى، ئىككى يىل چاتاق ـ پاتاق يوق ئوبدان ئۆتتى، شۇنىڭ بىلەن ئۇنى مەسئۇل ۋەزىپىگە، كادىرلارنى ئۇيان ـ بۇيان قىلىش ھوقۇقىمۇ، مالىيە ھوقۇقىمۇ بار ئىدارە باشلىقى ۋەزىپىسىگە تەيىنلىگەنىدى. سىرتىدىن تۈزۈك، سالاپەتلىك كۆرۈنگەن بىر ئادەمنىڭ تېگىدىن بۇزۇق، زىناخور بولۇپ چىقىشىنى كىم بىلسۇن؟! بۇ ئەھۋالنىڭ ئۆزۈمنى ئۆزۈم كاچاتلىغاندىن نېمە پەرقى بولسۇن؟! ئادەمنى ئۆز لايىقىدا تاللىيالمىغانىكەنمەن، جاۋابكارلىقتىن باش تارتالمايدىغانلىقىم تېبىئىي، پارتكوم رەھبىرىنىڭ ئەنە شۇنداق خىياللار بىلەن ئۆز سەۋەنلىكىنى ئېتىراپ قىلىشتىن خىجىل بولۇشى مۇمكىن. ئەھۋالنى «شەھەر خەلقىگە ئۇقتۇرۇشنىڭ ئىلاجى يوق»، ئۇ ئوسال بولۇپ، دەردىنى ئىچىگە يۇتماي قانداق قىلسۇن؟!

ئۈچىنچىدىن، كادىرلارنى تەكشۈرۈش، كادىرلارغا نازارەت قىلىپ تۇرۇش تۈزۈملىرىنىڭ سەتچىلىكى، ئۆلگۈچىنىڭ مائارىپ كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىقىدىن مائارىپ ئىدارىسىنىڭ باشلىقلىقىغا كۆتۈرۈلگىنىگە قەدەر بولغان جەرياندا يىلمۇيىل ھەر جەھەتتىن تەكشۈرۈلۈشىدە گەپ يوق. ئىدارە باشلىقى ئورنىدا بىر نەچچە يىل ئىشلىيەلىگەنىكەن، بۇ ئەھۋال ئۇنىڭ ئاممىنىڭ پىكىر سىنىقىدا، تەشكىلنىڭ تەكشۈرۈشلىرىدە لاياقەتلىك بولۇپ چىققانلىقىنى بىلدۈرىدۇ. مەسىلىنىڭ چىگىش ـ تۈگۈنى ئەنە شۇ يەردە. ئۆلگۈچى پارتىيىنىڭ «يەر ئاستى خىزمىتى»نى ئىشلەشتىن ئۆسۈپ چىققان بولسا، مەخپىي ھەرىكەتلىرىدە چاندۇرۇپ قويغان يەرلىرى يوقمىدۇ؟ باشقا ئادەملەر بىلەن زىنا قىلغان چاغلىرىدا باشقىلارغا زادىلا سەزدۈرمىگەندۇرمۇ؟ يۇقىرى دەرىجىلىك ئورۇنلار ئۇنىڭ خىزمىتىنى، نەتىجىلىرىنى تەكشۈرگەندە ئاز ـ پازمۇ ئەكس ئەتتۈرەلمىگەندۇرمۇ؟ ئەكس ئەتتۈرگەن بولسا پەرۋا قىلىنمىغاندۇرمۇ؟ تەڭ دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش، تەپتىشلىك قىلىش ئىشخانىلىرى، يۇقىرى دەرىجىلىك ئىنتىزام تەكشۈرۈش ـ تەپتىشلىك ئىدارىلىرى ھەقىقەتەن ئادەتتە ھېچقانداق بىر ئۇچۇر تاپالمىغاندۇرمۇ؟ گەپنىڭ لوندىسىنى قىلغاندا، بۇنداق سوئاللار مەۋجۇت بولسا كېرەك. گەپ شۇ يەردىكى، بۇ مائارىپ باشلىقى چوڭ بىر ئىدارىنىڭ بىرىنچى باشلىقى بولۇپ خىزمەت ئورنىنى ئىگىلەپ تۇرغان، ئۇنىڭ ئۈستىگە «كاتتىۋاش»لارنىڭ جان جىگەر ئەركىسى، ئادەتتە ئۇنىڭ غەيۋىتىنى قىلىدىغان ئادەم يوق، ئۇنىڭدىن چاتاق چىقىپتۇ دېسە ئىشەنمەيدىغان، ئۇنىڭدىن چاتاق تاپىدىغان ئادەممۇ يوق؛ ئۇنىڭدىن چاتاق چىقىپتۇ، تەكشۈرۈپ باقايلى دەيدىغان ئادەممۇ يوق، ئۇچقۇندەك كىچىككىنە بىرەر مەسىلە چىقىپ قالسىمۇ ئۆزى بىر ئامال قىلىپ ئۆچۈرۈۋېتەلەيدۇ. خوجا كۆرسۇنگە چىقىرىپ قويۇلغان كۆزىتىش ـ تەكشۈرۈش فورمىلىرى، بىرىنچى باشلىققا قۇربى يەتمەيدىغان ئىنتىزام تەكشۈرۈش، تەپتىشلىك ماقاملىرى ئەمەلدارلار ئارىسىدىكى ۋە سىرتىدىكى تىلغا ئالغىلى بولمايدىغان سەتچىلىكلەرنى ئوت ھادىسىسى مۇناسىۋىتى بىلەن يەنە بىر قېتىم ئاشكارىلاپ قويدى.

«ئۆمرۈم دەرد ـ ئەلەم ئىچىدە ئۆتتى، ئەجىلىم راھەت ـ پاراغەت ئىچىدە توشسۇن» بۇ، ئاتا ـ بوۋىلىرىمىزدىن قالغان پەندى ـ نەسىھەت. ھېلىقى مائارىپ باشلىقى راھەت ـ پاراغەت ئىچىدىلا ئەمەس، بەلكى ئەيش ـ ئىشرەت ئىچىدە ئەجىلىنى تېپىپ، ھەقىقەتەن يېڭىلىق ياراتقان. بۇ رەسۋاچىلىقنى ئۆلگۈچىنىڭ ئۆزى ھېس قىلالمايدۇ، ئوساللىقنىڭمۇ ياخشىلىققا تارتىدىغان تەرەپلىرى بار، ئوسال بولغانلارمۇ شۇ مۇناسىۋەت بىلەن دىققەت ـ ئېتىبارىنى جەم قىلىپ، ئوساللىقنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدىغان ھالقىلارنى ئادەملەرنى ۋەزىپىگە تەيىنلەش، تەپتىش ـ نازارەت قىلىش تۈزۈملىرى دېگەندەك جەھەتلەردىن ئەستايىدىل توغرىلىسا، شۇنىڭغا ئوخشاش سەتچىلىكلەرنى ئازايتىش ۋە ئۇلاردىن ساقلىنىش مۇمكىن.

جۇجاۋلۇڭ ئىمزالىق بۇ مۇھاكىمە «فېلىيەتون گېزىتى»نىڭ 2004 ـ يىل 6 ـ فېۋرال سانىدىن تەرجىمە قىلىندى.

توختى باقى ئارتىشى

مۇھەررىرى: ئەسقەر مەخسۇت

غەم ـ قايغۇنىڭ مەنبەسى

2004.2

دۇنيادا شۇنداقمۇ غەلىتە ئىش بار، سىز مەلۇم بىر نەرسىدىن قانچىكى قاچقانسېرى، ئۇ نەرسە سىزگە شۇنچىكى يېپىشۋالىدۇ. ئالايلۇق — غەم ـ قايغۇ. غەم ـ قايغۇ نەدىن كېلىدۇ؟ ئەمەلىيەتتە، ئۇنىڭ كۆپىنچىسىنى ئۆزىمىز پەيدا قىلىۋاتىمىز، كىشىلەرنىڭ غەم ـ قايغۇسىز مەنزىلگە بولغان ئىنتىلىشىنىڭ ئۆزىلا غەم ـ قايغۇلارنىڭ ئەڭ زور مەنبەسىدۇر.

كىشىلەر پۇلغا ئامراق، پۇلى يوقنىڭ غەم ـ قايغۇسى كۆپ بولىدۇ. كىيىم ـ كېچەك كىيىش، يەپ ـ ئىچىش، كۈن كەچۈرۈش ئۈچۈن قانداق قىلىش كېرەك؟ بۇنىڭ ئۈچۈن پەقەت كاللا ئىشلىتىپ، پۇل تاپماقتىن ئۆزگە چارە يوق.

بىز قولىمىزدا پۇل بولسىلا، ياستۇقنى ئېگىز قىرلاپ، بەخىرامان ياشىغىلى، ھەممە ئىشىمىزنى ئوڭۇشلۇق پۈتتۈرگىلى، غەم ـ قايغۇلىرىمىزنى يوقاتقىلى، شۇنداقلا، چەكسىز شاد ـ خۇراملىققا ئېرىشكىلى بولىدۇ، دەپ ئويلايمىز ھەمدە شۇنىڭدىن قانائەت تاپىمىز.

ئەمەلىيەتتە، پۇل بۇ مەسىلىلەرنى ھەرگىزمۇ ھەل قىلالمايدۇ. بايلىقىمىزنىڭ كۆپىيىشىگە ئەگىشىپ، غەم ـ قايغۇمىزمۇ كۆپەيسە كۆپىيىدۇكى، ھەرگىز ئازلاپ قالمايدۇ. پۇل ئىستەكلىرىمىزنى ئويغىتىدۇ، ئىستەكلىرىمىزدىن يەنە يېڭىدىن ـ يېڭى غەم ـ قايغۇلار تۇغۇلىدۇ. مۇشۇنداق داۋرىيلىنىش نەتىجىسىدە، غەم ـ قايغۇلىرىمىز خۇددى قار يۇمىلىقىغا ئوخشاش دومىلىغانسېرى تېخىمۇ زورىيىپ بارىدۇ...

تۇرمۇشتىن بايلارنىڭ غەم ـ قايغۇسىنىڭ، كەمبەغەللەرنىڭ غەم ـ قايغۇسىدىنمۇ ئېغىر بولىدىغانلىقىنى بايقىۋېلىش تەس ئەمەس. كەمبەغەللەرنىڭ كۆڭلى ـ كۆكسى بايلارنىڭكىدىن كەڭ بولىدۇ.

كىشىلەر يەنە ھوقۇقنىڭ ئىشقىدا سەكپارە، ھوقۇق ـ ئىمتىيازىمىز بولمىسا، باشقىلار بىزنى باشقۇرىدۇ، كەمسىتىلىمىز، مەيلى قانداقلا ئىش قىلمايلى، ئۇنى بىر باشقا ئېلىپ چىقىشىمىز تولىمۇ مۈشكۈلگە توختايدۇ. بۇ غەمەلەردىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن يەنە ھوقۇق ـ ئىمتىيازنى قولغا كەلتۈرۈش كېرەك. نەتىجىدە يەنە بىرمۇنچە مەنسەپپەرەسلەر پەيدا بولىدۇ. ئۇلار پۇرسەت كۈتۈپ، ئۆزى ياقتۇرمايدىغان كىشىلەرگە ھېجبىيىشقا، ئۇلارغا ئۆزىمۇ ئەشەنمەيدىغان گەپلەرنى قىلىشقا، ئۇلارغا ئۆزىمۇ بىزار بولىدىغان يىرگىنىشلىك ئىشلارنى قىلىپ بېرىشكە مەجبۇر بولىدۇ...

يېڭى غەم ـ قايغۇلار ئەنە شۇنىڭدىن پەيدا بولىدۇ. ھوقۇقدار بولىمەن، دەپ رىيازەت چېكىپ، مەقسەتكە يېتەلمىگەن چاغدىكى تۇنجى ئازابىنىغۇ دېمەيلا تۇرايلى،

تەلىپى ئۇنىڭدىن كېلىپ، مەنسەپكە ئېرىشتى دېگەن تەقدىردىمۇ، ئۇلارنى يەنىلا تېخىمۇ زور غەم ـ قايغۇلار كۈتۈپ تۇرغان بولىدۇ. يەنى، ئۇلار يۇقىرى دەرىجىلىك رەھبەرلىكنىڭ ئۆزىنى ياخشى كۆرۈشىنى قولغا كەلتۈرمىسە تېخى، قول ئاستىدىكىلەرنىڭ ئورنىنى تارتىۋېلىشىدىن ئېھتىيات قىلىپ، خىزمەتداشلىرىنىڭ چەتكە قېقىپ، پۇت تېپىشىشىدىن ساقلانمىسا تېخى، يەنە بىر بالداق ئۆسۈش ئۈچۈن يېڭى پىلان تۈزمىسە تېخى... دېمەك، ھوقۇق ـ ئىمتىيازنىڭ ئۆسۈشى ئۇلارغا ئۆزى ئويلاپمۇ باقمىغان غەم ـ قايغۇلارنى ئېلىپ كېلىدۇ. نەتىجىدە ئۇلار ئۆتمۈشنى ئەسلەپ، ئەمەلدار بولغاندىن كۆرە، يەنىلا ئادەتتىكى پۇقرا بولسا، تېخىمۇ كۆپ خۇشاللىققا ئېرىشەلەيدىغانلىقىنى ھېس قىلىدۇ.

ئەپسۇس، ئىنساننىڭ پۇل، مەرتىۋىگە بولغان ئىنتىلىش ئىستىكىنىڭ مەڭگۈ چېكى بولمايدۇ. بىر ماقالىدە: «ئىنسانلارنىڭ نەپسى تويماستۇر، ئۇنىڭ پادىشاھ بولغاندىن كېيىن يەنە پۇرسەت تېپىپ، تەڭرى بولغۇسى كېلىدۇ» دېيىلگەن. كىشىلەر بەلكىم پادىشاھلارنىڭ غەم ـ قايغۇسى بولمىسا كېرەك، دەپ ئويلىشى مۇمكىن، ئەمما ئۇنداق ئەمەس، مەسىلەن، چىڭگىسخاننى ئالايلۇق، ئۇنىڭ ئەۋلىياغا ئايلىنىش، مەڭگۈ قېرىماسلىق، ئەبەدىي ئۆلمەسلىك ئۈچۈن ئابىھايات ئىزدىمىگەن يېرى قالمىغان. ئۇنىڭ غەم ـ قايغۇسى بىلەن ئادەتتىكى پۇقرالارنىڭ غەم ـ قايغۇسىنى قانداقمۇ سېلىشتۇرغىلى بولسۇن؟

كىشىلەر ئەمدى، نېمە ئۈچۈن ئۆيىدە قۇرۇق تۆت تامدىن باشقا ھېچنېمىسى يوق كەمبەغەللەر، باي، پۇلدار كىشىلەرگە قارىغاندا ئەركىن ـ ئازادە ياشايدۇ؟ نېمە ئۈچۈن ئېسىلزادىلەر ئادەتتىكى پۇقرالاردەك خۇشال ـ خۇرام، شۈكۈر قانائەتچان بولالمايدۇ؟ دېگەنلەرنى ئويدىلىراق ئويلاپ بېقىشى كېرەك. مەن بۇ يەردە ھەرگىزمۇ قانچە نامرات، قانچە گاداي بولسا، شۇنچە تەقلىد قىلىشقا ئەرزىيدۇ دېمەكچى ئەمەس، ئەلۋەتتە. مۇھىمى، ئىستەكتىن ئىبارەت بۇ شاش ئاتنى قانداق تىزگىنلەشتە، ئىستىكى بولۇش ھېچقانداق يامان ئىش ئەمەس، ئىستەك تۈلپىرى ئىنساننى توختاۋسىز ئالغا باستۇرالايدۇ. ئەمما نۇرغۇن كىشىلەر ئۆز ئىستىكىنى ئىدارە قىلالماي، ئۇنى قانچە چاپقانسېرى تۆۋىقى شۇنچە قىزىپ، تىزگىنىدىن چىقىپ كېتىدىغان بىر ياۋا ئاتقا ئايلاندۇرۇپ قويىدۇ.

ئادەم ئۆز ئىستەكلىرىنىڭ قۇلىغا ئايلىنىپ قالغان چاغدا، شۈبھىسىزكى، ئۇ تۈگىمەس غەم ـ قايغۇنىڭ پاتقىقىغا چوڭقۇر پېتىپ قالىدۇ، بۇ چاغدا ئۇ ھەرقانچە پۇشايمان قىلغان بىلەنمۇ مەڭگۈ ئورنىغا كەلمەيدۇ.

كىشىلىك ھاياتنىڭ ھەممىلا يېرىدە غەم ـ قايغۇ بار، غەم ـ قايغۇنى تاشلىۋەتكىلىمۇ، ئۇنىڭدىن قېچىپ قۇتۇلغىلىمۇ بولمايدۇ. مەن شۇنداق قارايمەنكى، يەنىلا بارىغا شۈكۈر قىلىپ قانائەتچان بولغان ياخشى. مەرتىۋىگىز بولمىسا، ئەركىن ـ ئازادە، خۇشال ـ خۇرام ياشايدىغان ئادەتتىكى پۇقرا بولسىڭىزمۇ بولىۋېرىدۇ. بايلارنىڭ ئۆزىگە تۇشلۇق غەم ـ قايغۇسى، كەمبەغەللەرنىڭمۇ ئۆزىگە تۇشلۇق شاد ـ خۇراملىقى بولىدۇ. ھوقۇق ۋە ئىمتىياز ئادەمگە تۈرلۈك ـ تۈمەن مەنپەئەتلەرنى ئېلىپ كېلىدۇ، ئەمما، ئىنسان ھوقۇقى بولمىسىمۇ يەنىلا باشقا نەرسىلەر بىلەن سېتىۋالغىلى بولمايدىغان خۇشاللىققا ئېرىشەلەيدۇ.

ئىستەك تۈلپىرى چېپىپ ئەڭ ئاخىرقى مەنزىلگە يەتكەندە، ئىنسان چوقۇم گۇمران بولماي قالمايدۇ. ئۇنىڭدىن كۆرە، ئىنساننىڭ دەسلەپىدىلا بۇ مەسىلىلەرگە پەرۋا قىلماي يۈرۈۋەرگىنى تۈزۈك.

بۇ ماقالە خەنزۇچە «تاللانغان فېلىيەتونلار ژۇرنىلى»نىڭ 2003 ـ يىللىق 11 ـ سانىدىن ئېلىندى

تەرجىمە قىلغۇچى: مۇختار تۇردى

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەتمىن

ئاپتورلار سەمىگە:

ژۇرنىلىمىزغا ئەسەر ئەۋەتكەن ئاپتورلارنىڭ بۇندىن كېيىن قەلەم ھەققى ئەۋەتىشىمىزگە قولايلىق بولۇشى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ ئولتۇرۇشلۇق تەپسىلىي ئادرېسى ۋە ئىسىم ـ فامىلىسىنى كىملىكىدىكى بويىچە ئۇيغۇرچە، خەنزۇچە تولۇق يېزىپ ئەۋەتىشىنى ئۈمىد قىلىمىز.

«مىراس» ژۇرنىلى تەھرىراتى

بىرى سىزگە ياردەم قىلدۇ

بىر دىرېكتور بارلىق مەبلىغىنى بىر كىچىك تېپتىكى ئىشلەپچىقىرىش كەسپىگە سېلىپتۇ. دەل شۇ چاغدا، دۇنيا ئۇرۇشى پارتلاپ، زاۋۇت ئېھتىياجلىق بولغان خام ئەشياغا ئېرىشەلمەي، دىرېكتور ئامالسىز ۋەيران بولغانلىقىنى جاكارلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇ خوتۇن - بالىلىرىدىن ئايرىلىپ سەرگەردانلىقتا كۈن ئۆتكۈزۈپتۇ. ئۇ بۇنچىلىك زور زىياننى ھەرگىز ئۇنتۇيالماپتۇ. ئۇيلىغانسېرى كۆڭلى بۇزۇلۇپ ھەتتا دەرياغا سەكرەپ ئۆلۈۋالماقچى بولۇپتۇ.

بىر تاسادىپىي پۇرسەتتە ئۇ: «ئۆزىڭىزگە ئىشىنىڭ» دېگەن بىر كىتابنى ئوقۇپ قاپتۇ. بۇ كىتاب ئۇنىڭغا كۈچ - غەيرەت ۋە ئۈمىد ئېلىپ كەپتۇ. ئۇ بۇ كىتابنىڭ ئاپتورىنى تېپىپ، ئۇنىڭدىن مەسلىھەت سوراش قارارىغا كەپتۇ.

ئۇ ئاپتور بىلەن كۆرۈشۈپ ئۆزىنىڭ كەچۈرمىشىنى سۆزلەپ بەرگەندىن كېيىن ھېلىقى يازغۇچى ئۇنىڭغا مۇنداق دەپتۇ: «مەن سىزنىڭ كەچۈرمىشلىرىڭىزنى ئەڭ زور قىزىقىش بىلەن ئاڭلىدىم. مەنمۇ سىزگە ياردەم بېرەلىسەمكەن دەيمەن. ئەمما ئەمەلىيەتتە مېنىڭمۇ ئامالىم يوق.»

ئۇنىڭ چىرايى شۇئانلا ئۆزگىرىپتۇ ۋە بېشىنى تۆۋەن

سىلىپ دۇدۇقلاپ تۇرۇپ: «مەن تۈگىشىپتىمەن ـ دە!» دەپتۇ.

يازغۇچى بىردەم تۇرۇۋالغاندىن كېيىن: «مەن سىزگە ياردەم بېرەلمىسەممۇ، ئەمما سىزگە ياردەم بېرەلەيدىغان بىر ئادەمنى تونۇشتۇرۇپ قوياي.» دەپتۇ. بۇ گەپنى ئاڭلىغان سەرگەردان يىگىت ئورنىدىن تۇرۇپ كېتىپتۇ ۋە يازغۇچىنىڭ قولىنى تۇتۇپ تۇرۇپ: «ئۆتۈنۈپ قالاي، مېنى تېزرەك ئاشۇ كىشىنىڭ ئالدىغا باشلاپ بېرىڭ» دەپتۇ.

شۇنداق قىلىپ يازغۇچى ئۇنى چوڭ بىر كۆرگۈ (ئەينەك)نىڭ ئالدىغا باشلاپ كەپتۇ ۋە قولى بىلەن كۆرگۈنى كۆرسىتىپ تۇرۇپ: «مەن سىزگە تونۇشتۇرماقچى بولغان كىشى دەل مۇشۇ. بۇ دۇنيادا پەقەت مۇشۇ كىشىلا سىزنىڭ قايتىدىن قەددىڭىزنى رۇسلىشىڭىزغا ياردەم بېرەلەيدۇ. سىز بۇ يەردە ئولتۇرۇپ بۇ ئادەم بىلەن ئوبدان تونۇشۇپ چىقىڭ. بولمىسا سىزگە ئۆركەشلەپ ئېقىۋاتقان دەرياغا سەكرەشتىن باشقا يول يوق. چۈنكى سىز بۇ ئادەمنى تولۇق چۈشىنىشتىن ئىلگىرى ئۆزىڭىزگە ۋە بۇ دۇنياغا نىسبەتەن سىزنىڭ قىلچە كېرىكىڭىز يوق» دەپتۇ.

ئۇ كۆرگۈگە يېقىن كېلىپ، ئۆسۈپ كەتكەن ساقال ـ بۇرۇتلىرىنى سىلاپتۇ. كۆرگۈدىكى ئۆزىنىڭ ئۇستىۋېشىغا سەپسېلىپ چىققاندىن كېيىن، ئارقىغا يېنىپ بېشىنى تۆۋەن سېلىپ يىغلاپ كېتىپتۇ. بىر قانچە كۈندىن كېيىن يازغۇچى ھېلىقى كىشىنى كوچىدا ئۇچرىتىپ تونۇيالمىغىلى تاسلا قاپتۇ. ئۇنىڭ قەدەم ئېلىشلىرى شۇنچە يەڭگىل، تېز ھەمدە روھىمۇ شۇنچە كۆتۈرەڭگۈ ئىكەن. ئۇنىڭ ئۇستىۋېشىدىن قارىغاندا قايتىدىن يول تاپقاندەك ئىكەن.

«ئاشۇ كۈنى مەن سىزنىڭ ئىشخانىڭىزغا كىرگىنىمدە يەنىلا بىر سەرگەردان ئىدىم. ئەمما مەن كۆرگۈگە قاراپ ئۆزۈمگە بولغان ئىشەنچەمنى تېپىۋالدىم. ھازىر مەن يىللىقى 3000 دوللارلىق خىزمەت تاپتىم. خوجايىنىم ئالەمدىكىلەرنى دەپ ماڭا ئىش ھەققىمدىن ئالدىن بىر قىسىم پۇل ئاجرىتىپ بەردى. مەن ھازىر يەنە مۇۋەپپەقىيەت قازىنىش يولىغا ماڭدىم» دەپتۇ. ئۇ ئادەم ۋە يەنە قىزقارلىق قىلىپ مۇنداق دېگەننى قوشۇپ قويۇپتۇ: «كېلەر قېتىم سىزنى يوقلاپ بارغىنىمدا بىر تال پۇل چېكىنى ئالغاچ بارىمەن. ئۇنى تاپشۇرۇۋالغۇچى سىز. «پۇل سوممىسى» دېگەن كاتەك بوش قالدۇرۇلغان. ئۇنى سىز تولدۇرىسىز. بۇ سىزگە بولغان كۆڭلۈم. چۈنكى سىز بولغاچقىلا مەن ئۆز ـ ئۆزۈمگە بولغان ئىشەنچەمنى تۇرغۇزۇپ ئۆزۈمنى ھەقىقىي تونۇدۇم.»

ئۆزىگە ئىشىنىش بىر ئادەمنىڭ مەلۇم بىر ئىش بىلەن شۇغۇللىنىشى ۋە بۇ دۇنيادا ياشىشىدىكى كۈچ مەنبەسى. بۇ خىل ئىشەنچىنىڭ يوقلىشى ئۆزىگە ئۆزى ئۆلۈم جازاسى ھۆكۈم قىلغانلىق بىلەن باراۋەر.

يى ملىڭ ئىمزالىق بۇ ماقالە خەنزۇچە «ياشلار كۆزنىكى» ژۇرنىلىنىڭ 2002 ـ يىللىق 12 ـ سانىدىن ئېلىندى.

(شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئېلېكتر تېخنىكا ئىنستىتۇتى ئېلېكترون 98 ـ 2 ـ سىنىپتىن ساتتار غوپۇر تەرجىمىسى)

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

MIRAS

كىم يېڭىدۇ؟

ئىككى دوست پاراڭلىشىپ، بىرى:

— مۇشۇ كۈنلەردە ئايالىم بىلەن كۈندە ئۇرۇشىدىغان بولۇپ قالدىم، ـ دەپتۇ.

— كىم يېڭىدۇ؟ —دەپ سوراپتۇ دوستى.

— ئەڭ ئاخىرقى بىر جۈملە سۆزنى قىلغاندىن كېيىن مەن يېڭىمەن.

— بۇ قانداق ئىش؟ —دەپتۇ دوستى چۈشەنمەي.

— چۈنكى ئاخىرىدا مەن يېڭىلدىم، دەيمەن ئەمەسمۇ!

توپلىغۇچى: ئابدۇللا روزىمۇھەممەد تەرجىمىسى
(قاراقاش ناھىيە كاۋاك يېزىلىق خەلق ھۆكۈمىتىدىن)

كەسىپ ھۇزۇرى

بىر كىشى بوكس سەھنىسىگە يېقىن ئورۇندا، ناھايىتى خۇشال ھالدا چاۋاك چېلىپ ئولتۇرۇپتۇ.

— سىز ئۇلارنىڭ مەشقاۋۇلىمۇ؟ ـ دەپ سوراپتۇ يېنىدا ئولتۇرغان كىشى.

— ياق، مەن چىش دوختۇرى

ئاچچىقلىنىش

— كەچۈرۈڭ، ئوغۇللار ھاجەتخانىسى نەدە؟ —يېڭىدىن مەكتەپ ئالمىشىپ كەلگەن يىگىت يېنىدىكى قىزدىن سوراپتۇ.

— قىزلار ھاجەتخانىسىنىڭ يېنىدا.

قورسىقى ئاغرىپ كەتكەن يىگىت جىددىيلىشىپ:

— ئۇنداقتا قىزلار ھاجەتخانىسى نەدە؟ —دەپتۇ.

قىز ئۇنىڭغا ھومىيىپ قارىۋەتكەندىن كېيىن:

سايمۇساق بىر ئەر كىشى قىزلار ھاجەتخانىسىغا بېرىپ نېمە قىلماقچى؟ —دەپتۇ.

قەشقەر روھى

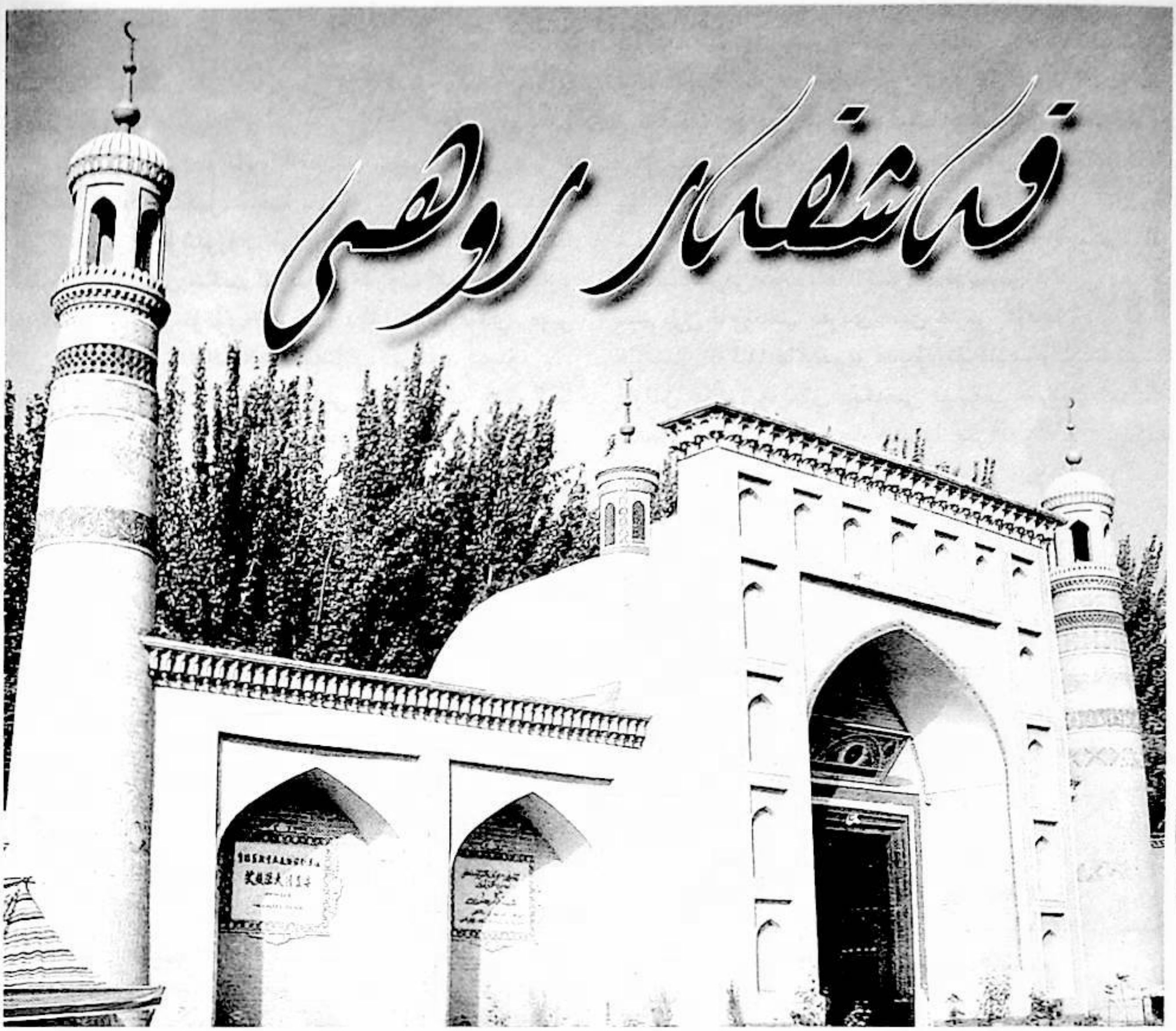

2004.2

قەشقەرنىڭ روھى چاسا ئەتراپىدا، ئۇ بۇ قەدىمكى شەھەرنىڭ يىراق ئۆتمۈشىگە، جىمجىت بۇگۈنىگە ۋەكىللىك قىلىدۇ. گېزى كەلسە، ئۇ چوقۇم بۇ شەھەرنىڭ كەلگۈسىگىمۇ ۋەكىللىك قىلىدۇ.

تارىخى ئۇزاق بۇ قەدىمكى دىياردىكى ئوت - چۆپ، گۈل - گىياھلارنىڭ رەسمى ۋە گېئومېترىيىلىك شەكىللەرنىڭ نۇسخىسى بىلەن بېزەلگەن ئاھالىلەرنىڭ تۇرالغۇسى مىللىي ئالاھىدىلىككە شۇ قەدەر بايكى، سىز مەيلى ئۆستەڭ بويى ياكى ھېيتگاھ مەيدانى ئەتراپىدىكى قايسىبىر رەستىگە كىرمەڭ، چوقۇم ئۇ يەردىكى قەدىمكى رەڭلەر ۋە ئىپتىدائىي ھىدلار (پۇراقلار)غا مەپتۇن بولماي قالمايسىز. ئۇ ئۆزىنىڭ قەدىمىيلىكى بىلەن بۇ شەھەرنى بارلىق زامانىۋىلىكلەردىن ئايرىپ تۇرغان بولغاچقا، بۇ يەردە پەقەت چوڭقۇر تەتقىق قىلغاندىلا ئاندىن چۈشەنگىلى بولىدىغان، شۇنداقلا كىشىنى تەلپۈندۈرىدىغان بىر خىل مەنزىرە ھاسىل بولغان.

بۇ يەردىكى ئۆيلەر ئالتۇن رەڭلىك تۇپراق، لاي ۋە تېرەك ياغىچى بىلەنلا سېلىنغان. نۇرغۇن ياغاچلار قوۋزىقى سويۇۋېتىلىپ، پۈتىقى ئېلىۋېتىلگەندىن باشقا ھېچقانداق ئىش قوشۇلمايلا ئىشلىتىلگەن بولغاچقا، ئۆينىڭ تورۇسى، ئۆگزىسى، بالىخانىسى، پېشايۋىنىمۇ ئالتۇن رەڭدە، تام، ئۆگزە، يەرمۇ لاي بىلەن سۇۋالغان

بولۇپ، ئۇنىڭدىن لايىنىڭ ھىدى پۇراپ تۇرىدۇ. بۇ
ئۆيلەر تاغ ياكى دۆڭلۈككە يۆلەپ ۋە ياكى تۈزلەڭلىكنى
كۆتۈرۈپ ئۇلداپ سېلىنغاچقا، ناھايىتى ئېگىز، بەزىلىرى
ناھايىتى رەتلىك، بەزىلىرى چۇۋالچاق. بالىخانىلار ئۆي-
نىڭ بىر يېقىدىن بۆرتۈپ چىقىرىلغان بولۇپ، خۇددى
دېھقان ئايالىرىنىڭ كۆكسىگە ئوخشاش مۇئەللەقتە لەپ-
پەڭشىپ تۇرىدۇ. بالىخانىلارنىڭ بەزىلىرى پەسكە قىي-
سىيىپ قالغان بولسىمۇ، ئەمما ناھايىتى پۇختا، پۈتكۈل
رەستە قارىماققا داۋالغۇۋاتقاندەك ئەگرى - بۈگرى كۆ-
رۈنىدۇ. رەستىلەرنىڭ ئۈستىدىكى بىر قانچە تال قوپال
تىرەك ياغىچنى توغرىسىغا قويۇپلا يېپىلغان لەمپىلەر
تۆت پەسىلنىڭ ھەممىسىدە قۇياش نۇرىنى توسۇپ تۇ-
رىدىغان بولۇپ، ئۇ ئادەمگە خۇددى ھېلىلا ئۆرۈلۈپ
چۈشىدىغاندەك تۇيغۇ بېرىدۇ. ئەمما ئۇلار ۋاقىتنىڭ
سىناقلىرىدىن ئۆتكەن بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ
كۈچلۈك قۇياش نۇرىدا نەچچە ئون يىل، نەچچە يۈز
يىل، ھەتتا نەچچە ئون ئەسىرلەردىن بۇيان يەنىلا
ھېچنېمە بولماي ئۆز پېتى ساقلىنىپ كەلمەكتە.

بۇ قەدىمكى رەستە قۇياش نۇرىدا تېخىمۇ گۈزەل
ھەم جەزبىدار بولۇپ كېتىدۇ. يورۇقلۇق بىلەن قاراڭ-
غۇلۇق گىرەلىشىپ خىرەلىك ئىچىدە ئادەتتىكى لاي
سۇۋاقلار خۇددى مەندە بىر خىل ساددا گۈزەللىك بار،
دەپ غەلىيان كۆتۈرۈۋاتقاندەك تېخىمۇ چوڭقۇر مەز-
مۇنلۇق بولۇپ كۆرۈنىدۇ. تاڭ شەپىقى ۋە كەچكى قۇ-
ياش نۇرىدا لاي سۇۋاقنىڭ رەڭگى تېخىمۇ يېقىملىق،
تېخىمۇ قېنىق، تېخىمۇ جۇلالىق كۆرۈنىدۇ. سىز بۇ
يەرگە گۈزەللىك بېغىشلاۋاتقان يالغۇز قۇياشلا بار، دەپ
ئويلاپ قالماڭ. بۇ يەرنىڭ ھۆسنىگە ھۆسن قوشۇۋاتقان
ھويلا - ئارام، ئۆيلەرنىڭ پەنجىرلىرىمۇ بار. سىز
رەستىلەردىن ئۆتۈپ كېتىۋاتقىنىڭىزدا پات - پات،

باراقسانلاپ ھويلا تېمىدىن ئارتىلىپ چىققان بادام، ئالما، ئۆرۈك، ئاقتېرەكلەرنىڭ شاخلىرىنى، پېشايۋانغا ياماشتۇ- رۇلغان ئۈزۈم تاللىرىنى، پەنجىرە ئالدىدا ئولتۇرۇپ يا- رىنى ئەسلەۋاتقان ياكى بالىخانىغا كىر يېيىۋاتقان قىز - چوكانلارنى، بالىخانىدا ئولتۇرۇپ يىڭنە ئىشى (تىكىش) قىلغاچ خىيال سۈرۈۋاتقان جۇۋانلارنى، تامنىڭ بۇلۇڭىدا ئاپتاپسىنغاچ، ئۆزىنىڭ گۈزەل ياشلىق چاغلىرىنى ئەسلە- ۋاتقان بوۋاي - موماينى كۆرۈپ قالىسىز.

ئېھتىمال بەزىلەر بۇ مەنزىرىنى، تۇپراقنىڭ ھىدى ۋە رەڭگىنى نامراتلىقنىڭ بەلگىسى، دەپ ئويلاپ قېلى- شى مۇمكىن. ئۇنداق ئەمەس، ئەمەلىيەتتە ئۇ بايلىق، پاكىزلىقنىڭ بىر خىل ئىپادىسى. چۈنكى، سىز ئۆيگە كىرسىڭىزلا، ئۆينىڭ ئىچىدىكى يىراق قەدىمدىن بۇ- گۈنگە قەدەر داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان قويۇق تۇرمۇش ھىدىدىن ھەيرەتتە قالىسىز، گەرچە ئۆينىڭ ئاستى (- پول) سېمونت بولمىسىمۇ، ئەمما ناھايىتى پاكىز تازى- لانغان. تاملارغا كۆزنى چاقنىتىدىغان ئوتقاشتەك خوتەن گىلەملىرى ۋە يەرلىك گىلەملەر تارتىلغان، بۇنىڭدىن باشقا يەنە ئۇستىگە مەككە ۋە ھېيتگاھ جامەسىنىڭ سۈ- رىتى چۈشۈرۈلگەن، مۇقەددەس ئايەت ۋە سۈرىلەر يې- زىلغان رەسىملەر چاپلانغان بولىدۇ. تاملارغا يەنە ئۇ- يۇق ۋە تەكچىلەر چىقىرىلغان بولۇپ، ئۇنىڭغا مېھمان كۈتۈشكە ئىشلىتىلىدىغان قاچا - قۇچا، مېۋە - چېۋە ۋە تاتلىق - تۈرۈملار تىزىلغان. ئۇستۇنكى قەۋەتتىكى ئۆيلەر قويۇق زامانىۋى مىللىي ئالاھىدىلىكنى ئەكس ئەتتۈرىدىغان گىلەم، تېلېۋىزور، كرېسلو قاتارلىق نەر- سىلەر بىلەن بېزەلگەن. بۇنداق ئۆيلەردە ئاساسەن ياشلار ئولتۇرىدىغان بولغاچقا، ئۆينىڭ ئىچىدە يەنە ئۇيغۇر چالغۇلىرىدىن باشقا گىتارغا ئوخشاش چالغۇلار- نىمۇ، زامانىۋى تېخنىكا بىلەن تېخىمۇ مۇقەددەس تۈس- كە ئىگە قىلىنغان مەككىنىڭ، مارادونا، مارىئان. مىنلو قاتارلىق مەشھۇر شەخسلەرنىڭ رەسىملىرىنىمۇ كۆرگىلى بولىدۇ.

خۇددى بىر نامرات بوۋاينىڭ ماڭا:

— تۇرمۇشۇم ھەرقانچە غورىبەت بولسىمۇ، لېكىن مەن يەنىلا ئۆيۈمنى ناھايىتى پاكىز ھەم رەتلىك تۇتقان بولاتتىم، — دەپ ئېيتقىنىغا ئوخشاش، بۇ يەردىكى كى- شىلەر يوقسۇل بولسىمۇ، ئەمما ئۆي ۋە ھويلا - ئارام- لىرىنى چىندەك ناھايىتى پاكىز تۇتىدۇ.

رەستىلەردە ھەمىشە ئىككى - ئۈچ مويسىپىتنىڭ قوۋۇق ئالدىدا ئولتۇرۇۋېلىپ، ئاپتاپسىنغاچ مۇڭدىشى- ۋاتقانلىقىنى كۆرگىلى بولىدۇ. ئۇلار سەيلە - ساياھەتچى- لەرنى كۆرگەندە، ئۇلار مەيلى ئەنگلىيىلىك، فرانسىيە- لىك، ئامېرىكىلىق، ياپونىيىلىك بولسۇن ياكى ئىچكىرى ئۆلكىلەردىن كەلگەنلەر بولسۇن، يىنىدىن ئۆتكەندە ھا-

مان ئۇلارغا دوستانە كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ بېشىنى لىڭشىتىپ سالام قىلىدۇ.

قەدىمكى رەستە شۇبھىسىزكى، باللارنىڭ جەننىتى، باللار ساياھەتچى مېھمانلارنى كۆرگەندە ئۇلارغا hello (ياخشىمۇ سىز)، good morning (خەيرلىك سەھەر)، good afternoon (چۈشتىن كېيىنلىكىڭىز خەيرلىك بولسۇن) دېگەندەك سۆزلەر بىلەن سالام قىلىدۇ. ھەتتا ئەمدىلا تىلى چىققان، يۇزلىرى شالتاق كىچىك باللارمۇ ئالدىڭىزدا تايتاڭلاپ مېڭىپ شەيتانلىق قىلىپ، چۈچۈك تىللىرى بىلەن سىزدىن ئەھۋال سورايدۇ. سىزنى رەسىمگە تارتىۋالسۇن، دەپ تۇرۇپ بېرىدۇ. بۇ چاغدا سىز ئۆزىڭىزنى تولىمۇ خۇشال ھەم بەختلىك ھېس قىلىپ ئۇلارنىڭ تاتلىق قىلىقلىرىدىن سۆيۈنۈپ كېتىسىز.

دوقمۇشلاردىن قايرىلغىنىڭىزدا (بۇ يەردە بۇنداق دوقمۇشلار ناھايىتى كۆپ) ئۇچىسىغا ئۇزۇن ئەتلەس كۆڭلەك، بېشىغا ئۇكە قادالغان دوپپا كىيىۋالغان بىر ياكى بىر قانچە ئۇيغۇر قىزلىرى بىلەن دوقۇرۇشۇپ قالىسىز، ئۇلارنىڭ ھەممىسى يۇمۇلاق يۈزلۈك، بۇغداي ئۆڭ ياكى ئاق پىشماق، كىرپىكلىرى تۆكۈلۈپ تۇرىدىغان، بوتا كۆزلۈك كىچىك ساھىبجامالىلار. ئۇلار ئوغۇللارغا قارىغاندا تارتىنچاق، ئېغىر بېسىق ھەم پاكىز. سىز ئۇلارنىڭ شەھلا كۆزلىرىگە باققىنىڭىزدا، گويا بۇ كۆزلەردىن بۇلاقنىڭ شىلدىرلاۋاتقان ئاۋازىنى ئاڭلىغاندەك بولۇپ بىھوش بولىسىز. مۇبادا ئۇلار بىلەن بىرگە رەسىمگە چۈشۈۋالماقچى بولسىڭىز، ئۇلار سىزگە ئۆزىنىڭ گۈزەل رۇخسارى بىلەن تۇرلۇك قىياپەتلەرنى (مىمىكىلەرنى) چىقىرىپ تۇرۇپ بېرىپ، ئۈمىدىڭىزنى ھەرگىز يەردە قويمايدۇ.

رەستىدىكى ئالدىڭىزدا كېتىۋاتقان قىزلارنىڭ ئۇستىخىنى ناھىيىتى قاملاشقان، ئۇلار شۇنداق ئەۋرىشىم، شۇ قەدەر نازۇك ۋە لىۋەن، ئۇلارنىڭ تال ـ تال ئۆرۈلگەن قاپقارا بوستان چاچلىرى سويلاپ تۇرىدۇ. ئۇلار ماڭا ـ ماڭا تۇيۇقسىزلا ئالدىڭىزدىن غايىب بولۇپ كېتىدۇ. چۈنكى، ئۇلار سىز دىققەت قىلمىغان، كۆزنى يۇمۇپ ئاچقۇچە بولغان دەقىقىدە ئۆزىنىڭ ئۆيىگە غىپپىدە كىرىپ كەتكەن بولىدۇ.

مانا بۇ قەشقەرنىڭ سىز ئالدىرىماستىن ئاستا مېڭىشنى ئارزۇ قىلىدىغان، ھەتتا ئۆمۈر بويى ماڭسىڭىزمۇ ئەرزىيدىغان قەدىمي رەستىسى.

بۇ ئەسەر خەنزۇچە «ئىقتىساد گېزىتى»نىڭ 2004 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈندىكى سانىدىن ئېلىندى.

تەرجىمە قىلغۇچى: مۇختار تۇردى

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

سېھرىگەرلىكنىڭ خاراكتېرى ۋە كېلىپ چىقىشى

ئەنۋەر سەمەد

سېھرىگەرلىك دۇنيادىكى ھەرقايسى رايونلار ۋە ئەللەردە كەڭ تارقالغان، ھەرقايسى تارىخىي باسقۇچلاردىكى نىسپىي ھادىسە بولۇپ، ئۇنىڭ دائىملىق ئىپادىلىنىش شەكلى بولسا مۇئەييەن مۇراسىملار ئارقىلىق تەبىئەتتىن تاشقىرى مەلۇم سىرلىق كۈچلەرنى تىزگىنلەپ، ئىنسانلار تۇرمۇشىغا ياكى تەبىئەت دۇنياسىدىكى ئەھۋاللارغا تەسىر كۆرسىتىپ، مۇئەييەن مەقسەتكە يېتىش كۆزلىنىدىغان بىر خىل پائالىيەت ياكى كۆز قاراشتۇر. سېھرىگەرلىكتە قوللىنىدىغان مۇراسىملار دائىم سىمۋول خاراكتېرلىك ئۇسسۇل ۋە ناخشىلار، شۇنداقلا كۆلىمى ھەر خىل بولغان چوڭ ـ كىچىك مۇراسىملاردىن ئىبارەت. مۇئەييەن سېھرىگەرلىك پائالىيىتىدە يەنە سېھرىي قۇۋۋەتكە ئىگە، دەپ قارالغان ئەمەلىي نەرسىلەر ۋە سېھرىلىك تىللار (جۈملىدىن ئەپسۇن ـ ئەرۋەشلەر) بولماي قالمايدۇ. شۇنداق بولغاندا، سېھرىگەرلىك ھەققىدە شۇنى ئېيتىشىمىز مۇمكىنكى، ئۇ مۇئەييەن ماددىي نەرسە ۋە تىللارنى (سۆزلەرنى) سېھرىي قۇۋۋەتكە ئىگە دەپ قاراپ، ئۇلارنىڭ ياردىمىدە ئىنسان تۇرمۇشىغا، تەبىئەتكە تەسىر كۆرسىتىپ، مۇئەييەن مەقسەتكە يېتىش كۆزلىنىدىغان بىر خىل دىنىي شەكىلدۇر.

غەربتە ئوتتۇرا ئەسىردىن باشلاپ، خرىستىيان دىنى سېھرىگەرلىكنى بىدئەت دەپ قاراپ، قاتتىق تەقىب ئاستىغا ئالدى ھەم چەكلىدى. شۇنىڭ تۈرتكىسىدە 19 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدىن باشلاپ، دىنشۇناسلار ۋە مىللەتشۇناسلار ئىلگىرى ـ ئاخىر بولۇپ سېھرىگەرلىك مەسىلىسى ئۈستىدە ئىلمىي ئىزدىنىش ۋە تەتقىقاتلارنى قانات يايدۇردى. ئېدۋارد تايلور، فرازېر ۋە مالىنوۋسكىيلار سېھرىگەرلىك ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان تەتقىقاتلارنىڭ ئاۋانگارتلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. مەشھۇر ئىنسانشۇناس تايلور ئۆزىنىڭ «ئىپتىدائىي مەدەنىيەت» ناملىق ئەسىرىدە سېھرىگەرلىكنى ئىپتىدائىي دەۋردىكى ياۋايى ئىنسانلارنىڭ بىر خىل پەنى سۈپىتىدە تونۇدى. چۈنكى ئۇنىڭ قارىشىچە، ياۋايى ئىنسانلار مۇئەييەن مەقسەتلەرگە يېتىش ئۈچۈن سىمۋول خاراكتېرلىك تەقلىدىي ھەرىكەتلەرنى ئىشلەيتتى ھەمدە مۇنداق سىمۋوللۇق تەقلىدىي ھەرىكەتلەر بىلەن ئۈمىد قىلىنغان مەقسەت ئوتتۇرىسىدا بىۋاستە سەۋەب ـ نەتىجىلىك مۇناسىۋەت بار، دەپ پەرەز قىلاتتى. شۇڭلاشقا، سېھرىگەرلىك بولسا «سېھرىگەرلىكنىڭ سىمۋول پرىنسىپى»نى نەزەرىيىۋى ئاساس قىلغان ھادىسىدۇر. ئەلۋەتتە، ئۇنىڭ نەزىرىدە سېھرىگەرلىكتە پەرەز قىلىنىدىغان سەۋەب ـ نەتىجە مۇناسىۋىتى پەقەت سۇبيېكتىپ تەسەۋۋۇرلار بولۇپ، شۇڭلاشقىمۇ ئۇ بىر خىل «ساختا پەن» ئىدى.

ئەنگلىيە ئىلىم ساھەبى فرازېر تايلورنىڭ كۆز قاراشلىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ تەرەققىي قىلدۇردى ھەمدە سېھرىگەرلىكنىمۇ خۇددى پەنگە ئوخشاش سەۋەب ـ نەتىجىلىك مۇناسىۋەتنى خۇلاسە ئاساسى قىلىدۇ دەپ قارىدى ۋە مۇئەييەن ھەرىكەت ـ قىلىق، مۇئەييەن ئاقىۋەتنى جەزمەن پەيدا قىلىدۇ، دەپ ئىشەندى. ئەمما شۇنىڭ بىلەن بىرگە ئۇ سېھرىگەرلىكتىكى سەۋەب ـ نەتىجىلىك مۇناسىۋەت قارىشى پەقەتلا بىر خىل خاتا تەسەۋۋۇر بولۇپ، ئۇ تەبىئىي جەريانلارنىڭ سەۋەب ـ نەتىجىلىك مۇناسىۋىتىگە قارىتا توغرا تونۇش ئەمەس ئىدى. شۇڭا ئۇ شۇنداق

قاردىكى، سېھىرگەرلىك «ساختا تەبىئەت قانۇنىيىتى سىستېمىسى» (Superious system of natural law) دۇر.

فرازېرنىڭ قارىشىچە سېھىرگەرلىك بىلەن دىن خاراكتېر جەھەتتىن ئوخشىمايدۇ. سېھىرگەرلىكتە تەبىئەت كۈچلىرىگە بۇيرۇق قىلىش ۋە ئۇلارنى تىزگىنلەش مەقسەت قىلىنىدۇ. دىندا بولسا تەبىئەت كۈچلىرىگە تېۋىنىلىدۇ ۋە ئىلتىجا قىلىنىدۇ؛ سېھىرگەرلىكنىڭ ئىنسانىيەت جەمئىيىتىدە پەيدا بولۇشى دىندىن ئىلگىرى بولۇپ، پەقەت سېھىرگەرلىكنىڭ مەغلۇبىيىتىدىن كېيىنلا ئىنسانلار تەبىئەت كۈچلىرىگە تېۋىنىش ۋە ئىلتىجا قىلىشقا يۈزلەنگەن، نەتىجىدە دىن شەكىللەنگەن؛ كىشىلەر دىنىنىڭ ساختىلىقى ۋە ئۈنۈمسىزلىكىنى تونۇپ يەتكەندىن كېيىنلا، ئاندىن پەن (ئىلىم) پەيدا بولغان؛ پەن تەرەققىياتىغا ئەگىشىپ سېھىرگەرلىك بىلەن دىن بىرلىكتە ئىنسانلار تەرىپىدىن خۇراپات سۈپىتىدە قارىلىدىغان بولغان. فرازېرنىڭ «سېھىرگەرلىك ← دىن ← پەن» دىن ئىبارەت ئۈچ باسقۇچلۇق تەدرىجىي تەرەققىيات نەزەرىيىسى ئەينى دەۋردىكى دىنشۇناسلىق ساھەسىگە زور تەسىر بەرگەن، شۇنداقلا ئۇنىڭ نەزەرىيىسىگە قارىتا كۆپ خىل گۇمانىي قاراشلار ۋە نەزەرىيىلەرمۇ ئوتتۇرىغا قويۇلغان.

سېھىرگەرلىكنىڭ ئىدىيىۋى ئاساسلىرىنى سۈرۈشتۈرگەندە، ئۇنىڭ پەن بولماستىن، بەلكى بىر خىل دىنىي ھادىسە ئىكەنلىكى بايقىلىدۇ. مەشھۇر دىنشۇناس ۋە ئىنسانشۇناس مالىنوۋسكىي ئۆزىنىڭ بىر قىسىم ئىپتىدائىي مىللەتلەردىكى سېھىرگەرلىك ئادەتلىرىنى تەكشۈرۈش ئەمەلىيىتىدىن شۇنى يەكۈنلەپ چىقاردىكى، ئىپتىدائىي ئىنسانلار تەجرىبىۋى، ئەقلىي بىلىملەر بىلەن سېھىرگەرلىكنىڭ ئىشلىتىلىش ۋە تەدبىق قىلىنىشىنىڭ پەرقىنى ئوبدان بىلگەن. كىشىلەر سۈنئىي ماھارىتى، تېخنىكىسى ۋە بىلىملىرى تەدبىق قىلىشقا يېتەرلىك بولغان ساھەلەردە سېھىرگەرلىككە مۇراجىئەت قىلمايدۇ؛ ئەمما كىشىلەر ئۆزلىرىنىڭ جىسمانىي قۇۋۋەتلىرى يېتىشمەيدىغان ئىشلارغا ۋە زور خەتەرلەرگە يولۇققاندا سېھىرگەرلىكتىن ياردەم تىلەيدۇ؛ بەزىدە ئىككى (ئەمەلىي، ئەقلىي تەجرىبە ۋە سېھىرگەرلىك) بىرلىكتە ئىشلىتىلىدۇ. ئەمما ھەرگىز ئارىلاشتۇرۇۋېتىلمەيدۇ. ئۇ مۇنداق بىر قاتار مىساللارنى كەلتۈرۈپ، بۇ قاراشنى ئىزاھلايدۇ:

دېھقانچىلىقتا كىشىلەر زىرائەت تېرىغاندا، دەرەخ تىككەندە، سېھىرگەرلىكنى ئىشلەتمەيدۇ. بېلىقچىلىقتا لەھەڭ تۇتۇشتا خەتەر كۆپ بولغاچقا، ئۇ پائالىيەت سېھىرگەرلىككە تولغان بولىدۇ. كېمە ياسىغاندا ۋە كېمە بىلەن دېڭىز سەپىرىگە چىقىش ئالدىدا، بۇ خىلدىكى ئىشلار خېيىم ـ خەتەرگە تولغاچقا، كىشىلەر بۇنداق ئەھۋالدا مۇرەككەپ سېھىرگەرلىك مۇراسىملىرىنى ئۆتكۈزىدۇ. ئەمما ئۆي سالغاندا، ئۇ ئىشتا خېيىم ـ خەتەر ۋە تاسادىپىيلىق بولمىغاچقا سېھىرگەرلىكمۇ بولمايدۇ. سودا ـ تىجارەتتە، مۇھىم سودا ـ سېتىق پائالىيەتلىرىدە سېھىرگەرلىك ئىجرا قىلىنىدۇ، ئەمما كىچىك كۆلەملىك ئېلىم ـ سېتىمدا سېھىرگەرلىك بولمايدۇ. ئومۇمەن كىشىلەرنىڭ تەقدىرىگە چېتىلىدىغان ئۇرۇش، مۇھەببەتلىشىش، كېسەللىك، ھاۋارايى قاتارلىق ئىشلارنىڭ ھەممىسى دېگۈدەك سېھىرگەرلىك تەرىپىدىن تىزگىنلىنىپ تۇرىدۇ. مالىنوۋسكىينىڭ بۇ ھەقتىكى يەكۈنى شۇكى: «... كىشىلەر پەقەت ئۆزلىرىنىڭ بىلىمى، ئۆزلىرىنىڭ ئەھۋالى ۋە پۇرسەتلىرىنى تىزگىنلىيەلمىگەن چاغدىلا ئاندىن سېھىرگەرلىكنى ئىشلىتىدۇ ... پەقەت ئاشۇنداق ئىشەنچسىز بولغان، ئانچە ئۈنۈمنى كۆرگىلى بولمايدىغان، ئادەتتە تەقدىرگە، پۇرسەتكە باغلايدىغان ۋە بەخت ـ پېشانىسىدىن كۆرىدىغان ئىشلاردىلا، قەدىمكى ئىنسانلار ئاندىن سېھىرگەرلىكنى ئىشلىتىپ تىزگىنلەشنى ئويلىغان» ① ئۇ يەنە مۇنداق دەيدۇ: «ئومۇمەن تاسادىپىيلىق بار جايلاردا، ئومۇمەن ئارزۇ ـ ئۈمىد بىلەن قورقۇش ھېسسىياتىنىڭ رولىنىڭ دائىرىسى ناھايىتى كەڭ جايلاردا بىز سېھىرگەرلىكنى كۆرەلەيمىز. ئومۇمەن ئىشلار جەزمەن ئىشەنچلىك، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئەقلىي ئۇسۇللار ۋە تېخنىكىلىق جەريانلار تەرىپىدىن تىزگىنلىنىپ تۇرغان جايلاردا بىز سېھىرگەرلىكنى كۆرمەيمىز. شۇنى تېخىمۇ تەكىتلەپ ئېيتىشقا بولىدۇكى، خەتىرى چوڭ جايلاردا سېھىرگەرلىك بولىدۇ، مۇتلەق بىخەتەر ھەم ھېچقانداق خەتەرنىڭ بېشارىتى بولمىغان جايلاردا سېھىرگەرلىك بولمايدۇ» ②.

مالىنوۋسكىي كەلتۈرگەن مىساللارنىڭ ھەممىسىلا ئىپتىدائىي جەمئىيەتنىڭ دەسلەپكى مەزگىللىرىدە ئومۇمەيۈزلۈك مەۋجۇت بولغان ھادىسىلەر بولۇشى ناتايىن، شۇنداقلا ئىپتىدائىي ئىنسانلار (ھەتتا ھازىر سېھىرگەرلىك

بىلەن شۇغۇللىنىدىغان بىر قىسىم كىشىلەر) سېھىرگەرلىك بىلەن پەننى ئۇنچىلىك ئېنىق پەرقلەندۈرەلمىگەن بولۇشمۇ ناتايىن. ئەمما ئۇ كەلتۈرگەن مىساللار كەم دېگەندىمۇ سېھىرگەرلىكتە پايدىلىنىلۋاتقان نەرسىنىڭ تەجرىبە ۋە بىلىم ئەمەس، بەلكى سىرلىق كۈچلەر ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىيالايدۇ. شۇ سەۋەبتىن سېھىرگەرلىك بىلەن ئىلىم ـ پەننىڭ بىخلىرى ھېسابلىنىدىغان «تەجرىبە ۋە بىلىم»لەر بىر نەرسە ئەمەس، ئۇلارنى ئارىلاشتۇرۇۋېتىشكە بولمايدۇ.

دىن بىلەن سېھىرگەرلىكنىڭ مۇناسىۋىتى مەسىلىسىدە غەرب ئىلىم ساھەبىلىرى ئۇ ئىككىسى گەرچە مۇناسىۋەتلىك بولسىمۇ، ئەمما ماھىيەتتە پۈتۈنلەي ئوخشىمايدىغان ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ھادىسىسىدۇر، دەپ قارايدۇ. كونكرېت مەزمۇن جەھەتتىن ئېلىپ ئېيتساق، دىن مۇخلىسلىرىنىڭ تەبىئەتتىن تاشقىرى سىرلىق كۈچلەرگە بولغان پوزىتسىيىسى تۆۋەنچىلىك ۋە قۇلچىلىقتۇر. ئەمما سېھىرگەرلىك مۇخلىسلىرىنىڭ پوزىتسىيىسى بولسا مەغرۇرلۇق ۋە ھاكاۋۇرلۇقتۇر؛ دىن مۇخلىسلىرى ئىلتىجا، دۇئا ـ تەلەپ، نەزىر ـ چىراغ قاتارلىق ئۇسۇللار ئارقىلىق چوقۇنىدىغان مەبۇدلىرىنىڭ شەپقىتىگە ئېرىشىشنى ئىزدەيدۇ، ئەمما سېھىرگەرلىكتە سېھىر قىلغۇچى بۇيرۇقۋازلىققا تولغان سېھىرگەرلىك ۋاستىلىرىنى ئىشلىتىپ تەبىئەتتىن تاشقىرى كۈچلەرنى ئۆزلىرى ئۆچۈن مەلۇم ئىشلاردا ئورۇنداپ بېرىشكە بۇيرۇيدۇ ۋە ئۇلارنى تىزگىنلەشكە ئۇرۇنىدۇ؛ دىن مۇخلىسلىرىنىڭ چوقۇنۇش ـ تىۋىنىش ھەرىكىتىدە يەتمەكچى بولغان مەقسەت بولسا ئىنسان ھاياتى ۋە تۇرمۇشىدىكى تۈپ مەسىلىلەر (مەسىلەن، ئۆلۈم، ئاخىرەت، قۇتۇلۇش...) نى ھەل قىلىشنى ئۈمىد قىلىشتۇر، ئەمما سېھىرگەرلىكتە يېتىلمەكچى بولغان مەقسەت بولسا بىرقەدەر بىۋاستە ۋە چەكلىمىگە ئىگە بولۇپ، ئادەتتە ئۇنىڭدىكى مەقسەت بولسا ھاياتتا زۆرۈر ھەل قىلىشقا تېگىشلىك كونكرېت مەسىلىلەر (مەسىلەن، كېسەللىكنى داۋالاش، ھاۋارايىنى تىزگىنلەش، مول ھوسۇلغا كاپالەتلىك قىلىش، تۇرمۇش قۇرۇشقا باب كېلىدىغان كۆڭۈلدىكىدەك لايىققا ئېرىشىش، ئۇرۇشتا غەلىبە قىلىش...)دۇر.

ئەمما يۇقىرىقى بايانلاردا ئېيتىلغان پەرقلەر دىن بىلەن سېھىرگەرلىكنىڭ تۈپتىن قارىمۇقارشى ئىككى خىل مەدەنىيەت ھادىسىسى ئىكەنلىكىدىن دېرەك بەرمەيدۇ. ئەمەلىيەتتە، دىن بىلەن سېھىرگەرلىكنىڭ ھەر ئىككىسىدە تەبىئەتتىن تاشقىرى سىرلىق كۈچلەر (ئىلاھ، جىن ـ ئەرۋاھ، شەيئىلەردىكى «جان»ياكى «روھ»)نىڭ بولىدىغانلىقىدەك تونۇش ئاساسىدا ئۇلارغا تىۋىنىلىدۇ، چوقۇنىلىدۇ ۋە ياردەم تەلەپ قىلىنىدۇ. ئۇلاردا قوللىنىلىدىغان ياردەم تەلەپ قىلىشتىكى ۋاستە ۋە ئۇسۇللار ماھىيەت جەھەتتىن پەرقلەنمەيدۇ. پەرقلەندى دېيىلسە، ئۇ پەقەت ۋاستىنىڭ يۇمشاقلىقى ياكى قاتتىقلىقى، قانداق ساھەدە قوللىنىلىدىغانلىقىدىكى پەرقتۇر. دىن بىلەن سېھىرگەرلىكنىڭ پەرقى سېھىرگەرلىكنىڭ دىنغا ئوخشىمايدىغان خۇسۇسىيىتىنى كۆرسەتمەستىن، بەلكى ئۇنىڭ دىنىنىڭ ئالاھىدە بىر تەرىپى ياكى ئالاھىدە ئىپادىسى ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلىيالايدۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ تارىختىكى ھەرقايسى دىنلاردا تىۋىنىش، يالۋۇرۇش، نەزىر ـ چىراغ ئۆتكۈزۈش ئۇسۇللىرى بىلەن چاقىرىش، قورقۇتۇش، ھەيۋە قىلىش ۋە تىزگىنلەش ئۇسۇللىرىنىڭ ئورنى ۋە رولىدا مۇھىملىق دەرىجىسى جەھەتتىن پەرق باركى، ئەمما ئۇلاردا سېھىرگەرلىككە ياتىدىغان تەركىبلەرنىڭ زادىلا بولمىغانلىقى ئەمەلىيەت ئەمەس. شامان دىنىنى مىسال قىلساق، ئۇنىڭدا تەبىئەت تەڭرىلىرىگە تىۋىنىش، نەزىر ـ چىراغ ئۆتكۈزۈش ئۇسۇللىرى بىلەن ئۇلارنى چاقىرىپ مەلۇم ياردەملەرنى تەلەپ قىلىش تەڭلا مەۋجۇت ئىدى. باشقا دىنلاردىكى ئەھۋاللارمۇ ھەم شۇنىڭغا ئوخشاپ كېتىدۇ.

غەرب ئىلىم ساھەبىلىرى ئارىسىدا 19 ـ ئەسىردىن باشلاپ، سېھىرگەرلىكنىڭ پەيدا بولۇش مەسىلىسىنى چۆرىدىگەن ھالدا بەس ـ مۇنازىرىلەر ئېلىپ بېرىلغانىدى. بۇ بەس ـ مۇنازىرىلەرنىڭ مەركىزىي نۇقتىسى سېھىرگەرلىك بىلەن دىنىنىڭ كېلىپ چىقىشىنىڭ ئىلگىرى ـ كېيىنلىك تەرتىپى ئىدى.

ۋىليام. سىمىت (William. simith) ۋە H. J كىڭ (J. H. King) لارنىڭ نەزىرىدە سېھىرگەرلىك دىندىن ئىلگىرى پەيدا بولغان ③ . مەشھۇر ئېتنوگراف. J. G فرازېر (J. G. Frazer) ئۆزىنىڭ «ئالتۇن شاخ» دېگەن كىتابىدا ئىنسانىيەت جەمئىيىتىنىڭ (بىلىش تارىخىنىڭ) «سېھىرگەرلىك ← دىن ← پەن» دىن ئىبارەت ئۈچ

باسقۇچلۇق تەرەققىيات شەكلىنى ئوتتۇرىغا قويدى. فرا-
زېرنىڭ قارىشىچە، ئىپتىدائىي ئىنسانلار ئەڭ دەسلەپتە
ئالەمنى سىرلىق كۈچلەرنىڭ تىزگىنلەپ تۇرىدىغانلىقىغا
ئىشەنگەن ۋە مۇشۇ ئىشەنچ سەۋەبىدىن ئاشۇ كۈچلەرنى
تىزگىنلەش مەقسەت قىلىنغان سېھرگەرلىك بارلىققا كەل-
گەن. زاماننىڭ ئالغا سىلجىشىغا ئەگىشىپ، كىشىلەر سې-
ھرگەرلىك ئارقىلىق تىزگىنلىنىدىغان سىرلىق كۈچلەردىن
گۇمانلىنىپ، ئالەمنى ئادەم سىياقلىق (ياكى ئادىمىي خا-
راكتېرلىك) ئىلاھلارنىڭ تىزگىنلەيدىغانلىقىغا ئىشىنىشكە
باشلىغان ھەمدە ئۇلارغا چوقۇنۇپ، دۇئا ـ تىلاۋەت ۋە
نەزىر ـ چىراغ ۋاستىسى بىلەن ئىلاھلارنىڭ شەپقىتىگە
ئېرىشىشنى كۆزلىگەن. مانا بۇ — دىندۇر. يەنە كىشىلەرنىڭ
دىننىڭ ساختىلىقىنى تونۇپ يېتىشىگە ئەگىشىپ، «ساختا
پەن» شەكلىدىكى سېھرگەرلىك ھەقىقىي پەنگە تەرەققىي
قىلىپ ئۆزگەرگەن. مەسىلەن، كىمياگەرلىك — خىمىيىگە،
يۇلتۇزشۇناسلىق — ئاسترونومىيىگە، سېھرىي داۋالاش —
تېبابەتچىلىككە تەرەققىي قىلغان. فرازېرنىڭ بۇ نەزەرىيە-
سىنىڭ ئەينى دەۋر ئىلىم ساھەسىگە كۆرسەتكەن تەسىرى
زور بولدى. نۇرغۇن كىشىلەر بۇ قاراشنى قوبۇل قىلدى.
ئەمما بىر قىسىم ئىلىم ساھىبلىرى فرازېرنىڭ نەزەرىيىسى-
نى تەنقىدلەپ، ئۇنىڭدا ئىككى خىل نۇقساننىڭ مەۋجۇت-
لۇقىنى كۆرسەتتى. بىرى، فرازېرنىڭ سېھرگەرلىكنىڭ
كېلىپ چىقىشى توغرىسىدىكى كۆز قارىشىدا ئەقلىي ئا-
دەملەرنىڭ (مەرىپەتلىك ئىنساننىڭ) سەۋەب ـ نەتىجى-
لىك مۇناسىۋەت چۈشەنچىلىرىدىن چىقىپ ئىپتىدائىي ئىن-
سانلارنىڭ تەپەككۇرى چۈشەندۈرۈلگەن. بۇنداق چۈ-
شەندۈرۈش مەرىپەتلىك ئىنسانلارنىڭ چۈشەندۈرۈشى
بولۇش بىلەن، ئۇ بەدەۋىي مىللەتلەرنىڭ ئەمەلىي ئەھۋا-
لىغا ئۇيغۇن كېلىشى ناتايىن؛ يەنە بىرى، كېيىنكى دەۋر-
دىكى ئىنسانشۇناسلىق ئىلمى تەرەپتىكى بايقاشلار شۇنى
كۆرسەتتىكى، بەزى ئىپتىدائىي مىللەتلەردە سېھرگەرلىك
ئادەتلىرى بىلەن دىنىي دۇئا ـ تىلاۋەتلەر تەڭلا مەۋ-
جۇت. شۇڭا، ئۇلارنىڭ قارىشىچە سېھرگەرلىكنىڭ پەيدا
بولۇشىنى دىندىن ئىلگىرى دەپ ئېيتىشقا بولمايدۇ. دىن-
شۇناسلىق ئىلمى ساھەسىدە بەزى ئىلىم ساھىبلىرى سې-
ھرگەرلىك بىلەن دىن تەڭلا پەيدا بولغان، دېگەن تەلە-
ماتنى ئوتتۇرىغا قويدى. ئەنگلىيىلىك ماررېت
(Robert. R. Marret) ۋە ئامېرىكىلىق خارت-
لاند(Hartland)لار بۇ خىل تەشەببۇسنىڭ ۋەكىللىرى
ھېسابلىنىدۇ.

سېھرگەرلىكنىڭ پەيدا بولۇشى ھەققىدە بىز فرانـ-
سىيىلىك مەشھۇر ئىنسانشۇناس ئېمىلى. دۇركېيم
(Emele. Durkheim 1858 – 1917)نىڭ پىكرىنى ئە-
مەلىيەتكە ئۇيغۇنراق دەپ قارايمىز. ئۇ مۇنداق دەيدۇ:
«... سېھرگەرلىك خۇددى فرازېر تەشەببۇس قىلغاندەك
بىر خىل ئىپتىدائىي ئەمەلىيەت ئەمەس، دىنمۇ پەقەت
سېھرگەرلىك ئىچىدىن شاخلىنىپ چىققان شەكىل ئەمەس.
دەل ئەكسىچە، سېھرگەرلىك دىنىي كۆز قاراشلارنىڭ تە-
سىرىدە شەكىللەنگەن. شۇڭلاشقا سېھرگەرلىكتە ئىشلىتى-
لىدىغان سېھرلەرمۇ دىنىي قائىدىلەرنى ئاساس قىلىدۇ.
سېھرگەرلىكنىڭ ئاساسىي پرىنسىپلىرىنى چۈشىنىش ئۈ-
چۈن، ئۇنى ئۆزىنى پەيدا قىلغان دىنىي مۇھىت ئىچىگە
قايتۇرۇشىمىز كېرەك. پەقەت شۇندىلا، بىز سېھرگەر-
لىكنى ئېنىق چۈشەندۈرۈپ بېرەلەيمىز.» ④

سېھرگەرلىك زادى نېمە ئۈچۈن پەيدا بولىدۇ، دېگەن
مەسىلىگە قارىتا مالىنوۋسكىي خېلى كونكرېت چۈشەنچە
بېرىدۇ. ئۇنىڭ قارىشىچە، سېھرگەرلىكنىڭ پەيدا بولۇشى
ئىپتىدائىي ئىنسانلارنىڭ ئومۇمىيۈزلۈك مەۋجۇت بولغان
«سېھرىي كۈچ» ئىلمىي ساھەدە «مانا»دەپ ئورتاق
ئاتىلىۋاتقان، ھەممە جانلىق ۋە جانسىز شەيئىلەردە مەۋ-
جۇت دەپ ئىشىنىلگەن «جان» ياكى «روھ»ھەققىدىكى
تونۇشىنى ئابستراكتلاشتۇرغانلىقىنىڭ نەتىجىسى ئەمەس،
بەلكى بارلىق رېئال ئەھۋاللار كىشىلەرنى ھېسسىيات جە-
ھەتتە جىددىي ئەھۋالغا دۇچار قىلغاندا، مۇشۇ خىل جىد-
دىي ئەھۋالغا ھەرىكەت ـ قىلىق ۋە ئىدىيە جەھەتتە پەيدا
قىلغان ئىنكاسىدۇر. مەسىلەن، ئىپتىدائىي ئىنسانلار بىرەر
نەرسىنى ئۈمىد قىلىپ مەقسىتىگە يېتەلمىگەندە، ئۇلاردا
مۇناسىپ كەيپىيات ۋە ھېسسىيات پەيدا بولىدۇ. جۈملى-
دىن، رەقىبلىرىنى تىللاش، قارغاش دېگەندەك. مالى-
نوۋسكىينىڭ قارىشىچە، كىشىلەر ئەڭ ئېھتىياجلىق بولغان
ساھەلەردە سېھرگەرلىك ھەرقاچان مەۋجۇت بولىدۇ.
سېھرگەرلىك كۈندىلىك تۇرمۇشتىكى خۇراپات ئىچىدە
ساقلىنىپلا قالماستىن، بەلكى يەنە دىنىي مۇراسىملار ئى-
چىدە ساقلىنىپ تۇرىدۇ. ئومۇمەن خەتەرلىك، مۇقىمسىز

ئەھۋاللاردا، دائىملا تاسادىپىيلىق يۈز بېرىپ تۇرىدىغان ھازىرقى زامان ئىشلىرىدىمۇ ئوخشاشلا سېھرگەرلىك يۈز بېرىدۇ ⑤. «سېھرگەرلىكنىڭ مەڭگۈ ‹كېلىپ چىقىشى› بولمايدۇ، مەڭگۈ كەسىپ قىلىنمايدۇ، توقۇلمايدۇ. ئاددىي قىلىپ ئېيتقاندا ھەممە سېھرگەرلىك مەۋجۇتتۇر، قەدىمدىن تارتىپلا مەۋجۇتتۇر» ⑥. ھازىرقى زامانىۋى دەۋردە ئايرىم ساھەلەردە سېھرگەرلىك قارىشى ۋە پائالىيىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغانلىقى ئاشۇ ساھەلەردە كىشىلەرنىڭ ئەقلىي بىلىمى ۋە تەجرىبىسىنىڭ ئۆزلىرى يولۇققان خېيىم-خەتەر، زور قىيىنچىلىق ۋە تاسادىپىي ۋەقەلەرنى ھەل قىلىشقا يەتمەيۋاتقانلىقىنىلا كۆرسىتىپ بېرىدۇ.

ھەرقانداق بىر سېھرگەرلىك ئومۇمىي جەھەتتىن تۆت ئامىلدىن تەشكىل تاپىدۇ.

1) سېھرگەرلىك پائالىيەتلىرىنىڭ تەشكىللىگۈچىسى بولغان سېھرگەر (باخشى، پېرىخون، شامان، يەلۋىچى، جىنكەش...) ئادەتتە سىرلىق كۈچلەرنى تىزگىنلىيەلەيدىغان ئالاھىدە ئىقتىدارغا ئىگە ئادەم بولۇپ، بۇنداق ئالاھىدە ئىقتىدار ئۇنىڭ ئۆزىدىكى بىرقانچە شەرت ـ شارائىتتىن ھازىر بولغان. بۇ خىل ئالاھىدە ئىقتىدار ياكى ئۇنىڭ شۇ خىل ئالاھىدە ئىقتىدارغا ئىگە ئاتىسى ياكى ئۇستازىدىن مىراس قالغان ياكى تۇغۇلۇشتىلا ئەزەلدىن بار بولغان بولىدۇ.

سېھرگەرلىكتە، سېھرگەرلىكنىڭ ئىجرا قىلىنىشى سېھرگەرگە تايىنىدۇ. بۇنىڭدا سېھرگەرنىڭ كەيپىيات ـ ھېسسىياتى ناھايىتى زور رول ئوينايدۇ. ئۇلار كەيپىيات ۋە ھېسسىياتنى ئىپادىلەيدىغان تىللار ۋە سېھرلىك ھەرىكەتلەر ئارقىلىق سېھرنى ئىجرا قىلىدۇ. سېھرگەرلەردە تۆۋەندىكىدەك بىرقانچە مۇھىم خۇسۇسىيەت ھازىرلانغان بولىدۇ.

بىرىنچى، سېھرگەرلەر ئەقلىلىق ۋە روھىي قۇۋۋىتى ئۇرغۇپ تۇرغان كىشىلەردۇر.

ئىككىنچى، سېھرگەرلەر كىشىلەرنىڭ سېھرنىڭ ئۈنۈمگە بولغان ئىشەنچىنى ئاشۇرۇشتا زور رول ئوينايدۇ. ھەر بىر جەمئىيەتتە سېھرگەرلەرنىڭ ئۆز سېھرلىرىنىڭ ئۈنۈمنى ئۆستۈرۈشكە پايدىلىق بولغان مۇناسىپ سالاھىيىتى ۋە ئۇلار توغرىسىدىكى «زامانىۋى ئەپسانىلەر» بار بولغان بولىدۇ. ھەر بىر سېھرگەر توغرىسىدا كىشىلەر قىزىقارلىق ھېكايىلەرنى توقۇپ، ئۇلارنىڭ كېسەللىنى قانداق داۋالايدىغانلىقى، قانداق قەست قىلالايدىغانلىقى ھەققىدە سۆزلىشىدۇ، ھەر بىر قالاق جەمئىيەتتە بۇ خىلدىكى ئەپسانە، ھېكايىلەر سېھرگەرلىككە بولغان ئىشەنچنىڭ ئىگىزلىك تەرىپى سۈپىتىدە مەۋجۇت بولىدۇ. ھەر بىر مەشھۇر سېھرگەر ھەققىدە كىشىلەر توقۇۋالغان قىزىقارلىق ھېكايىلەر بولغاندىن تاشقىرى، يەنى ئۇلار ئۆزلىرىنىڭ سېھرىي كارامىتىنى نىقابلاپ تۇرۇشقا پايدىلىق بولغان ئۆزى توقۇۋالغان ئاجايىپ «سەرگۈزەشتىلىرى» بولىدۇ.

2) مۇراسىملار، يەنى ئۆلچەملەشكەن، سىمۋوللۇق مەنىگە ئىگە تەقلىدىي ھەرىكەتلەر: سېھرگەرلىكنى ئىجرا قىلىش جەريانىدىكى ھەرىكەتلەر ئادەتتە ھەمىشە مۇئەييەن پائالىيەتلەر جەريانىدىكى ھەرىكەتلەرگە ۋە ئىنسانلارنىڭ ئۆز ھېسسىياتى ۋە ئارزۇسىنى ئىپادىلەشتىكى مۇئەييەن ھەرىكەتلەرگە تەتبىق قىلىنىدۇ. سېھر ئىشلىتىلىۋاتقان ئوبيېكتقا قارىتا مۇئەييەن سىمۋوللۇق ھەرىكەتلەر ئىشلىنىدۇ، شۇ ئارقىلىق ئوخشاپ كېتىدىغان نەتىجىگە ئېرىشىش كۆزلىنىدۇ. مۇنداق سىمۋوللۇق تەقلىدىي ھەرىكەتلەر ئۇزاق مۇددەتلىك ئەنئەنە ئىچىدە شەكىللىنىپ مۇقىملىشىپ قالغان. مۇتلەق كۆپ قىسىم سېھرگەرلىك پائالىيىتى ئۈچۈن بىر قەدەر ئۆلچەملەشكەن، دائىم سىمۋوللۇق مەنىگە ئىگە قىلىنغان ئۇسۇل، رەسىم (سۈرەت)، ۋارقىراش ... قاتارلىق شەكىللەر ئىشلىتىلىدۇ. مۇشۇ نۇقتىدىن قارىغاندا سەنئەت سېھرگەرلىكنىڭ تاشقى پوستىنى ھاسىل قىلغان.

3) ئەپسۇن ـ ئەرۋەشلەر، يەنى ئۆلچەملەشكەن، سېھرگەرلىك مەقسىتى ئۈچۈن ئوقۇلىدىغان ياكى ئېيتىلىدىغان بايان ياكى قوشاق شەكلىدىكى تىللار: سېھرگەرلىك تەپەككۇرى بويىچە قارىغاندا، تىل ئالاقە قورالىلا ئەمەس، بەلكى ئۇ يەنە مۇئەييەن سىرلىق كۈچكە ئىگە بولغان نەرسىدۇر. مانا بۇ بىز دەۋاتقان «ئەپسۇن» ياكى «ئەرۋەش» تۇر. ئەپسۇن ـ ئەرۋەشلەر سېھرگەرلىكنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشىنىڭ ئەڭ مۇھىم ئاساسلىرىدىن بىرىدۇر. مالىنوۋسكىي مۇنداق دەيدۇ: «سېھرنىڭ كۈچى مەڭگۈ ئەپسۇننىڭ كۈچى بولۇپ، شۇڭلاشقا ئەپسۇن ـ سېھرگەرلىكتىكى ئەڭ مۇھىم تەركىبتۇر... ئەپسۇن بولسا سېھرگەرلىكنىڭ تىلسىملىق بۆلىكىدۇر... يەرلىكلەرنىڭ قارىشىچە سېھرگەرلىكنى بىلىش ئەمەلىيەتتە ئەپسۇننى

بىلىش دېگەنلىكتۇر. بىز بارلىق سېھرگەرلىك قىلمىشلىرىنى تەھلىل قىلغان چېغىمىزدا ھەم مۇراسىملارنىڭ ئەپسۇنلار ئىچىدە ئوقۇلىدىغانلىقى (ئېلىپ بېرىلىدىغانلىقى)نى كۆرىمىز. ئەپسۇن ـ مەڭگۈگە سېھرگەرلىك قىلمىشلىرىنىڭ نىگىزىدۇر» ⑦ . كۆرۈش تەس ئەمەسكى، سېھرگەرلىكتە تىلغا مۇئەييەن «سىرلىق قۇۋۋەت» بەخش ئېتىلىدۇ ۋە ئۇ ئارقىلىق مەلۇم مەقسەتكە يېتىش كۆزلىنىدۇ. تىلنىڭ سېھرىي كۈچى ئەمەلىيەتتە تىلنى مۇقەددەس نەرسە دەپ قاراپ، ئۇنىڭدا مەلۇم مۇقەددەس كۈچنىڭ بولىدىغانلىقىغا، ئۇ ئارقىلىق ئوبيېكتىپ شەيئىلەرنى تىزگىنلىگىلى ۋە ئۆزگەرتكىلى بولىدىغانلىقىغا ئىشىنىشتىن كېلىپ چىققان بولۇپ، كىشىلەر ئىشىنىش تۇپەيلىدىن تىلنى ئالاقىلىشىشنىڭلا ئەمەس، بەلكى يەنە روھلارنى، جىنلارنى چاقىرىش، ئۇلارغا بۇيرۇق قىلىش ياكى ھەيدەش، ئۇرۇش، باشقىلارغا زىيانكەشلىك قىلىش... قاتارلىقلارغىچە ئىشلىتىپ كەلگەن. بۇلار كىشىلەردە قەدىمدىن تارتىپ مەۋجۇت بولغان سېھرىي تەپەككۇرنىڭ نەتىجىسىدۇر. ئىپتىدائىي ئىنسانلارنىڭ نەزىرىدە تىل ۋە يېزىق تاۋۇش ۋە مەنانىڭ بىرىكىشىدىن ھاسىل بولغان بەلگىلەر سىستېمىسىلا ئەمەس، بەلكى يەنە ئۇ مەلۇم مەنىدىكى مۇقەددەس نەرسە ئىدى؛ ئۇ ئالاقە قورالىلا ئەمەس، بەلكى يەنە ئىختىرا ۋە يارىتىش قورالى ئىدى؛ ئۇ ئارقىلىق ئادەتتىكى ئۇقۇم ـ قاراشلارنى ياراتقىلى بولۇپلا قالماستىن، يەنە كائىناتتىكى ھەممە نەرسىنى ياراتقىلى بولاتتى. شۇڭلاشقا، ئىپتىدائىي ئىنسانلارنىڭ قارىشىدا تىل ئىلاھنىڭ بىر قىسمى بولۇپ، ئۇ ئىلاھ بىلەن ئوخشاش ئورۇندا تۇرۇپلا قالماستىن يەنە ئىلاھىي قۇدرەت ئۇ ئارقىلىق يارىتىلاتتى. مۇنداق قاراش كېيىنكى ھەرقايسى دىنلار ئىچىدە مۇناسىپ ئورۇن ئالدى ھەمدە سېھرگەرلىكتىكى ئەپسۇن ـ ئەرۋەشلەرنىڭمۇ ئاساسى بولۇپ قالدى.

سېھرگەرلىكتە ئەپسۇن يالغۇز ئىشلىتىلمەيدۇ. ئەكسىچە، بىر تەرەپتىن ئەپسۇن ئوقۇلۇپ ھەيۋە قىلىنسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئەپسۇننىڭ ئۈنۈمى تەكىتلىنىدۇ. سېھرگەرلىكتە سېھرگەرلەرنىڭ ئەفسۇنلىرى داۋاملىق ئىككى خىل ھالەتتە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. بىرى، بۇيرۇق تەرزىدە ئوتتۇرىغا چىقىدۇ. ئۇنىڭدا نۇرغۇن بۇيرۇق جۈمـ

لىلەر كۈچلۈك ھەيۋىنى شەكىللەندۈرىدۇ، يەنە بىرى، مۇناسىپ ۋاسىتىلەر قوللىنىلىپ بۇنداق بۇيرۇق ئارقىلىق ئېلىپ بېرىلغان سېھرنىڭ ئۈنۈمى تەسۋىرلىنىدۇ ۋە شۇ ئارقىلىق سېھرگەرلەر ئۆزىنىمۇ ۋە باشقىلارنىمۇ بۇ خىل نەتىجىنىڭ ھەقىقىيلىكىگە ئىشەندۈرىدۇ.

دەرۋەقە، سېھرگەرلىكتە نېمىنىڭ ئەپسۇن ئورنىدا ئوقۇلۇشى بىر خەلقنىڭ (كەم دېگەندىمۇ بىر سېھرگەرنىڭ) مەدەنىيەت ھالىتى، تىل ـ يېزىقى، دىنىي ئېتىقادىنىڭ چەكلىمىسىنى قوبۇل قىلىدۇ. شۇ سەۋەبتىن، بىز ھەرقايسى دىنلاردا مەزكۇر دىنلارنىڭ مۇقەددەس كىتابلىرىدىكى مەلۇم بۆلەكلەرنىڭ ئەپسۇن ئورنىدا ئوقۇلىدىغانلىقىنى، ئىپتىدائىي ئېتىقادقا مەنسۇپ بولغان، خەلق ئارىسىدىكى پارچە ـ پۇرات ۋە سىستېمىسىز ھالەتتىكى سېھرگەرلىكتە سېھرگەرلەر ئۆزلىرى توقۇۋالغان ۋە مەلۇم دەرىجىدە قېلىپلاشقان قوشاقلارنىڭ ئەپسۇن ـ ئەرۋەش ئورنىدا ئىشلىتىلىدىغانلىقىنى كۆرىمىز.

4) ئالاھىدە مۇھىت، يەنى مۇئەييەن ۋاقىت ۋە ئورۇن، مۇئەييەن سورۇن ۋە ئەسۋاب، مۇئەييەن شەخس ۋە ئۇلارنىڭ ئالاھىدە قىياپەتلىرى: بۇلار سېھرگەرلىكنى ئىجرا قىلىشنىڭ خاس مۇھىتى ۋە كەيپىياتىنى شەكىللەندۈرگەن. مۇھىتنىڭ تاللىنىشى ئادەتتە سېھرگەرلىكنىڭ كونكرېت مەزمۇنىغا ئاساسەن بېكىتىلىدۇ. شۇنداقلا يۇقىرىقى ھەر خىل ئامىللاردىن تەشكىل تاپقان مۇھىت سېھرنىڭ ئۈنۈملۈك ياكى ئۈنۈمسىز بولۇپ قېلىشى ۋە ئۇلارنىڭ دەرىجىسى بىلەن بىۋاستە مۇناسىۋەتلىك دەپ قارىلىدۇ. شۇ سەۋەبتىن، بىز سېھر كۈچىنىڭ پەيدا قىلىنىش جەريانىنى چۈشەنمەكچى بولىدىكەنمىز، ئۇنداقتا جەزمەن سېھرگەرلىك ئىجرا قىلىنىدىغان ئالاھىدە سىرلىق مۇھىت ـ كەيپىياتنىڭ قانداق بولىدىغانلىقىغا دىققەت قىلىشىمىز زۆرۈر بولىدۇ. سېھرگەرلىكتىكى ئالاھىدە مۇھىتنىڭ ھالىتىنى ئايرىم ـ ئايرىم ھالەتتە مۇنداق تەسۋىرلەشكە بولىدۇ:

بىرىنچى، سېھرگەرلىك مۇراسىملىرى مۇئەييەن ۋاقىت ـ چاغلاردا ئېلىپ بېرىلىدۇ. ئادەتتە سۇبھىدە ياكى گۇگۇمدا، يېرىم كېچىدە ياكى چىڭقى چۈشتە، ئاي تولۇن بولغاندا ياكى ئاي كەمتۈكلەشكەندە، كۈنلەر ئىچىدە مەلۇم كۈنلەردە (مەسىلەن، دۈشەنبە ۋە شەنبىدە دېگەندەك)

سېھرگەرلىك كۆپرەك ئىجرا قىلىنىدۇ. قارا سېھرلەر كۆپىنچە قاراڭغۇ كېچىدە ياكى نەس دەپ قارالغان چاغلاردا ئىجرا قىلىنىدۇ، ئاق سېھرلەر كۆپىنچە ئاي تولغاندا ياكى باشقا خەيرلىك دەپ قارالغان كۈنلەردە ئىجرا قىلىنىدۇ. ئومۇمەن، سېھرگەرلىكنى ئىجرا قىلىشتىكى ۋاقىتلارمۇ ئاشۇ ۋاقىتلار بىلەن سېھرگەرلىكنىڭ خاراكتېرى ئوتتۇرىسىدىكى مەلۇم ئوخشاشلىق ياكى باغلىنىشنىڭ بولۇشىنى شەرت قىلىدۇ.

ئىككىنچى، سېھرگەرلىك مۇراسىملىرىنىڭ ئورنى ھەم ئالاھىدە بولىدۇ. بۇ جەھەتتە تەبىئىي ھالەتتە بولمىغان جايلارنى تاللاش كۆپ كۆرۈلىدۇ. ئادەتتە قەبرىستانلىق، مۇقەددەس دەپ قارىلىدىغان جايلار، ئوچاق بېشى ياكى تۆۋى، قاراڭغۇ ئۆيلەر دائىم سېھرگەرلىكتە ئىشلىتىلىدىغان ماكان سۈپىتىدە تاللىنىدۇ. سېھرگەرلىكتە قانداق يەرنىڭ تاللىنىشى سېھر ئوبيېكتى ياكى مۇناسىۋەتلىك قورال ـ سايمانلارنىڭ ئاشۇ يەرلەر بىلەن مەلۇم تەسىر مۇناسىۋىتى (ئوخشىشىپ كېتىش ياكى ئۇچرىشىش مۇناسىۋىتى)نىڭ بولۇش ـ بولماسلىقىغا ھەمدە ئالاقىدار ئەپسانە ـ رىۋايەتلەرنىڭ مەزمۇنىغا باغلىق بولىدۇ.

ئۈچىنچى، سېھرگەرلىكتە ئىشلىتىلىدىغان قورال ـ سايمانلارمۇ ئالاھىدە بولىدۇ. مۇھىمى ئۇلاردا سېھر ئوبيېكتى ياكى جەريانى بىلەن مەلۇم تەسىر مۇناسىۋىتىنىڭ بولۇشى شەرت قىلىنىدۇ، شۇنداقلا ئۇلارنىڭ تاللىنىشى نورمال ۋە تەبىئىي بولماسلىقىنىمۇ ھەم شەرت قىلىدۇ. قارا سېھردە بۇزۇق، چىرىگەن، نىجىس نەرسىلەر ئىشلىتىلىدۇ، ئىشقىي سېھرگەرلىكتە خۇش پۇراق ۋە گۈزەل نەرسىلەر ئىشلىتىلىدۇ؛ ئۇرۇشقا ئالاقىدار سېھرگەرلىكتە غىدىقلىغۇچى، كەسكۈچى، تەشكۈچى نەرسىلەر كۆپرەك ئىشلىتىلىدۇ. نۇرغۇن سېھرگەرلىكتە ئىشلىتىلىدىغان قورال ـ سايمان ۋە باشقا لازىمەتلىكلەر ئالاھىدە مۇھىت ئىچىدە توپلىنىدۇ، يىغىلىدۇ. توپلانغان، يىغىلغان چاغلاردا ھەر خىل سېھرىي پەرھىزلەرگە رىئايە قىلىش تەلەپ قىلىنىدۇ. سېھرگەرلىكتە ئىشلىتىلىدىغان ھايۋانلار بولسا كىشىلەرنىڭ مەلۇم ھايۋانلارغا بولغان سۇبيېكتىپ ھېسسىياتى ۋە ئىرىم چۈشەنچىلىرى ئاساسىدا ئىشلىتىلىدۇ. مەسىلەن، بۈركۈت تىرنىقى، يىلان سۆڭىكى، توخۇ، كەپتەر، كاككۇك، ھۆپۈپ، قوي ياكى ئاتنىڭ باش سۆڭىكى ... دېگەندەك.

تۆتىنچى، سېھرگەرلىككە دائىم غەيرىي نورمال خاراكتېردىكى ئەپسانىلەر ياندىشقان بولىدۇ. ئەپسۇنلاردىمۇ ئەپسانىۋىي تەركىب كەم بولمايدۇ. خەلق قوشاقلىرى ئىچىدىكى شەكلى ۋە مەزمۇنى غەيرىي بولغان ئەپسۇنلار كۆپىنچە غەيرىي ئەقلىي ئەپسانىلەرگە تولغان بولىدۇ. بۇلار سېھرگەرلىكنىڭ ئىجرا قىلىنىشىدىكى مۇھىتنى تەبىئىيلىكتىن تاشقىرى قىلىشتىكى مۇھىم تەركىب سۈپىتىدە سېھرگەرلەر ۋە ئۇنىڭغا ئىشەنگۈچىلەر تەرىپىدىن تونۇلىدۇ.

بەشىنچى، سېھرگەرلىكنىڭ مۇھىتىدىكى تەبىئىيلىكتىن تاشقىرى كەيپىياتنى ھاسىل قىلغۇچى مۇھىم تەركىب بولسا سېھرگەرلەرنىڭ غەلىتە خاراكتېرىدۇر. مەجرۇھ، يېرىم پالەچ، ئەما، دوك، دەلدۈش، قوشكېزەك، نېرۋىسى ئاجىز، ئوخشاش جىنسلىقلار بىلەن مۇھەببەتلىشىش تۈيغۇسى بار بولۇش، جىنسىي ھەۋىسى غەيرىي بولۇش، كۆپىنچە مالەخۇليا (ھېستېرىيە) كېسەللىكگە گىرىپتار بولغان بولۇش ...لار ياكى ئۇلارنىڭ كەم دېگەندىمۇ بىرى سېھرگەرلەرنىڭ جىسمانىي ۋە روھىي ئۆزگىچىلىكلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇلار دەل ئاشۇنداق خاراكتېرى ياكى جىسمانىيىتىدىكى كەمتۈكلۈك سەۋەبىدىن سېھرگەر سالاھىيىتىگە ئېرىشەلەيدۇ ياكى ئېتىراپ قىلىنىدۇ. قەدىمكى سېھرگەرلىكلەردە، سېھرگەرلىك ئاياللارنىڭ ھوقۇقلىرىدىن بىرى بولۇپ، بولۇپمۇ ئالاھىدە ئەھۋال ۋە مۇھىتتا تۇرغان ئاياللار، مەسىلەن، سەت ۋە كۆرۈمسىز ئاياللار، تۇل خوتۇنلار، ئىپپىتى ساقلانغان قىزلار (قېرى قىزلار)، ھامىلدار ئاياللار... ئىجرا قىلغان سېھرگەرلىكنىڭ ئۈنۈمى ۋە تەسىرى زور بولىدۇ، دەپ ئىشىنىلگەن. بەزىدە سېھرگەرلەر ئۇرۇق، قەبىلە ياكى مەلۇم سىنىپلارنىڭ ھوقۇقىنى تۇتقانلار بولغانلىقتىن، ئۇلارنىڭ سېھرى تېخىمۇ غەيرىي كەيپىيات ۋە مۇھىتلارغا ئېرىشەلىگەن. يۇقىرىقىلاردىن سىرت، سېھرگەرلەر ئۆزى ۋە سېھر ئىشلەشتە تايىنىدىغان مۇھىتنىڭ سىرلىق كەيپىياتىنى ساقلاش ئۈچۈن، ئۆزى بىر قاتار سېھرلىك پەرھىزلەرگە قاتتىق رىئايە قىلغاندىن تاشقىرى، باشقىلارنىمۇ ئاشۇ پەرھىزلەرگە بويسۇنۇشقا بۇيرۇيدۇ. نەتىجىدە سېھرگەرلىك مۇراسىملىرى ئىجرا قىلىنىدىغان ئومۇمىي مۇھىت ۋە كەيپىيات ھەرقايسى جەھەتلەردە ئادەتتىكى تۇرمۇش مۇھىتى ۋە كەيپىياتىدىن پەرقلىنىپ، سېھرلىك بولغان ئىشەنچنى ئاشۇرۇشنىڭ ۋاستىسى سۈپىتىدە خىزمەت قىلىدۇ.

خۇلاسە قىلغاندا، سېھرگەرلىك يىراق قەدىمكى زا-

ماندىن تارتىپ ئىنسانلار ئېڭىغا، ئادىتىگە ۋە ھاياتىي پا-
ئالىيەتلىرىگە سىڭىپ كەتكەن بىر خىل ئىشەنچ ۋە ئەمەلىي
ھەرىكەت بولۇپ، ئۇنىڭ شەكىللىنىشى دىنىنىڭ شەكىللىنى-
شى بىلەن ھەمدەۋرلىك مۇناسىۋىتىگە ئىگە. قەدىمدە ئۇ
«ساختا پەن» سۈپىتىدە ھاياتىي پائالىيەتلەردە رول
ئوينىغان بولسىمۇ، ئەمما ئۇ ھەقىقىي مەنىدىكى پەن ياكى
ئىلمىي تەجربە ئەمەس، ئەكسىچە، مۇقەددەسلىك چۈ-
شەنچىلىرى، ئىلاھىي چۈشەنچىلەر، تۇتېم چۈشەنچىسى،
جىن ـ ئەرۋاھ چۈشەنچىسىنى ئۆزىگە يۇغۇرغان مۇرەك-
كەپ بىر خىل دىنىي ھادىسە ۋە پائالىيەتتۇر. ئۇنىڭ پەيدا
بولۇشىنىڭ شۇنداق بىر مۇقەررەرلىكى بار ئىدىكى، ئۇ
بولسىمۇ قەدىمكى ئىنسانلار (ھەتتاكى ھازىرقى بىر قىسىم
كىشىلەر)ئۆزلىرىنىڭ مەلۇم ساھەدىكى مەسىلىلەرنى ھەل
قىلىشتا جەزمەن ئۇنىڭغا تاينىدىتى. سېھىرگەرلىك ئىپتىدا-
ئىي دەۋرلەردە پەيدا بولغان پائالىيەت سۈپىتىدە گەرچە
ھازىرقى زامان دىنلىرى تەرىپىدىن يامان، بىدئەت دەپ
قارىلىپ چەكلەنسىمۇ، ئەمما سېھىرگەرلىك بىلەن دىنىنىڭ
ماھىيىتى ۋە خاراكتېرىدىكى تۈپ ئوخشاشلىق ۋە كىشى-
لەردىكى ئىشەنچ ـ ئېتىقاد، زۆرۈرىيەت تەسىرىدە، ھەممە
دىنلاردا ياخشى مەقسەتلەر ئۈچۈن ئىشلىتىلگەن سېھىر-
گەرلىك يامان دەپ قارالغان ئەمەس. ئۇنىڭ ئۈستىگە
ھەرقايسى دىنلاردىكى مۇقەددەس كىتابلار، مۇقەددەس
شەيئىلەر، تەرەپلەر، ۋاقىتلار ھامان سېھىرگەرلىكنىڭ دا-
ۋاملىشىشى ۋە ھەرقايسى دىنلارغا مۇناسىپ ئۆزگىرىش
ياسىشىغا مۇھىم ئاساس بولۇپ بەرگەن. ھازىرقى زامان
دىنلىرى ئىچىدە ھەرقايسى ساھەلەرگە تەدبىق قىلىنىپ
تۇرۇۋاتقان سېھىرگەرلىك قىلمىشلىرى ئەنە شۇ پىكرد-
مىزگە مىسال بولىدۇ.

ئىزاھلار

①مالىنوۋسكىي: «مەدەنىيەت توغرىسىدا»، فېي شياۋتۇڭ تەرجىمىسى، خۇاشيا نەشرىياتى، 2002 ـ يىلى 1 ـ ئاي 1 ـ نەشرى، خەنزۇچە، 59 ـ 61 ـ بەتلەر.

②مالىنوۋسكىي: «سېھىرگەرلىك، پەن، دىن ۋە ئەپسانە»، لى ئەنجەي تەرجىمىسى، سودا ئىشلىرى كىتاب بېسىش يۇرتى، 1946 ـ يىلى نەشرى، 175 ـ بەت.

③ۋىلىيام سىمىت: «ئىپتىدائىي دىن ۋە ئەپسانە»، شاڭخەي ئەدەبىيات ـ سەنئەت نەشرىياتى، 1987 ـ يىلى نەشرى، خەنزۇچە، 154 ـ بەت.

④ئېمىلي دۇركىم: «دىنىي تۇرمۇشنىڭ ئاساسىي شەكىللىرى»، شاڭخەي خەلق نەشرىياتى، 1999 ـ يىلى 11 ـ ئاي، 1 ـ نەشرى، خەنزۇچە، 477 ـ 478 ـ بەتلەر.

⑤مالىنوۋسكىي: «مەدەنىيەت توغرىسىدا»، 57 ـ بەت.

⑥مالىنوۋسكىي: «سېھىرگەرلىك، پەن، دىن، ۋە ئەپسانە»، 81 ـ بەت.

⑦يۇقىرىقى ئەسەر، 56 ـ بەت.

ئاپتور: شىنجاڭ پېداگوگىكا ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنستىتۇتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتىنىڭ دوتسېنتى، فولكلور پەنلەر دوكتورى.

مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

توي قىلىش ئالدىدا

يىگىت:

ــسۆيۈملۈكۈم، بىز توي قىلغاندىن كېيىن سىز ئۆيدە باش زۇڭلى بولماقچىمۇ ياكى مۇئاۋىن زۇڭلىمۇ؟

قىز:

ــ قەدىرلىكىم، مەن بۇنداق چوڭ ۋەزىپىلەرنى زىممەمگە ئېلىشقا جۈرئەت قىلالمايمەن. مەن مالىيە مىنىستىرى بولسام بولىدى.

كۈتۈۋېلىش

كاپىتان يېڭى كەلگەن ئەسكەرلەرنى كۈتۈۋاپتۇ. ئۇ ئەسكەرلەرگە:

ــيىگىتلەر، كەلگىنىڭلارنى قىزغىن قارشى ئالىمەن. ھازىردىن باشلاپ، سىلەر رەسمىي ئەسكەر بولدۇڭلار. قىسىم سىلەرنىڭ ئۆز ئۆيۈڭلار،ــ دەپ تۇرۇشىغا يېڭى ئەسكەردىن بىرى تاماكا چەكمەكچى بوپتۇ.

كاپىتان:

ــتاماكا چېكىشكە بولمايدۇ،ــ دەپتۇ ئۇنىڭغا.

ــمەن ئۆيۈمدە ئولتۇرۇپ تاماكا چېكىشكە بەك ئامراق!

ــدېگىنىڭ توغرا بالام، بۇ يەر ھەقىقەتەنمۇ ئۆز ئۆيۈڭ، تاماكا چې-كىپ بولغاندىن كېيىن دەرھال ئاشخانىغا كىرىپ، ئاكاڭنىڭ قاچا ـ قۇچىلارنى يۇيۇشىغا ياردەملەشكىن.

كۆز ۋە كۆزەينەك

نەۋرىسى:

ــبوۋا، نېمىشقا خەت ئوقۇغاندا كۆزەينەك تاقىۋالىسىز؟

بوۋىسى:

ــكۆزەينەك تاقىسا، خەتنى ئېنىق كۆرگىلى بولىدۇ.

نەۋرىسى:

ــھە، چۈشەندىم، كۆزەينەك كۆزىڭىزدىن چوڭكەن!

ئىت ۋە ئەر

ئايالى رەنجىگەن ھالدا:

ــئىتىمىزغا مېنىڭ ئىسمىمنى قويۇپسىز، بۇ مېنى ھاقارەت قىلغىنىڭىز ئەمەسمۇ؟

ئېرى:

ــياقەي، مەن ئىتنى سىزنىڭ ئىسمىڭىز بىلەن چاقىرغىنىمدا ناھايىتىمۇ سۆيۈنۈپ كېتىمەن.

2004.2

(بېشى ئالدىنقى ساندا)

ئايتماتوف: رىملىقلارنىڭ شورىنى قايناتقان بۇ هاما-
قەت پادىشاھنىڭ سونو قىلىقلىرى توغرىسىدا يۇسىق خى-
لاۋىنىسنىڭ يازمىلىرى بار. «كالىگۇلار باشقىلارنى قويۇپ
تۇرۇپ، بىر مەھەل گومىرنىڭ داستانلىرىنى يوقىتىمەن،
دەپ ھەيۋە قىلدى،ـــ دەپ يازىدۇ ئۇ،ـــ ئۇنىڭ ئادەم-
لەرگە بولغان ياۋۇزلۇقى بىلەن سۆرۈن تەلەتلىكىدە چەك
بولمىغان، تىرىكلەرنى ئۆلتۈرىمەن، ئۆلگەنلەرنىڭ ئا-
تاق - داڭقىنى ئۆچۈرىمەن دەپ سەكپارە بولدى. ئۇنىڭ
خەلققە سالغان ئالۋان - سېلىقلىرىنىڭ سانىنى ئېلىش
مۇمكىن ئەمەس ئىدى. پادىشاھ، بولۇپمۇ مەن بىلەن
بەس - بەسكە چۈشۈپ، ماڭا كۆندەشلىك قىلىدۇ دېگەن
دۆلەتمەن، ئېسىلزادە قەبىلىلەرنىڭ پېيىگە چۈشىدۇ، ئۇ-
لارنى ئالدىغا چاقىرىپ كېلىپ، ئۆلگەندىن كېيىن ھەننۋا
بايلىقىڭنى ماڭا قالدۇرىسەن دەپ زورمۇزور ۋەسىيەتنامە
يازدۇرىدۇ، كېيىنىسگە ۋەسىيەتنامە ئىگىسىنى جىنايەتچى
دەپ ئېلان قىلىپ، ئۆلۈم جازاسىغا كېسىدۇ - دە، بارلىق
مال - دۇنياسىنى ئۆزى ئىگىلەپ ئالىدۇ. رىملىقلارنى
ھەممىدىن بەك چۆچۈتكىنى ئۇنىڭ ئۆزىنىڭ ياخشى كۆ-
رىدىغان ئېتىنى كونسۇللۇققا تەيىنلىگىنى ئىدى ...»

ھايۋاننى مەخسۇس مەملىكەت خىزمىتىگە تەيىنلەش
تارىختا مىسلى كۆرۈلمىگەن ئىش. كالىگۇلا بولسا ئېتىغا
مەرمەردىن ئورۇن ھازىرلىتىپ، يەم يەيدىغان تەڭنىسىنى
پىل سۆڭىكىدىن ياساتقۇزىدۇ. مۇشۇنداق يالىڭاچ تەلۋە
ھۆكۈمرانلىق يولىنى تۇتقان كالىگۇلا ئۆزى پادىشاھ بول-
غان تۆت يىلنىڭ ئىچىدە مۇستەھكەم مەملىكەتنى توسال-
غۇسىز پادىشاھلىققا ئايلاندۇرۇپ توختايدۇ. ئۆزى دۆ-
لەتنىڭ باش بۇلاڭچىسىغا ئايلانغاندىن كېيىن قالغان ھۆ-
كۈمرانلار قاراپ تۇرسۇنمۇ، قارىپايىم خەلقنى زۇلۇكتەك
شورايدۇ، مەملىكەت خەزىنىسىدىكى 2 مىليارد 700 مىليون
سىستېرتىسى (پۇل) بىر يىلنىڭ ئىچىدە شامالغا سورۇ-
لۇپ، پۈتۈن خەلق تۇشمۇتۇشقا قاڭقىرىپ كېتىدۇ. چەك-
سىز ھۆكۈمرانلىق بىلەن بايلىقتىن مەستخۇش بولغان كا-
لىگۇلا قىزى دۇنياغا كەلگەندە رىم خەلقىگە جار سېلىپ،

نارەسىدە بالىنى بېقىش، تەربىيىلەش ۋە ياتلىق قىلىش
مەزگىلىدىكى جاھاز ـ مۈلۈكلىرى ئۈچۈن پۇل يىغىشنى
تەلەپ قىلغان. يېڭى يىلنىڭ دەسلەپكى كۈنى پادىشاھ بې-
شى بىلەن سارايىنىڭ پەلەمپىيىدە تۇرۇۋېلىپ خەلق تاشلى-
غان تەڭگىلەرنى يىغىدۇ، دۈۋىلىنىپ كەتكەن تەڭگىلەرنى
كۆرۈپ شۇنچىلىك خۇشال بولىدۇكى، ئوچۇملاپ، ئو-
چۇملاپ بېقىپ، ئۇلارنى مەيدىسىگە بېسىپ باقىدۇ، ھەتتا
ئۈستىگە چىقىپ ئېغىنايدۇ. كۈنسايىن خىزمەتكە تەيىنلەن-
گەنلەردىن، گۇناھقا يەتكەنلەردىن ناھايىتى كۆپ مىقداردا
ئالغان پارىلارغا قانائەت قىلماي، سارىيىدا ئۇچىدىغان
ئوغرىلار بىلەن قاراقچىلارنى ساقلاپ، خەلقنى بۇلاڭ ـ
تالاڭ قىلىش بىلەنمۇ شۇغۇللىنىدۇ، ئۈستىگە خالايىقنىڭ
ئويىغا كەلمەيدىغان ئالا ـ بۇلىمان گەزلىمىدىن كىيىم
تىككۈزۈشنى ئادەتكە ئايلاندۇرىدۇ. «رىملىقلارلا ئە-
مەس، ھەتتا ئەركەكلەرمۇ كىيمەيدىغان بىر نېمىلەرنى يې-
پىنىپ خەقلەرنىڭ ئالدىغا چىققان، گاھىدا قىزىل ـ يېشىل
گۈللۈك گەزلىمىدىن ئۈستىگە ئاياللارنىڭ ئۇزۇن ئېتەك
كۆڭلىكىنى، ئايىقىغا ئاياللارنىڭ بەتىنكىسىنى كىيىپ
تەختتە ئولتۇرغان پادىشاھنى كۆرگەن چەت ئەللىكلەر
ھەجۋىي كۈلكىسىنى يوشۇرالمىغان، رىملىقلار بولسا ئۇ-
يالغىنىدىن يەرگە كىرىپ كەتكۈدەك بولۇشقان» دەپ يا-
زىدۇ. كېيىنسىگە گرېتسىيە تارىخچىلىرى، ساقلىنى ئال-
تۇنغا بوياپ يۈرگىنى، ھەتتا ئاتاقلىق ئالېكساندىر ماكې-
دونسكىينىڭ قەبرىسىنى ئاچقۇزۇپ، ئۈستىگە ئۇنىڭ سا-
ۋۇتىنى كىيىپ تەنتەنە قىلغان سودايىلىقىمۇ خەلقنىڭ
قەھر ـ غەزىپىنى قوزغايدۇ. نەچچىلىگەن ئۇرۇش بىلەن
قەھەتچىلىكلەرگە چىدىغان رىم خەلقى ئۆز پادىشاھىنىڭ
مۇشۇنداق رەسۋالىقىغا چىداپ تۇرالمايدۇ. ئاخىرى، تەلۋە
كالىگۇلانى يوقاتمىساق، مەملىكەت ئاغدۇرۇلىدۇ، دېگەن
قارارغا كېلىدۇ. پادىشاھ ئۆلتۈرۈلدى دېگەندە، رىملىق-
لارنىڭ يېرىمى بۇمۇ كالىگۇلانىڭ نۆۋەتتىكى ئويۇنى دەپ
ئىشەنمەيدۇ، قالغان يېرىمى بولسا، بىر ـ بىرىدىن سۆ-
يۈنچە سورىشىپ كېتىدۇ، خۇدايىم، كەلگۈسىدىكى مەمل-
كەت باشچىلىرىنى مۇشۇنداق مەسخىرىلىك تەقدىردىن
ساقلىغاي!

چاقانوف: ئەمدى رىم دۆلىتىگە 121 ـ 139 ـ يىللىرى
ھۆكۈمرانلىق قىلغان مارك ئاۋرېلى بولسا كالىگۇلاغا
قارشى سىما ئىدى. ئۇ «ئۆزۈمگە قالغاندا» ناملىق چوڭ
كىتاب يازغان، ئۇنىڭ نامى ئالەمگە ئەڭ ئادالەتلىك پەي-
لاسوپ ـ پادىشاھ دېگەن ئاتاق بىلەن تارالدى. ئەلنى
قانداق ئۇسۇل بىلەن باشقۇرۇش ۋە ھۆكۈمران ئۆزىنى
ئۆزى قانداق تۇتۇشى كېرەكلىكى ھەققىدە يېزىلغان بۇ
پەلسەپىۋى ئەسرىدە ئۇ: «ئۆزۈڭ ئىشلەۋاتقان ئىشنى
دائىم رىملىققا ماس تۇردە ئىشلىشىڭ لازىم. پاك يۈرەك
بىلەن، ئادەملەرگە بولغان مۇھەببەت بىلەن، ئەركىن ھەم
ساداقەتلىك بىلەن، يەنە باشقا ئويقۇملارنىڭ، باشقا كۆز
قاراشلارنىڭ ھەممىسىدىن ئادا ـ جۇدا بولۇپ قىلغان تو-
زۇك. بۇنداق قىلىش سېنىڭ قولۇڭدىن كېلىدۇ. ناۋادا
سەن ئىشلەۋاتقان ئىشىڭنى ھاياتىڭدىكى ئاخىرقى خىزمە-
تىڭدەك كۆرۈپ، ئەقىلسىزلىك قىلماي، ئىككى يۈزلىمە-
چىلىكتىن، ئۆز تەقدىرىڭگە سەل قاراشتىن خالىي ھالدا
قىلساڭ» دەپ يازىدۇ. بۇ پادىشاھ بىر ئىشقا كىرىشىشتىن
ئىلگىرى، مەيلى ئۇ ھەربىي ئىش ياكى مۈلكىي ئىش بول-
سۇن، ھەر دائىم خىزمەت ئورنىدىكى كىشىلەر بىلەن
مەسلىھەتلىشىپ تۇرغان. ئاۋرېلى: «مەملىكەتنىڭ بىر كى-
شىنىڭ ئىرادىسىگە بېقىنغاندىن كۆرە تولىمۇ تەجرىبىلىك
دوستلارنىڭ كېڭىشىگە قۇلاق سالغىنى ياخشى» دېگەن
سۆزنى پات ـ پات ئېيتىپ تۇرىدىكەن. ئۇۋىدى كاسىي
سىرىيادا پادىشاھقا سۇيىقەست قىلغان چاغدا، ئۇنىڭ
ھەمتاۋاقلىرىغا يوللىغان خېتىنى ئەكېلىۋاتقان كىشى قولغا
چۈشىدۇ ـ دە، خەت مارك ئاۋرېلىغا تاپشۇرۇپ بېرىلىدۇ،
شۇ چاغدا ئاۋرېلى خەتنى ئاچماستىن شۇ پېتى كۆيدۈرۈ-
ۋېتىشكە بۇيرۇيدۇ. بۇ ئىشنى ئۇ ئۆز دۈشمەنلىرىنىڭ
ئىسمىنى بىلمەسلىك ۋە ئۇلارنى ھەددىدىن زىيادە يامان

MIRAS

كۆرۈپ كەتمەسلىك ئۈچۈن قىلغانىدى.

بىر رىملىق مارك ئاۋرىلىنى ئوۋىدى كاسسىينىڭ ئىسيانىغا شۇنچە يۇمشاق قوللۇق قىلغىنى ئۈچۈن ئەيىبلەپ: «ناۋادا سىز غەلىبە قىلمىغان بولسىڭىز قانداق بولاتتى» دەپ سورايدۇ. بۇ سوئالغا مارك ئاۋرىلى مۇنداق دەپ جاۋاب بېرىپتۇ: «ئۇ غەلىبە قىلغۇدەك، بىز خۇداغا شۇنچىلىك يامان نىيەت بىلەن قاراپتىمىزمۇ؟» شۇنىڭدىن كېيىن ئۇ كىشى قولىدا قازا بولغان پادىشاھلارنى ئەسلەپ، ئۇلارنى ئۆلتۈرۈشكە بولىدىغانلىقى توغرىسىدىكى ئەھمىيەتلىك سەۋەبلەرنى ھەر تۈرلۈك مىساللار بىلەن ئىسپاتلاپ بېرىدۇ.

ئايتماتوف: ھەئە، ئۇ خەلق بىلەن ئەركىن مەملىكەتلەردە قېلىپلاشقان ئەنئەنە بويىچە مۇئامىلە قىلىشقان، ئادەمنى ياۋۇزلۇقتىن ساقلاشتا ياكى ياخشىلىققا ئۆگىتىشتە، بىراۋنى ئەمگەككە، ئەقىل ـ پاراستىگە لايىق مول مۇكاپات بىلەن مۇكاپاتلاشتا، ئومۇمەن قايسى ئىشتا بولسۇن، ئۈلگە ـ ئەندىزە، ئەدەپلىكلىك كۆرسەتكەن، ئۇ يامانىنى ياخشى، ياخشىنى ئېسىل قىلىپ يېتىشتۈرۈشنىڭ يولىنى ئىزدىگەن. مارك ئاۋرىلى ئۆز ۋۇجۇدىدا خۇدا بەرگەن ئەقىل بىلەن مېھرىبانلىقنى ئۇچراشتۇرغان. ئەگەر ئۇ شۇ دەۋردە تۇغۇلمىغان بولسا، پۈتۈن رىم دۇنياسى بىتچىت بولۇپ، قانغا غەرق بولۇشى مۇمكىن ئىدى.

چاقانوف: ھەئە، رىم پادىشاھلىقىدا نۇرغۇنلىغان ھۆكۈمرانلار ئۆتتى، كۆپىنچىسىنىڭ ئىسمى ھازىرقى كۈندە ئانا تارىخنىڭ ئېسىدىن كۆتۈرۈلۈپمۇ كەتتى. بېقىندى خەلقنى مېھىر ـ شەپقەت بۆشۈكىدە ئەللەيلىگەن پادىشاھ مارك ئاۋرىلىنىڭ ئاتقا مىنگەن كۈمۈش يادنامىسى، ئارىدىن يىگىرمە ئەسىر ئۆتسىمۇ كاپىتولى مەيدانىدا تا ھازىرغىچە تۇرۇپتۇ.

ئايتماتوف: پلۇتارىخنىڭ «يەتتە ئۆلىمانىڭ سۆھبىتى» دېگەن كىتابىنى ئوقۇۋېتىپ، فالەس، سولۇن، كىلەبۇل، بىياخت، فىلون، پېرياندىر، پىتتاك قاتارلىق ئۆلىمالارنىڭ پادىشاھلارغا بەرگەن مىجەزنامىسى بىلەن ئۇچراشتىم.

چاقانوف: سۆزىڭىزگە بىر ئېغىز قىستۇرما، شۇ پلۇتارىخ سۈرەتلىگەن مەشھۇر «سولۇننىڭ دادىسى ئۆز زامانىسىنىڭ ئەڭ دۆلەتمەن كىشىسى ھېسابلانغان ئېكسكەسىدمۇ ئانىسى پىستراتنىڭ نەۋرە سىڭلىسى ئىدى» دەپ يازىدۇ. تارىخچى گراكلىد پونتىسكى ئۆز دەۋرىدە شائىر، يازغۇچى، پەيلاسوپ ھەم ئىزگۈنىيەتلىك، ساخاۋەت ئىگىسى سۈپىتىدە ئانا يۇرتىغا كەڭ تونۇلغان. سولۇننىڭ تەختكە چىقىشىمۇ قىزىق، ياش چاغلىرىدىنلا سودىغا بېرىلىپ ئۆسكەن، كەلگۈسى تاجۇ ـ تەخت ئىگىسى ئىلىم بىلەن جەدىتچىلىكنى پۈتۈن ۋۇجۇدى بىلەن سۆيۈپ ئەلمپەرۋەر دەپ ئاتىلىدۇ. بايلىق ئۇنى قىزىقتۇرمايدۇ، ئەمەلىيەتتىمۇ ئالتۇنغا مەست بولغانلاردىن مەنىۋى بايلىقنىڭ قېشىدا ئۆزىنى خېلىلا يۈكسەك ئورۇنغا قويىدۇ. ئۇنىڭ مۇشۇنداق بىلىمدانلىقىغا، ئەقىللىكلىكىگە ھەيران قالغان ئافىنالىقلار ئۇنىڭدىن مەملىكەت باشقۇرۇشنى، قوشنا ئەللەر بىلەن توختىماي بولۇۋاتقان ئۇرۇشلارنى توختىتىشنى ئۆتۈنگەن. مەملىكەتنىڭ تىزگىنىنى تۇتۇپ تۇرغان سولۇن: «سىياسەتدانلىق دېگەن ئالدامچىلىق» دەپ ئۆزى ئۈچۈن يېڭىلىق يارىتىدۇ. ئىلگىرى جىنايەت بىلەن مۇناسىۋىتى، بايلار بىلەن ھەمتاۋاقلىقى يوق ئۇ كىشى ئەمدى ئەلنىڭ تىنچلىقى ئۈچۈن پات ـ پات خەلقنى ئالداشقا باشلايدۇ. ئالدى بىلەن يەرنى تەقسىم قىلىپ بېرىمەن دەپ، پېقىر ـ مىسكىنلەرگە يالغان ئېيتسا، بىر ئۆرۈلۈپلا بايلارغا: يەرنى ھېچكىمگە بەرمەيمەن، ئۇنىڭ ئورنىغا ھەققىڭلارنى ئېلىپ بېرىمەن دەپ، ئۇلارنىڭمۇ كۆڭلىنى ئالىدۇ. نەتىجىدە، قارا تاپان گادايمۇ، بايلىقى تۆكۈلۈپ ـ چېچىلىپ تۇرغان بايمۇ سولۇننى ئۆز ئادىمىمىز دەپ ھېسابلايدۇ، شۇڭلاشقا ئۇنىڭ «تەڭ ـ باراۋەرلىك ئۇرۇش پەيدا قىلمايدۇ» دېگەن ئەقلىيە سۆزى كەڭ تارىلىپ كېتىدۇ. ئۆمۈرۋايەت شېئىر يېزىپ، شائىرلىقنى ھەممىدىن يۇقىرى ساناپ كەلگەن ئۇ كىشى ئۆز ھۆكۈمرانلىقى ھەققىدىمۇ شېئىر يازىدۇ.

2004.2

ئايتماتوف: شۇ شېئىردىن بىلىنىپ تۇرغاندەك، گرېتسىيە قانۇن ساھەسىنىڭ ئىسلاھاتچىسى دەپ ئاتالغان سولۇن يۇرت سوراپ تۇرغان مەزگىلدە مەملىكەت ئىشلىرىغا پايدىلىق نۇرغۇن قانۇنلارنى قوبۇل قىلدۇ. مەسىلەن، دۆلەت پۇقرالىقىدىن مەھرۇم قالدۇرۇش ھەققىدە، ئەل ئىچىدە نىزا تۇغۇلغان شارائىتتا، ھېچقانداق پارتىيىگە كىرمەي، ئۆزلۈكىدىنلا جەمئىيەتتىن ئايرىلىپ قالغان ئادەمنى پۇقرالىقىدىن ئايرىش، بىر قارىغاندا، ھېچقانداق ئەقىلغا سىغمايدىغان نەرسىدەك كۆرۈنىدۇ. بىراق، قانۇننىڭ مۇشۇ تارمىقى ئارقىلىق سولۇن ئادەملەرنىڭ سىياسىي ئەھۋالىغا دائىم نەزەر سېلىپ، ئوتتۇرا ئىشقا سەل قاراشلىقنى، قىيىنچىلىقنى تەڭ بۆلۈشۈشنى مەقسەت قىلىدۇ. ئۇنىڭ يەنە بىر ئىزگۈ ئىشى ۋاپات بولغان ئادەم ھەققىدە يامان سۆز سۆزلەشنى قەتئىي مەنئى قىلغانلىقى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، چېركاۋ بىلەن ھۆكۈمەت ئىدارىلىرى ۋە سوت بۆلۈملىرىدە بەدنۇيي سۆزلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ سۆزلەشكە چەك قويىدۇ. بۇ تەرتىپكە رىئايە قىلماي، بىلىپ تۇرۇپ خىلاپلىق قىلغان ئادەم مەملىكەت ئالدىدا جىنايەتچى ھېسابلىنىپ قاتتىق جازالىنىدۇ. دىن بىلەن نەپەسداش بولغان بۇ چارە - تەدبىرلەر قاراپايىم خەلققە تولىمۇ ياقىدۇ، ھۆكۈمرانىنىڭ نامىغا مەدھىيە سۆزلەر تاشقىنلاپ ئاقىدۇ. سولۇن ئۆزى چىقارغان قانۇننى ئۆزى ئىجرا قىلمىغان مەملىكەت ئاخىرى ئاغدۇرۇلۇپ توختايدۇ دەپ ھېسابلاپ، بۇ قانۇنلارنى ئاز بولغاندا يۈز يىلغا يېتەرلىك قىلىپ، دەرەخكە ئويۇپ يازدۇرىدۇ. سولۇن ھاكىمىيەت بېشىغا چىققاندىن كېيىن، ئۆزىدىن ئىلگىرى يۇرت سورىغان دراكونتت چىقارغان قانۇنلارنىڭ ھەممىسى يوققا چىقىدۇ. دراكونتتىنىڭ جىنايەتچىگە قوللانغان ئەڭ سۆيۈملۈك جازاسى ئۆلۈم جازاسى بولغانلىقى مەلۇم. ئۇ چېركاۋ بۇزغاننىمۇ، ئادەم ئۆلتۈرگەننىمۇ ھەتتا مېۋە - چېۋە ئوغرىلىغاننىمۇ جىنايەتچى دەپ ھېسابلىغان. شۇ مەزگىلدە دراكونتت مەملىكەتنىڭ قانۇننى قارا سىياھ بىلەن ئەمەس قان بىلەن يازدى دېگەن گەپلەر جاھانغا بىر كېلىدۇ. دراكونتتىنىڭ رەھىمسىز قانۇنلىرىنى بىتچىت قىلغان سولۇننىڭ بۇيرۇقى دەرەخ ئۈستىدە ئۆچمەي ساقلىنىپ، بۈگۈنكى ئەۋلادقا يېتىپ كەلدى.

چاقانوف: سولۇن ھۆكۈمرانلىق قىلغان مەزگىللەردە ئافىنادا پاھىشىۋازلىق تۈگىتىلگەن. «ئاياللار بىلەن قىزلارنى ئوغرىلىسا ياكى ئۇلارغا زورلۇق قىلىنسا يۈز دراخما ①، دەللاللىق قىلغانلارغا يىگىرمە دراخما جەرىمانە قويۇلسۇن، قىزىنى، سىڭلىسىنى پۇلغا ساتقانلار جەمئىيەتتىن يوقىتىلسۇن» دېگەن ھۆكۈمى مەملىكەتتىكى ھەر تۈرلۈك باشباشتاقلارغا، ئۇقتىسىز نوچىلار بىلەن تەنناز خېنىملارغا توسقاۋۇل قويىدۇ. ئەمەلىيەتتىمۇ پۇلنىڭ تازا قىس مەزگىلىدە يىگىرمە دراخما جەرىمانە تۆلىگەندىن كۆرە ئۆمۈرۋايەت قۇللۇقتا ئۆتكەن يەڭگىلرەك بولغان.

ئايتماتوف: ئارىستوتېلنىڭ يازمىلىرىدا پادىشاھ سولۇن بىلەن ئاناخارسىسنىڭ دوستلۇقى ھەققىدىكى مەلۇماتلارنى ئۇچرىتىمىز. گرودوتنىڭ بايان قىلىشىچە، ئاناخارسىس سكىف پادىشاھى قەدىمكى پېرسىيە ھۆكۈمرانى دارا بىلەن ئۇرۇشىدىغان ئىدەنخارسىنىڭ تۇغقىنى. دېمەك، ئاناخارسىس تۈركىي يىلتىزلىق خەلقلەرنىڭ تۈپ ئاتىسى ھېسابلىنىدىغان سكىفلاردىن چىققان ئۆلىما ئالىم، ھۆنەرۋەن ھەم ئالەمنى ئاغزىغا قاراتقان ناتىق ۋە پەيلاسوپ. ئۇنىڭ ئالدىن كۆرەرلىكى بىلەن تاپقۇرلىقىغا قايىل بولغان ئەللادا ئېلىدە ئۆز ۋاقتىدا «سكىف مۇنداق دەيدۇ» دېگەن گەپ ماقال بولۇپ تاراپ كەتكەن. ئىپتىدائىي دۇنيا تارىخچىلىرىنىڭ ھۆججەتلىرىنى گۇۋاھقا تارتساق، ئاناخارسىس (ئانارىس) سكىفىسكى قارا دېڭىز بويلىرىدىن گرېتسىيە زېمىنىغا ھۈنەر - بىلىم ئىزدەپ كەلگەنمىش. ئۇنىڭ سولۇن ۋە باشقا پادىشاھلار بىلەن بولغان دوستلۇقى نامىنى ئالەمگە مەشھۇر قىلىۋېتىدۇ. يۇقىرىدا نامى ئاتالغان يەتتە ئۆلىما پادىشاھ ئاماسىقا مۇنداق دەپ ئەقىل - يول كۆرسىتىپتۇ. بۇ يىغىلىشقا ئاناخارسىمۇ قاتنىشىپتىكەن.

سولۇن: «مېنىڭ پىكرىمچە، ئەگەر ئۆزى بىلەن ھۆ-

كۇمەت ھۆكۈمرانلىقنى خەلق ھۆكۈمرانلىقىغا ئايلاندۇرالىسلا ئۇ پادىشاھنىڭ داڭقى تېخىمۇ ئارتىدۇ».

يىبانىت: «شۇ چاغدىلا ئۇ قانۇنغا بويسۇنۇشنىڭ ئۈلگىسىنى يارىتىدۇ».

فالەس: «ناۋادا پادىشاھنىڭ يېشى يېتىپ، ئۆز ئەجىلى بىلەن ئالەمدىن ئۆتسە، بۇ پادىشاھنىڭ بەختى».

ئاناخارسىس: «بۇ ئۇنىڭ ھەممىدىن ئەقىللىق بولغىنى».

كلىبۇل: «ئۇنداقتا ئۇ باشقىلارنىڭ سۆزىگە ئەگەشمەيدىغان پادىشاھ».

پىتتاك: «خۇشامەتچىلەرنىڭ ھەر دائىم ئۆز بېشى ئۈچۈن قورقۇپ يۈرگىنى ياخشى، پادىشاھ شۇ چاغدىلا ئەلدە مۇقىملىق ئورنىتالايدۇ».

خىلون: «پادىشاھنىڭ ئوي ـ پىكرى ئۆلۈم ئەمەس، مەڭگۈلۈك ھەققىدە بولۇشى كېرەك».

پېرىاندىر: «بىر نەرسىنى ئەسكەرتكىم كېلىدۇ: مۇشۇ ئېيتىلغانلارنىڭ ھەممىسىنى ئەقىل بىلەن ھەزىم قىلغان كىشى ھاكىمىيەتتىن قولنى يۇيۇش كېرەك».

تۈركىي خەلقلەر زېمىنىدا تۇغۇلۇپ، بىلىمى بىلەن يات ئەلنىڭ گۈللەپ ـ ياشنىشىغا ھېسابسىز ھەسسە قوشقان ئاناخارسىس بوۋىمىزغا گرېتسىيىدە يادنامە ئورنىتىلغان. ئۇنىڭ يان تەرىپىگە «باشقا بالا تىلدىن كېلىدۇ»دېگەن ماقالە ئويۇپ يېزىلغان. ئاناخارسىسنىڭ «كېمە تاختىيىنىڭ قېلىنلىقىنىڭ تۆت ئىلىك ئىكەنلىكىنى بىلگەن كېمىدىكىلەر ئۆلۈمدىنمۇ تۆت ئىلىك يىراقلىقتا تۇرغانلىقنى ئۇنتۇماسلىقى لازىم»دېگەن ھېكمەتلىك سۆزلىرى خەلقنىڭ ئېسىدە قالدى. ئۇلۇغ سولۇن باقىي ئالەمدىن كەتكەندىن كېيىن، قارا دېڭىز بويلىرىغا، قەدىمىي سكىف دالاسىغا قايتىپ كەلگەن ئاناخارسىس ئاخىرى قىساس بىلەن ھەسەتخورلۇقنىڭ قۇربانى بولۇپ، ئۆز تۇغقىنىنىڭ قولىدا ئۆلىدۇ.

پارىڭىمىزنى مۇشۇ سالا بويىچە داۋاملاشتۇرايلى. «بىزدىن كېيىن ئالەمنى سۇ باسسىمۇ مەيلى» دېگەن شەرمەندە ماقالىنىڭ ئىگىسى، فرانسىيە پادىشاھى ليۇدۇېك XIV 72 يىل ياۋۇزلارچە ھۆكۈمرانلىق قىلغان، ئۇ قارىمىقىدىكى خەلقىنى قانداق بولسا شۇنداق باشقۇرۇشقا، ھەتتا خالىغان ۋاقىتتا ئېتىپ، ئېسىپ ئۆلتۈرۈشكە ھوقۇقۇم بار دەپ ھېسابلايدۇ». «مەملىكەت دېگەن مەن» ليۇدۇېك XIV نىڭ بۇ ھاكاۋۇرانە سۆزى ھازىرغىچە سەلبىي مەنىدە قوللىنىلىپ كەلمەكتە. پادىشاھنىڭ ئەتراپىغا خۇشامەتچىلەر توپلىنىپ، ئۆمۈرۋايەت بىر ـ بىرىگە ئورۇن بېرىشمەي، جېدەل غەۋغا بىلەن ئۆتىدۇ. چۈنقىغان يىلقىدەك باش سىلكىپ تۇرغان ئاقسۆڭەكلەر تاڭ يورا ـ يورىمايلا پادىشاھنىڭ كىيىم كىيىش مۇراسىمىغا قاتنىشىش ئۈچۈن يۈگۈرەيدىكەن، بىرى، ئىچ كىيىمىنى، يەنە بىرى ئىشتىنىنى ئەپ بېرىپ پايپېتەك بولغان بىچارىلەر پادىشاھ بۈگۈن كۆڭلەكنىڭ ئېقىنى ئەمەس، كۆكنى كىيىشى كېرەك، دەپ ئۆزئارا ئۇزاق تالاش ـ تارتىش قىلىدۇ. شۇنداق قىلىپ، ليۇدۇېك XIV نىڭ كىيىم كىيىش مۇراسىمى ھەر كۈنى ئىككى سائەتكىچە داۋاملىشىدۇ. مۇشۇنداق خىزمەتلىرى بىلەن ياققان ھۆكۈمرانلار ۋەكىللىرىگە پادىشاھ شۆھرەت بىلەن مۇكاپاتنى ئۈچۈملاپ چېچىپ، ھەتتا ھەر تۈرلۈك خىزمەت بالداقلىرىنى ئويلاپ تېپىپ، ئاي ئۆتكۈزۈپ دەرىجىسىنى ئۆستۈرۈپ تۇرغان. ساراي خىزمەتچىلىرىنىڭ ۋەزىپىسىمۇ كىشى تاڭ قالغۇدەك بولىدۇ، ئۇلار توپ ـ توپ بولۇشۇپ، تۈنبويى كىرپىك قاقماي پادىشاھنىڭ ئىچ كىيىمىنى، كەيمە چېچىنى، تەرەت سىندۇرىدىغان قاچىسىنى مۇھاپىزەت قىلىپ چىقىدۇ. ليۇدىۋېك XIV نىڭ بىر ياشلىق قىزىنىڭ 80 مۇھاپىزەتچىسى بولسا، ئۆزىگە خىزمەت قىلغانلارنىڭ سانىنى ئېلىش مۇمكىن ئەمەس. ئۇنىڭ ئۆمۈربويى قىلغان ئەيش ـ ئىشرىتىگە، ئوۋچىلىقىغا، ساراي خىزمەتكارلىرىغا كەتكەن ھېسابسىز خىراجەت نامراتلار تۆلەۋاتقان ئالۋاڭ ـ سېلىقتىن چۈشكەن. ئالۋاڭنى ۋاقتىدا تۆلىيەلمىگەنلەرنى ئۆيىدىن قوغلاپ چىقىرىپ، مال ـ مۈلكىنى تارتىۋېلىشقاندى. فرانسىيە خەلقى قارا تاپان قاقسەنەملىكنىڭ دەردىنى تارتىپ، ئەڭنى پۇتۇنلەنمەي

يۈرگەندە پادىشاھ توخلۇققا شوخلۇق قىلىپ ھەشەمەتلىك ۋېرسال سارىيىنى سالدۇرۇپ، تاملىرى بىلەن ئاستىنى پۈتۈنلەي مەرمەردىن ياساتقۇزىدۇ. سارايىنىڭ ئىچى بىلەن سىرتىغا 400 ھاۋۇز ئورناتقۇزىدۇ. پادىشاھ پەقەت مۇشۇ ساراي قۇرۇلۇشى ئۈچۈنلا 47 يىل ۋاقتىنى سەرپ قىلغان. مۇشۇنداق ھەشەمەتخورلۇقى ۋە تولىمۇ قورقۇنچاقلىقى بىلەن پادىشاھ زامانداشلىرىنىڭ ئېسىدە قالغان. يېنىمدىكى مەنسەپدارلىرىم بىلەن خىزمەتكارلار سۇيىقەست قىلىپ يۈرمىسۇن دەپ، سارىيىغا 35 ئادەمدىن تەركىب تاپقان سېھىرگەرلەر توپىنى تۇرغۇزغان. بۇ تولىمۇ كۈلكىلىك ۋە رەسۋا ئىشنىڭ ئۇيۇتقۇسى ئۆزىنىڭ تازا ياخشى كۆرىدىغان ئادىمى ئاتونودې مونتېسپائۇن بولۇپ چىقىدۇ. ئۇنىڭ بۇ مەسخىرىۋازلىقى ساقچىلار تەرىپىدىن ئاشكارىلىنىپ قېلىپ، ئاخىرى پادىشاھ «غەمگۇزار» لىرىنى قوغلىۋېتىشكە مەجبۇر بولىدۇ.

ليۇدۋىك XIV شۇنچىلىك نادان ۋە شۇنچىلىك رەھىمسىز ئىدىكى، بىر قېتىم پادىشاھقا چاياندىن داستىخان ھازىرلىغاندا ئۇستىگە تۇز قويۇشنى ئۇنتۇپ قالغان. ئاشپەز پادىشاھنىڭ بۇنداق ئۇنتۇغاقلىقنى كەچۈرمەيدىغانلىقىنى بىلىپ، جازا قوللانماي تۇرغاندا جان تەسلىم قىلاي دەپ دۇنيا بىلەن خوشلىشىدۇ. ئېغىر تۇرمۇش، چەكسىز ئېزىلىشتىن چىدامى چېكىگە يەتكەن فرانسىيە خەلقى پادىشاھ ئۆلگەندىن كېيىن ئىسيان كۆتۈرۈپ، كەينىدە قالغان ئۇرۇق ـ ئۇجۇتنى ئاياۋسىزلىق بىلەن قىرىپ تاشلايدۇ.

چاقانوف: مەسىلەن، تۈرك سۇلتانى ئابدۇل ئەزىزنىڭ سارىيىدا بەش مىڭدىن ئارتۇق خىزمەتكار كېچە ـ كۈندۈز كىرپىك ئىلمەي، ئاياغلىرىنىڭ ئۇچى بىلەن بېسىپ يۈرۈپ خىزمەت قىلىدىكەن، شۇ خىزمەتكارلارنىڭ بىرىنىڭ ۋەزىپىسى ئاندا ـ ساندا سۇلتاننىڭ تىرنىقىنى ئەپ قويۇش بىلەنلا چەكلىنىپتۇ.

تارىخقا ئىنچىكە نەزەر سالغان كىشى نى نى كۆڭلى ـ كۆكسى كەڭ داھىيلار بىلەن خەلقنى قاڭغىر قاقشاتقان جاللات ۋە نادان، ياكى تۇرغان ـ پۈتكىنى تەنتەك بالىنىڭ ئويۇنىدەك ھاماقەت ھۆكۈمرانلارنىڭ تۈرلۈك تۈمەن خىلىغا ئۇچرايدىغانلىقىنى چوقۇم. ۋاۋىلوننىڭ بۇنىڭدىن ئىككى يېرىم مىڭ يىل ھايات كەچۈرگەن پادىشاھى 2 ـ ناۋۇخودونوسورنىڭ ئىش ـ ھەرىكىتىمۇ بەزىلەرگە ئىبرەت بولىدۇ. ئۇ، مىدىيا پادىشاھىنىڭ قىزى گۈزەل سېھىرامىداغا ئۆيلىنىدۇ. بىر ـ بىرىنى قالتىس ياخشى كۆرۈشىمۇ گۈزەل سېھىرامىدا ۋاۋىلوننىڭ توپىلىق ۋە شاۋقۇن ـ سۈرەنلىك كوچىسىنى ياقتۇرماي، ئۆزى تۇغۇلۇپ ئۆسكەن تاغلىق، سالقىن، ھەيۋەتلىك ئۆلكىنى سېغىنىپ دىمىقتا بولىدىكەن. ئايالىنىڭ كۆڭلىنى قانداق ئېلىشنى بىلمىگەن بىچارە پادىشاھ مىڭلىغان قۇل بىلەن ئۇرۇش ئەسىرلىرىنى چىدىغۇسىز ئېغىر ئەمگەككە سېلىپ مىدىيادىكىدەك كاتتا باغ ياساتقۇزىدۇ. خىلمۇخىل مېۋىلىك دەرەخلەردىن ئاسما باغ بەرپا قىلدۇرىدۇ. قاراقچى ئەۋەتىپ زېمىننىڭ يىراق بىر چېتىدىن سايرايدىغان خۇشئاۋاز قۇشلارنى ئەكەلدۇرىدۇ. بۇلاقنىڭ ئېقىنىنى بۇراپ، سۈنئىي ئېقىن ياسىتىدۇ. بۇ چاغدا شامۇسەھەرلەردە ئەمگەك قىلىپ ماغدۇرىدىن كەتكەن قۇللار بىلەن تۇتقۇنلار قىرىلىپ كېتىدۇ. گۈزەل ئايالىنىڭ كۆڭلىنى ئالىمەن دەپ يۈرگەندە ئۆزىمۇ تازا كاردىن چىقىپ، قېرىپ مونۇپ كېتىدۇ. خەلقى پۈتۈنلەي نامرات ھالغا چۈشۈپ قالىدۇ.

مارۇككۇ سۇلتانى مۇلسەي ئىسمايىلنىڭ ئەھۋالىمۇ مۇشۇ 2 ـ ناۋۇخودونوسور بىلەن قويۇپ قويغاندەك ئوخشاش بولىدۇ. ئۇ خەلقنىڭ ھەننىۋا بايلىقىنى يىغىپ، ئۆزىگە خاس بىر پۈتۈن شەھەردىن تەشكىل تاپقان بۆلمە سالدۇرىدۇ. ئۇنىڭ تېمىنىڭ ئۇزۇنلۇقى 40 چاقىرىمغا سوزۇلىدۇ. ئەللىك سارىيى ۋە ئون ئىككى مىڭ يىلقا سىغىدىغان ئاتخانىسىمۇ بار ئىكەن.

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەتىمىن

---

①دراخىم—گرېتسىيە پۇلى

تورونتودىكى «ئانا تىل ئۆگىتىش جېكى»

كېچىدە ئىشىك چەككەن فرانسىيىلىك موماي

2002 ـ يىل قىشتا، ئائىلىمىز بويىچە كانادانىڭ تورونتو شەھىرىگە كۆچمەن بولۇپ كەلدۇق.

ئورۇنلىشىپ بولغان كۈنى كەچتە، كەچلىك تامىقىمىزنى ئەمدىلا يەپ بولۇپ تۇرۇشىمىزغا ئىشىك چېكىلىپ، ئۆزى سېمىز، چاچلىرى ئاقارغان بىر چەت ئەللىك موماي ئۆيىمىزگە كىرىپ كەلدى. ئۇ ئۆزىنى تونۇشتۇرۇپ، ئىسمىنىڭ لېسىلىڭ ئىكەنلىكىنى، فرانسىيىلىك كۆچمەنلىكىنى، ئاستىنقى قەۋەتتە ئولتۇرىدىغانلىقىنى ئېيتتى. لېسىلىڭ خانىمنىڭ كۆپكۆك كۆزلىرىدىن بىر خىل مۇلايىملىق چەقىپ تۇراتتى. ئۇ ئىنتايىن قىزغىنلىق بىلەن ماڭا بىر پارچە باغاقچىنى ئۇزىتىپ تۇرۇپ: «بۇ ئۆيۈمنىڭ تېلېفون نومۇرى، سىلەر يېڭى كەلدىڭلار، نۇرغۇن ئىشلاردا كۆڭەلسىزلىكلەر مۇمكىن، سىلەرگە ھەر جەھەتتىن ياردەم بېرىشكە تەييارمەن» دېدى ھەمدە ئوغلۇم كەننىڭ بېشىنى مېھرىبانلىق بىلەن سىلاپ قويدى.

ئۇنىڭ قىزغىنلىقى مېنى ھەم ئېرىمنى، شۇنداقلا ئون ياشلىق ئوغلۇم كەن كەننى ناھايىتى تەسىرلەندۈردى.

ئىككىنچى كۈنى كەچلىك تاماقتىن كېيىن، لېسىلىڭ خانىم يەنە شۇ ۋاقىتتا ئىشىكىمىزدە پەيدا بولدى. بۇ قېتىم ئۇ قولىغا بىر دەستە گۈل ئېلىۋالغان بولۇپ، ناھايىتى ئەدەپ بىلەن: «ئوماق ئوغلۇڭلارنى كۆرۈپ باقسام بولامدۇ؟» دېدى. بۇ ئىش ماڭا سەل غەلىتىرەك تۇيۇلغان بولسىمۇ چاندۇرمىدىم: «بولىدۇ، بولىدۇ، قېنى مەرھەمەت».

لېسىلىڭ خانىم كىرىسلوغا كېلىپ ئولتۇرغاندىن كېيىن، خۇددى سېھىرگەردەك سومكىسىدىن ئىككى پارچە كىتابنى چىقاردى. ئۇنىڭ بىرى ئىنگلىز يېزىقىدىكى «تورونتودىكى ئىش بېجىرىش قوللانمىسى» بولۇپ، ئۇنى ئېرىمگە سوۋغا قىلىدىغانلىقىنى، يەنە بىرى فرانسۇز يېزىقىدىكى «كىچىك شاھزادە» دېگەن كىتاب بولۇپ، ئۇنى ئوغلۇم كەن كەنگە سوۋغا قىلىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

2004.2

«مەن فرانسۇزچىنى بىلمەيمەن، بۇ كىتابنى كۆرەلمەيمەن، رەھمەت سىزگە» دېدى باياتىن بېرى بىر چەتتە قاراپ تۇرغان كەن كەن لېسسىلڭ خانىمغا. بۇ گەپنى ئاڭلاپ لېسسىلڭ خانىمنىڭ چىرايى سەل تۇتۇلغان بولسىمۇ، لېكىن ئۇ سەۋرچانلىق بىلەن ئۇنىڭغا چۈشەندۇرۇشكە باشلىدى: «قوزام، بۇ بىر ئۇلۇغ كىتاب، چوقۇم كۆرۈشۈڭ كېرەك، فرانسۇزچىنى بىلمىسەڭ ھېچقىسى يوق، مەن ساڭا ھازىردىن باشلاپ ئۆگىتىمەن» دېدى.

بۇ چاغدا مەن ۋە ئېرىم لېسسىلڭ خانىمنىڭ ھەقىقىي مەقسىتىنىڭ كەن كەنگە فرانسۇزچە ئۆگىتىش ئىكەنلىكىنى بىلدۇق.

ئەسلىدە، لېسسىلڭ خانىم بىر تىل مەكتىپىنىڭ خالىس ياردەمچىسى بولۇپ، يېڭى كەلگەن كۆچمەنلەرگە ھەقسىز فرانسۇزچە ئۆگىتىدىكەن.

كەن كەنگە مەكتەپ ئوقۇشۇپ بولغىچە، ئۇ ھەر كۈنى كەچتە لېسسىلڭ خانىمنىڭ ياردىمىدە فرانسۇزچە ئۆگەندى.

ئۇزۇنغا قالماي، كەن كەن فرانسۇزچە «بۈگۈن نېمە تاماق يەيمىز؟ ئەتە قار ياغامدۇ ـ يوق؟» دېگەنگە ئوخشاش ئاددىي سوئاللارنى سورىيالايدىغان بولدى. ئېرىم بىلەن ئىككىمىز لېسسىلڭ خانىمنىڭ خالىس ياردىمىدىن كۆپ مىننەتدار بولدۇق.

يېرىم يولدا قوشۇلغان ياپونلۇق بوۋاي

ئىككى ئايدىن كېيىن، كەن كەن كانادادا مەكتەپكە كىردى. بىر كۈنى چۈشتە، تۇيۇقسىز ئىشىكىمىزنىڭ قوڭغۇرىقى جىرىڭلاپ، بوسۇغىدا پاكىز قېرىغان ئاسىيالىق بىر بوۋاي پەيدا بولدى. بوۋاي ئىسمىنىڭ فۇجى خارا ئىكەنلىكىنى، ئۇدۇلدىكى بىنادا ئولتۇرىدىغانلىقىنى ئېيتتى.

مەن ئەدەپ بىلەن فۇجى خارا ئەپەندىدىن مېنى نېمە ئىش بىلەن ئىزدىگەنلىكىنى سورىدىم. ئۇ كۈلۈمسىرەپ تۇرۇپ: «ئوغلىڭىز مۇشۇ ئەتراپتىكى باشلانغۇچ مەكتەپتە ئوقۇيدىكەن، مەن ھەر كۈنى ئۇنى مەكتىپىگە ئاپىرىپ ـ ئەكەلسەم قانداق» دېدى.

فۇجى خارا ئەپەندى يەنە بۇ ئىشنى خالىس قىلىدىغانلىقىنى، ھەق ئالمايدىغانلىقىنى، ئۆزىنىڭ ئوغلۇم ئوقۇيدىغان مەكتەپنىڭ سىرتتىن تەكلىپ قىلىنغان يۇقىرى ئىناۋەتكە ئىگە ئالاھىدە ئوقۇتقۇچىسى ئىكەنلىكىنى ئەسكەرتتى.

كەچتە ئېرىم ئىككىمىز مەسلىھەتلەشكەندىن كېيىن، كەن كەننى مەكتىپىگە ئاپىرىپ ـ ئەكېلىدىغان ئىشنى فۇجى خارا ئەپەندىگە تاپشۇرۇشنى كېلىشتۇق.

ھەش ـ پەش دېگۈچە ميلاد بايرىمىمۇ يېتىپ كەلدى. بىر ئائىلە كىشىلىرى بۇ ئىككىيلەنگە نېمە سوۋغا ئېلىش ھەققىدە مەسلىھەتلىشىۋاتقىنىمىزدا، ئويلىمىغان يەردىن فۇجى خارا ئەپەندى بىزدىن چاققان چىقىپ، ئىشىكىمىزدە پەيدا بولدى. ئۇ كەن كەنگە ئوغۇل باللار ياخشى كۆرىدىغان ئويۇنچۇق تاپانچا، قوراشتۇرۇپ ئوينايدىغان رەسىم دېگەندەك نەرسىلەر ئېسىلغان بىر مېتىر ئېگىزلىكتىكى بىر تۈپ ئارچا دەرىخى سوۋغا قىلدى. بۇ ئىشتىن ھەممىمىز بەك خۇشال بولۇپ، نېمە قىلارىمىزنى بىلەلمەي قالدۇق. دەل شۇ چاغدا، ئىشىكنىڭ قوڭغۇرىقى جىرىڭلاپ، لېسسىلڭ خانىم كىرىپ كەلدى، «كەن كەن، قاراپ باقە، مەن ساڭا نېمە ئېلىپ كەلدىم!» ئۇ شۇنداق دېگىنىچە، سوۋغات قۇتىسىنىڭ ئاغزىنى ئېچىپ، ئىچىدىن يۇڭ يىپتا توقۇلغان بىر دانە بۆكنى چىقاردى. لېسسىلڭ خانىم پەخىرلەنگەن ھالدا: «بۇنى ئۆزۈم قولدا توقۇغان» دېدى. ئۇ شۇ چاغدا، كرېسلودا ئولتۇرغان فۇجى خارا ئەپەندىنى كۆرۈپ ھەيران قالدى. «ۋۇي، فۇجى خارا ئەپەندىغۇ بۇ، سىز بۇ يەردە نېمە قىلىسىز؟». ئەسلىدە ئۇلار بۇرۇندىن تونۇشىدىكەن. فۇجى خارا ئەپەندى ئەدەپ بىلەن ئورنىدىن تۇرۇپ، لېسسىلڭ خانىمغا ئېگىلىپ سالام قىلغاندىن كېيىن، سەل خاپا بولغان ھالدا: «بۇ يەردە بولسام بولمامدىكەن؟» دېدى.

مەن دەرھال لېسسىلڭ خانىمغا فۇجى خارا ئەپەندىنىڭ ئائىلىمىزنىڭ ياخشى دوستى ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ھەر كۈنى كەن كەننى مەكتىپىگە ئاپىرىپ ـ ئەكېلىدىغانلىقىنى، فۇجى خارا ئەپەندىگە بولسا لېسسىلڭ خانىمنىڭ قوشنىمىز ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ھەر كۈنى كەچتە كەن كەنگە فرانسۇزچە ئۆگىتىدىغانلىقىنى ئېيتتىم.

گەپ مۇشۇ يەرگە كەلگەندە، لېسسىلڭ خانىم بىلەن فۇجى خارا ئەپەندى بىردىنلا بەس ـ مۇنازىرىگە چۈشۈپ كەتتى.

بىز بىر ئائىلە كىشىلىرى بۇنىڭ زادى نېمە ئىش ئىكەنلىكىنى ئۇقالماي ئۇلارغا قاراپ بىر ھازا تۇرۇپ قالدۇق. كېيىن ئۇقساق ئەسلى ئىش مۇنداق ئىكەن: لېسسىلڭ

خانىم بىلەن فۇجى خارا ئەپەندىنىڭ ھەر ئىككىلىسى تىل مەكتىپىنىڭ خالىس ياردەمچىلىرى بولۇپ، بىرى فرانسۇز تىلى، بىرى ياپون تىلى ئۆگىتىدىكەن. ھەر ئىككىلىسى ئۆزلىرىنىڭ ئانا تىلىنى تېخىمۇ كۆپ ئوقۇغۇچىنىڭ ئۆگىنىشىنى ئارزۇ قىلىدىكەن. لېكىن، يېقىنقى يىللاردىن بېرى كانادادا چەت ئەل تىلى ئۆگىنىشنى خالايدىغان باللار بەك ئازلاپ كېتىۋاتقاچقا، ئانا تىلىنى قىزغىن سۆيىدىغان بۇ ئىككىيلەن دائىم ئوخشاش بىر بالىنى تالىشىپ، جېدەللىشىپ قالىدىكەن. كەن كەن مانا شۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرسى ئىكەن.

مەنمۇ چەت ئەللىك باللارغا خەنزۇ تىلى ئۆگىتىدىغان بولدۇم

شۇ ئىشتىن كېيىن، بۇ ئىككىيلەن پۈتۈن كۈچى بىلەن ئائىلىمىزدىكىلەرنى ئۆزىگە تارتىشقا باشلىدى.

لېسسلى خانىم فرانسۇز تىلىنى تېخىمۇ بېرىلىپ ئۆگىتىدىغان بولدى. ئۇ ئوقۇتۇش ئۇسۇلىنى ئۆزگەرتىپلا قالماي، يەنە ھەر كۈنى كەن كەنگە ئۇششاق سوۋغىلارنىمۇ بېرىپ تۇراتتى.

فۇجى خارا ئەپەندىچۇ؟ ئۇمۇ بوش كەلمىدى. ئۇ كەن كەنگە يولدا ماڭغاچ ياپونچە بەزى ئاددىي سۆزلەرنى ئۆگىتىشكە باشلىدى.

بۇ ئىككىيلەننىڭ زىيادە ياخشىچاقلىقى بىزنى سەل خاتىرجەمسىزلەندۈردى. كېيىن، ئېرىم ياخشى بىر ئامال تاپقانلىقىنى، يەنى كەن كەننىڭ بىرلا ۋاقىتتا فرانسۇزچىنىمۇ، ياپونچىنىمۇ ئۆگەنسە بولىدىغانلىقىنى، لېكىن لېسسلى خانىم بىلەن فۇجى خارا ئەپەندىنىڭ پەقەت ئۆگىتىشكىلا مەسئۇل بولۇشىنى، ئۇنىڭ قانچىلىك بىر نەرسە بىلىشى ۋە قانداق سەۋىيىگە يېتىشى بىلەن بەك ھېسابلىشىپ كەتمەسلىكىنى ئېيتتى.

ئىككىنچى كۈنى، مەن بۇ قارارنى ئۇ ئىككىسىگە يەتكۈزدۇم. ئۇلار ئىككىلىسىلا بۇنىڭغا قوشۇلدى. بىراق، لېسسلى خانىم سەل قايغۇرغان ھالدا: «ئىشەنچلىك خەۋەرلەرگە قارىغاندا، يېقىن ئەتراپتىكى ئىسپانىيىلىك بىر خالىس تىل ئۆگەتكۈچىنىڭ كەن كەنگە كۆزى چۈشۈپتۇ. كەن كەنگە دەپ قويۇڭ، ئۇ ھەرگىز ئىسپانچىنى ئۆگىنىپ سالمىسۇن جۇمۇ!» دېدى. مەن ئۇنىڭغا بۇنداق بولمايدىغانلىقى ھەققىدە كاپالەت بەرگەندىن كېيىن، ئۇ ئاندىن خاتىرجەم بولدى.

خېلى كۈنلەردىن كېيىن،مەن بىر نەرسىنى چۈشەنمەكچى بولۇپ ئېرىمدىن: بۇ قېرىلار نېمىشقا بۇنداق ئاكتىپ؟ ئۇلارنىڭ ساپاسى يۇقىرىمۇ؟ ياكى ئاخىرقى ئۆمرىدە ئىچ ـ پۇشۇقىنى چىقىرىش ئۈچۈن شۇنداق قىلىۋاتامدۇ؟ دەپ سورىدىم. ئېرىم كۈلۈپ تۇرۇپ: «چۈنكى ئۇلار ۋەتىنىنى بەك قىزغىن سۆيىدۇ، نۇرغۇن كىشىلەرنىڭ ئۆز ئانا تىلىنى ئۆگىنىشنى ئارزۇ قىلىدۇ» دېدى.

بۇ گەپنى ئاڭلاپ، ۋەتەندىكى چېغىمدا، ئۆيدە ئوغلۇمنىڭ خەنزۇ تىلىدا سۆزلىشىگە رۇخسەت قىلماي، ئىنگلىز تىلىدا سۆزلىشىنى تەلەپ قىلىپ تۇرۇۋالغانلىرىم ئېسىمگە كېلىپ، چەكسىز ئازابلاندىم. «مەنمۇ ئۇلارنىڭ سېپىگە قوشۇلۇپ، ئاشۇ قاڭشارلىقلارغا خەنزۇ تىلىنىڭ پاساھىتىنى بىر بىلدۈرۈپ قويايمىكىن دەيمەن» دېدىم مەن ئېرىمگە.

2003 ـ يىلى باھاردىن باشلاپ، مەنمۇ تايغانغا ئوخشاش «ئوۋۋ» ئىزدەشنى باشلىۋەتتىم. مەن ئاشۇ سېرىق چاچ، كۆك كۆز باللارنىڭ خۇشال ـ خۇرام ئويناۋاتقانلىقىنى كۆرگىنىمدە، شۇلارنىڭ ئىچىدىكى بىرەرى كۈنلەرنىڭ بىرىدە مەندىن خەنزۇ تىلى ئۆگەنسە قانچىلىك خۇش بولۇپ كېتەرمەن دېگەنلەرنى ئويلىدىم.

خەنزۇچە «ھەپتىلىك تەرمىلەر گېزىتى»نىڭ 2003 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 30 ـ كۈنىدىكى سانىدىن تەرجىمە قىلىندى.

تەرجىمە قىلغۇچى: شىنجاڭ مائارىپ تېلېۋىزىيە ئىستانسىسىدىن تاھىر خالىق

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

ھۆرمەتلىك ئوقۇرمەنلەر:

تەھرىراتىمىز «مىراس» ژۇرنىلىنىڭ 1998 ـ يىللىق سانلىرىدىن 2003 ـ يىللىق سانلىرىغىچە توپلام قىلىپ ئىشلىدۇق.

سېتىۋالغۇچىلارنىڭ بىز بىلەن ئالاقىلىشىشىنى قىزغىن قارشى ئالىمىز.

ئالاقىلاشقۇچىلار: **ئەسقەر مەخسۇت، خۇرسەنئاي مەتمىن**

تېلېفون: 4554017 (0991)

ئادالەت

1990 - يىل 5 - ئاينىڭ 15 - كۈنى گورباچېف 2 - دۇنيا ئۇرۇشى مەزگىلىدىكى ئايال لېيۇتچىك لىلى يالفېتكاغا «سوۋېت ئىتتىپاقى قەھرىمانى» نامىنى بېرىش ھەمدە «ئالتۇن يۇلتۇز ئوردېنى» بىلەن مۇكاپاتلاش توغرىسىدىكى بىر بۇيرۇققا ئىمزا قويدى. بۇ ۋاقىتتا ئوردېن ئالغۇچى «قەھرىمان»نىڭ ئۇرۇش فرونتىدا قۇربان بولغىنىغا يېرىم ئەسىردىن ئاشقان بولۇپ، بۇ «ئادالەتلىك قارار» ھەقىقەتەنمۇ كېچىكىپ جاكارلانغانىدى.

لىلى يالفېتكا كىشىنى ئۆزىگە مەپتۇن قىلىدىغان جەلپكار قىز بولۇپ، سەپداشلىرىنىڭ ھەممىسى ئۇنى ئامراقلىق بىلەن «لىلى» (Lily گۈلسامساق مەنىسىدە) دەپ چاقىرىشاتتى. گەرچە ئۇ پەقەت 22 يىللا ھايات كەچۈرگەن بولسىمۇ، ئەمما جەڭ داۋامىدا 168 قېتىم ئۇرۇشقا ئاتلىنىپ، بىر ئۆزىلا دۈشمەننىڭ 12 ئايروپىلانىنى ئېتىپ چۈشۈرۈۋەتكەن، نېمىس ئارمىيىسى تۇپچىلار قىسمىنىڭ بىر دىرىژابىلىنى پارتىلىتىۋەتكەن ھەمدە سەپداشلىرى بىلەن بىرلىكتە ئۈچ قېتىم دۈشمەن ئايروپىلانىنى پاچاقلىۋەتكەنىدى. بۇ شانلىق جەڭ نەتىجىلىرى بىلەن ئۇنىڭ داڭقى يىراق - يېقىنلارغا تارقالغانىدى. ئۇ گۈزەللىكنى سۆيەتتى، ئۆز ئايروپىلانىنىڭ ئۇچۇش بۆلۈمچىسىنىڭ ئوڭ - سول تەرىپىگە گۈلسامساقنىڭ رەسىمىنى سىزىپ قويغانىدى. نېمىسلار بۇ گۈللەرنى «ئاق ئەتىرگۈل» دەپ خاتا چۈشىنىپ قېلىپ، ئۇنىڭغا ستالىنگراد ئاسمىنىدىكى «ئاق ئەتىرگۈل» دېگەن نامىنى بەرگەنىدى. نۇرغۇن نېمىس لېيۇتچىكلىرى ئايروپىلان ئۇچۇش بۆلۈمچىسىنىڭ سىرتىدىكى ئوڭ - سول تەرەپكە سىزىلغان «ئىككى دەستە ئاق ئەتىرگۈل»نى كۆرگەن ھامان ئالدى - كەينىگە قارىماي تىكىۋېتەتتى.

بۇ دۇنيادا ئىنسان ئۈچۈن ۋەتىنىنىڭ ئۈمىدىنى ئاقلاشتىنمۇ ئارتۇق ئۇلۇغ ئىش يوق، لىلى ئەزەلدىن دۈشمەننىڭ توپ ئوقلىرىدىن قورقمايتتى، پەقەت ئارقىسىدىن يوشۇرۇن ئوقنىڭ ئېتىلىشىدىنلا ئەنسىرەيتتى. 1937 - يىلى ئۇنىڭ دادىسى «خەلقنىڭ دۈشمىنى» دېگەن جىنايەت بىلەن ئېتىپ تاشلانغاندىن كېيىن، ئۇنىڭ ئائىلىسىدىكىلەر ئازاب ھەم ئۈمىدسىزلىك ئىچىدە قالغانىدى، ئىنىسى دادىسىنىڭ جىنايىتىگە چېتىلىپ قېلىشتىن قورقۇپ، ئاپىسىنىڭ فامىلىسىنى ئىشلىتەتتى. ئۇرۇق - تۇغقان، دوست - بۇرادەرلىرى ھېسداشلىق قىلىش، تەسەللى بېرىش ئۇياقتا تۇرسۇن، ھەمىشە ئۇنىڭدىن ئۆزىنى چەتكە ئېلىپ يۈرۈشەتتى. شۇ يىللاردا ئۇ ئەمدىلا 16 ياشقا كىرگەن بولۇپ، قىزىل تېررورلۇقنىڭ زەھىرى ئۇنىڭ سۆڭەك - سۆڭەكلىرىدىن ئۆتۈپ كەتكەنىدى، ھەمىشە بىر خىل ۋەھىمە ئىچىدە ياشايتتى. كۈنلەرنىڭ بىرىدە بۇ دۇنيادىن نام - نىشانسىز ھالدا تۇيۇقسىز غايىب بولۇپ، ئۆلۈپ كېتىشتىن قورقاتتى.

1943 - يىل 8 - ئاينىڭ 1 - كۈنى گېرمانىيىنىڭ سەككىز دانە «M-109» تىپلىق كۈرەشچى ئايروپىلانى لىلىنى مۇھاسىرىگە ئېلىۋالدى. يامغۇردەك ئېتىلغان ئوقلار ئاخىرى «ستالىنگراد ئاسمىنىدىكى ئاق ئەتىرگۈل»نىڭ مەڭگۈلۈك توزۇپ كېتىشىگە سەۋەبچى بولدى.

سەپداشلىرى لىلىنى ياد ئېتىپ، ئۇنىڭ ئايروپىلانى ئېتىپ چۈشۈرۈلگەن يەرگە ئابىدە تىكلەپ، ئۇنىڭ ئۈستىگە

نۇر چېچىپ تۇرغان 12 دانە بەشيۇلتۇزنى ئويۇپ، بۇ قەھرىمانىنىڭ جەڭ نەتىجىلىرىنى خاتىرىلىدى ھەمدە ئابىدىگە «سوۋېت ئىتتىپاقى قەھرىمانى» دېگەن خەتنى ئويۇش ئۈچۈن بوش ئورۇننى قالدۇرۇپ قويۇشتى. ئەكسىچە ھۆكۈمەتنىڭ بۇ ئىشقا بولغان ئىنكاسى تامامەن باشقىچە بولدى، بەزىلەر لىلىنى نېمىسلار تەرىپىدىن ئەسىر ئېلىنغان دەپ قاراپ، ئۇنىڭ جەڭدە ھاياتىدىن ئايرىلغانلىقىدىن گۇمانلاندى، بەلكى دادىسى سىياسىي جىنايەت بىلەن ئېتىپ تاشلانغان بولغاچقا، لىلى «ئىشەنچسىز» دەپ قارالدى. بۇ پەرەز گويا زەھەرلىك دۆگە ئوخشاش بەزى ئادەملەرنىڭ رەزىل، قاتمال قەلبىنى چىرمىۋالدى، شۇ سەۋەبتىن جەڭدە غايەت زور تۆھپە ياراتقان بۇ قەھرىمان ھۆكۈمەتنىڭ ھېچقانداق تەقدىرلىشىگە ئېرىشەلمىدى.

بىر دۆلەت ئەلۋەتتە خەلق ئاممىسى ئۈچۈن خىزمەت قىلىدىغان ئورۇن، ئەگەر ھۆكۈمەت ئاممىنىڭ رايىنى كۆزدە تۇتمىسا، ئادالەتنى ياقلىمىسا، ئۇ بۇ دەۋردە ئەخلاقىي پەزىلەتنىڭ يوقىلىۋاتقانلىقىغا ئۇيۇپچۇق سۈكۈت قىلغان بولىدۇ، پۇقرالار بۇ خىل ھالەتتىن قاتتىق غەزەپلىنىدۇ.

ھايات ـ مامات بوسۇغىسىدا تۇرغان جەڭچىلەرنىڭ ئاخىرى قەھرى قايناپ تاشتى، لىلىنىڭ سەپدىشى ئېلىننا بۇنىڭغا چىداپ تۇرالماي: مەن بۇ يالغان ـ ياۋىداق گەپلەرگە ئىشەنمەيمەن، «تەڭرى ئالدىدا شۇنداق قەسەمياد قىلىمەنكى، مەيلى قانداق بولۇشىدىن قەتئىينەزەر پۈتۈن ھاياتىمدىكى كۈچ ـ قۇۋۋىتىمنى ھەم ۋاقتىمنى سەرپ قىلىپ، لىلى ئۈچۈن ئادالەت تەلەپ قىلىمەن!» دەپ خىتاپ قىلدى.

فرانسۇز يازغۇچىسى زولا بۇنىڭدىن 100 يىل بۇرۇن «كىشىلىك ئادالەت تۇيغۇسى دۆلەت ئادالىتىنى قوغدايدۇ، دۆلەتنىڭ غۇرۇر ـ ئىپتىخارى كىشىلىك ئىپتىخار ـ غۇرۇردىن تەشكىل تاپىدۇ» دېگەنىدى. ئەلۋەتتە، شۇنداق دېيىش مۇمكىنكى، كىشىلىك ئادالەت تۇيغۇسى بىلەن دۆلەت ئادالىتى بىر ـ بىرىنى تولۇقلايدۇ. ئەمما تارىختا ھەمىشە مۇنداق بىر خىل ئەھۋال مەۋجۇت: ھەر قېتىم ھۆكۈمەت ئادالەتنى ياقلاشنى چاقىرىق قىلغاندا، خەلق ئاممىسى ئىسسىق قانلىرى ئۇرغىغان ھالدا ئوت ئىچىگە كىرىشتىن، قايناۋاتقان دېڭىزغا سەكرەشتىن ئەسلا قورقۇپ قالمايدۇ. پۇقرالار ئادالەت تەلەپ قىلغاندا بولسا، ھۆكۈمەت ھەمىشە ئاتالمىش زىيانىنىلا ئويلاپ ئۈن ـ تىنىسىز ھالدا تۇگۇلۇۋالىدۇ.

1941 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى سوۋېت ـ گېرمانىيە ئۇرۇشى پارتلىدى، شۇ كۈنى سوۋېت ئىتتىپاقى تاشقى ئىشلار مىنىستىرى مولوتوف نۇتۇق سۆزلىگەندە: «بىزنىڭ ئىشلىرىمىز ئادالەتلىك ئىش، دۈشمەنلەر جەزمەن ھالاك بولىدۇ، بىز چوقۇم غەلىبىنى قولغا كەلتۈرىمىز» دېگەنىدى. شۇ ھامان پۈتۈن مەملىكەت پۇرۇقلاپ قايناۋاتقان قازانغا ئوخشاپ قالدى. بىر قانچە سائەت ئىچىدىلا، ھەرقايسى ئەسكەر قوبۇل قىلىش نۇقتىلىرى ئەسكەرلىككە تىزىملاتقۇچىلار بىلەن تولۇپ كەتكەنىدى. ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئاشۇ ئايال لىيۇتچىكلارمۇ بار ئىدى. ئەمما 1943 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى «ستالىنگراد ئاسمىنىدىكى ئاق ئەتىرگۈل» توزۇپ، خۇش پۇرىقىدىن مەھرۇم قالغاندىن كېيىن، ئېلىننا لىلى ئۈچۈن 40 يىل ۋاقىت سەرپ قىلىپ ئادالەت تەلەپ قىلدى، ئۇ دەسلەپ يولدىشى بىلەن، كېيىن نەۋرىسى بىلەن بىرلىكتە بارلىق كۈچ ـ قۇۋۋىتىنى، زېھنىنى، بايلىقىنى سەرپ قىلدى، ئەينى چاغدىكى جەڭ مەيدانىغا بېرىپ، چۈشكە ئوخشاش ئۆتۈپ كەتكەن ئىشلارنى ئەسلىدى. ئىنتايىن ئازابلاندى، بۇ ئازابلىنىشلارنى چۈشىنىدىغانلار بارمىدۇ؟

بىر كۈنى ئىككى ئوغۇل بالا دالىدا ئويناۋېتىپ، بىر يىلاننىڭ تۆشۈككە سوزۇلغان پېتى كىرىپ كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ، ئۇنى كولاپ چىقارماقچى بولدى. تۇساتتىن ئۇلار بىر ئايالنىڭ جەسىتىنى بايقاپ قالدى، جەسەتنىڭ ئۈستىدە ئۇچقۇچىلارنىڭ پىنچىكى، يېنىدا ھۆججەتلەر بار ئىدى، ئاخىرى لىلىنىڭ ئىز ـ دېرىكى تېپىلدى! ئېلىننا قاتتىق ھەسرەتلەنگەن ھالدا: «مەن ئارزۇيۇمغا يەتتىم، ئەمدى ئۆلسەممۇ ئارمىنىم يوق!» دەۋەتتى.

ئادالەت كىشىلەرگە پايدىلىق بىر خىل ئادىل قانۇندۇر، ئەگەر ھۆكۈمەت ئۇنىڭغا ھەمىشە يېنىكلىك بىلەن سەل قارايدىكەن، ھەرقانچە جاپا ـ مۇشەققەت چېكىپ ئۇنى ئىزدىگەن بىلەنمۇ ئاتالمىش بۇ ئادالەت كىشىلەر قەلبىنى ئازابلايدىغان بىر نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. ئۇ خەلق بىلەن ھۆكۈمەت ئوتتۇرىسىدىكى ھېسسىياتقا بۇزغۇنچىلىق قىلىپلا قالماستىن، پۇقرالار بىلەن ھۆكۈمەت ئوتتۇرىسىدىكى ئارىلىقنى تېخىمۇ يىراقلاشتۇرۇۋېتىدۇ ھەمدە دۆلەتنى ھالاكەتكە گىرىپتار قىلىدىغان پاجىئەنى كەلتۈرۈپ چىقىرىدۇ. گورباچېف لىلىغا «قەھرىمانلىق ئوردېنى» بېرىش پەرمانىغا ئىمزا قويۇپ بىر يىلدىن كېيىن كرېمل سارىيىغا چىقىرىلغان قىزىل بايراقنىڭ رەڭگىنىڭ ئۆزگىرىپ كەتكەنلىكى مانا بۇنىڭ دەلىلى ئەمەسمۇ؟!

«دۇنياغا نەزەر» ژۇرنىلىنىڭ 2003 ـ يىللىق 10 ـ سانىدىن مۇھەممەدئىمىن ۋاھىت تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

ئۈچ مەسەل

شەمشەر بېلىقنىڭ ئاقىۋىتى

بىپايان دېڭىزدا بىر توپ شەمشەر بېلىقلار بولۇپ،
ئۇلارنىڭ ئۆتكۈر تۇمشۇقلىرى ۋەھشىي لەھەڭلەرنىمۇ
قورقۇنچقا سالىدىكەن. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار ئۆزلىرىنى
دېڭىزدىكى ئەڭ بۈيۈك بېلىقلار تۈركۈمى دەپ قارايدى-
غان بوپتۇ.

بىر كۈنى بىر پاراخوت ئۇلار تۇرغان جايدىن ئۆتكەن
چاغدا، شەمشەر بېلىقلارنىڭ كاتتىۋېشى بىرىنچى بولۇپ ئې-
تىلىپ بېرىپتۇ ـ دە، پاراخوتقا: «ھەي كۆرۈمسىز مەخلۇق،
سەن نېمىشقا بىزدەك بۈيۈك بېلىقلارغا سالام بەجا كەلتۈر-
مەيسەن؟» دەپ ھۆركىرەپتۇ. پاراخوت ئۇنىڭغا پەرۋا قىل-
ماستىن ئالغا قاراپ كېتىۋېرىپتۇ. ئۇلار قاتتىق غەزەپلىنىپ
ئۆزىنى تۇتالماي قاپتۇ ـ دە، پاراخوتقا غەزەپ بىلەن ھۇجۇم
قىپتۇ. نەتىجىدە، ھەممىسى شەمشەرسىمان تۇمشۇقلىرىدىن
ئايرىلىپ، لەھەڭلەرنىڭ غىزاسىغا ئايلىنىپتۇ.

ئادەملەر ھايات كەچۈرىمەن دېسە، جەزمەن بەزىبىر
ماھارەتلەرنى ئىگىلىشى كېرەك. ئەمما ماھارەت ئىگىسى
بولغاندىن كېيىنمۇ سالماق روھىي ھالەتنى ساقلىشى زۆ-
رۈر. ئۆزىنى بىلەلمەسلىك پەقەت ئاچچىق مېۋە بېرىدۇ
خالاس.

قۇلۇلە قاپلىق قىسقۇچ پاقا

بىر قىسقۇچ پاقا جان ئۇزەي دەۋاتقان بىر دېڭىز
قۇلۇلىسىنىڭ يېنىدا تۇرۇپ ئۇنى زاڭلىق قىلىپ: «سېنىڭ
ياشىغىنىڭنىڭ نېمە ئەھمىيىتى؟ يەنىلا تېزرەك ئۆلگىنىڭ
تۈزۈك» دەپتۇ. ئۇنىڭ توختاۋسىز قاغىشى بىلەن، قۇلۇلە
ئاچچىق يۇتۇپ ئۆلۈپ قاپتۇ. قىسقۇچ پاقا ھاياجىنىنى
بېسىۋالالماي ھېلىقى قۇرۇق قاپنىڭ ئىچىگە شۇڭغۇپتۇ.

بىراق ئوغرىنىڭ يۈرىكى پوك ـ پوك دېگەندەك،
قىسقۇچ پاقا تولىمۇ دەككە ـ دۈككىگە چۈشۈپ قاپتۇ.
سىرتتا باشقىچە ئاۋازنى ئاڭلاپ قالسىلا، ئۇ دەرھال تۇ-
گۈلۈپ قاپ ئىچىگە كىرىۋالىدىكەن.

باشقىلارنىڭ ئازابى بەدىلىگە خۇشاللىققا ئېرىشىش ـ
بىر خىل ئېغىزغا ئالغۇسىز پەس قىلمىشتۇر. ئاشۇ ئاتال-
مىش «بەختلىكلەر» گەرچە يورۇقلۇقتا تۇرسىمۇ، لېكىن
يەنىلا تۈگۈلۈپ ـ قورۇنۇپ ئۆمرىنى نابۇت قىلىۋېتىپتۇ.

مېدۇزا

بىر مېدۇزا چىگىش خىياللار ئىلكىدە ئۇزە ـ ئۇزە
ئاخىرى دېڭىز بويىغا بېرىپتۇ ـ دە، بېلىق تۇتۇۋاتقان بىر
ئاقىلدىن سوراپتۇ:

ــ نېمىشقا دۇنيادا ناھايىتى ئاز سانلىق كىشىلەرلا
مېنى دېڭىز ـ ئوكياندىكى ئەڭ چوڭ ھايۋان دەپ قاراي-
دۇ؟

ــ بۇ بەلكىم تېنىڭدە مۇستەھكەم ئۇستىخىنىڭنىڭ
بولمىغانلىقىدىن بولسا كېرەك،ــ دەپتۇ ئاقىل ئويلانغان
ھالدا.

بەدەن ھەرقانچە زور بولسىمۇ ئەمما ئۇ ناھايىتى ئا-
جىز ھەم يۇمشاق بولسا، يەنىلا باشقىلارنىڭ ھۆرمىتىگە
سازاۋەر بولالمايدۇ.

«فېلىيەتونلاردىن تاللانمىلار»نىڭ 2004 ـ يىللىق 1 ـ سانى-
دىن داۋۇت ئادىل تەرجىمىسى

مۇھەررىرى: مۇختار تۇردى

جاپا ـ مۇشەققەت ۋە ئىشەنچ

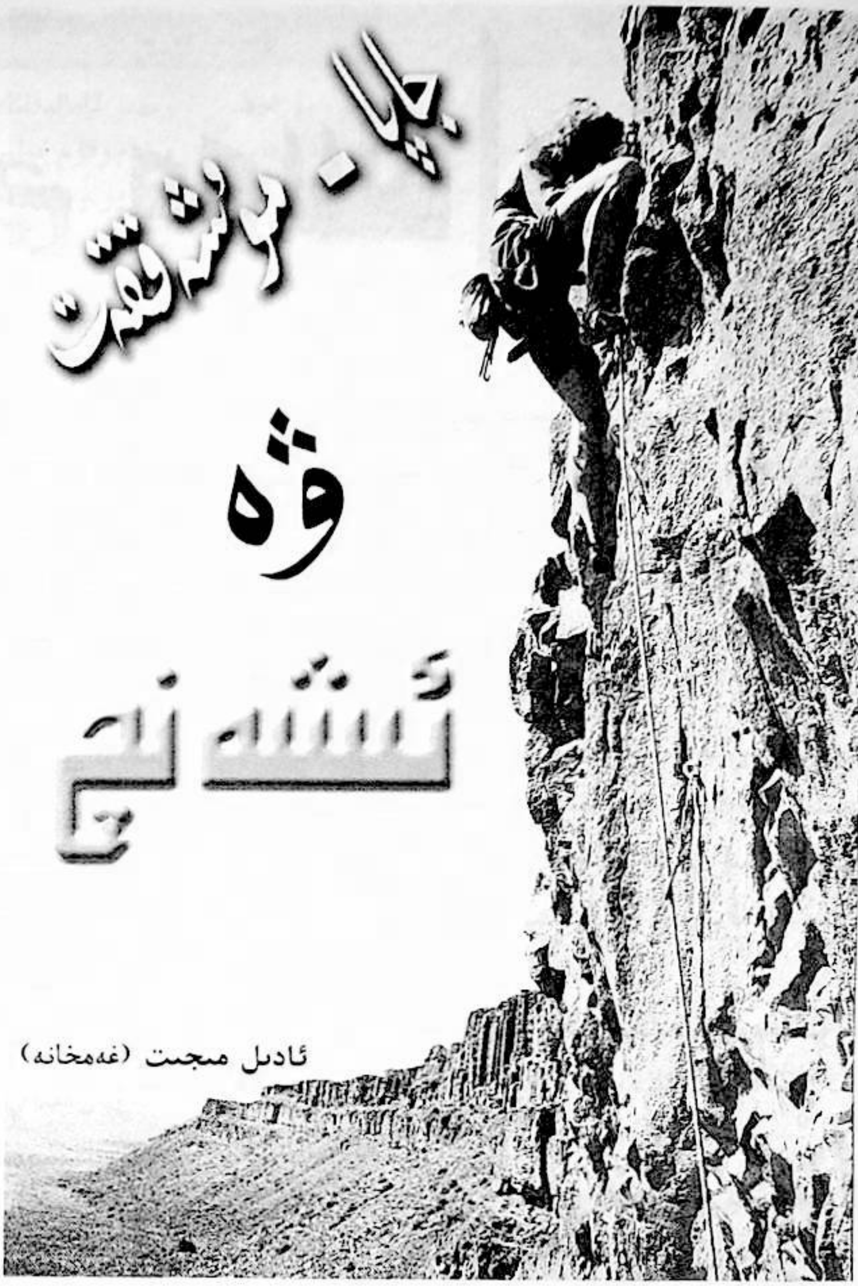

ئادىل مىجىت (غەمخانە)

ئامېرىكىنىڭ نيۇ ـ يورك شەھىرىدە ئارتور دېگەن
ياش بىر ساقچى ئۆتكەن ئىكەن. بىر قېتىملىق قوغلاپ
تۇتۇش ھەرىكىتىدە قارا نىيەتنىڭ ئاتقان ئوقى ئۇنىڭ
سول كۆزى ۋە ئوڭ تىزىغا تېگىپتۇ. ئۇ ئۈچ ئايدىن كېيىن
دوختۇرخانىدىن چىققاندا پۈتۈنلەي ئۆزگىرىپ، قاملاشقان
يىگىتلىكىدىن توكۇر ۋە قارىغۇ مېيىپكە ئايلىنىپتۇ.

نيۇ ـ يورك شەھەرلىك ھۆكۈمەت ۋە باشقا تەشكى-
لاتلار ئۇنىڭغا نۇرغۇن ئوردېن بېرىپتۇ. مۇخبىر ئۇنىڭ-
دىن:

ــبۇ ھالىتىڭىز بىلەن بۇنىڭدىن كېيىن قانداق قىلى-
سىز،ــ دەپ سورىغاندا ئۇ:

ــمەن قارا نىيەتنىڭ تۇتۇلمىغىنىنى
بىلىمەن،ــ دەپتۇ. شۇنىڭدىن كېيىن ئار-
تور باشقىلارنىڭ توسۇشىغا ۋە ئۆزىنىڭ
ئاجىزلىقلىرىغا قارىماي، ھېلىقى قارا نى-
يەتنى تۇتۇش ھەرىكىتىگە قاتنىشىپتۇ.
ئامېرىكىنىڭ ھەممىلا يېرىگە بېرىپتۇ،
ھەتتا بىر قېتىم ئەرزىمەس يىپ ئۈچى
ئۈچۈن ياۋروپاغا بېرىپتۇ. ھاياتىدىن
ئايرىلغىلى تاس قالسىمۇ، چىن ئىشەنچ
بىلەن ئۆزىنىڭ ئۇلۇغۋار ئىرادىسىدىن
قايتماي قارا نىيەتنى تۇتۇشنى داۋام-
لاشتۇرۇپتۇ. توققۇز يىلدىن كېيىن ھېلىقى
قارا نىيەت ئاخىرى ئاسىيادىكى بىر كى-
چىك دۆلەتتە تۇتۇلۇپتۇ. ئارتور بۇ قې-
تىمقى ھەرىكەتتە ھالقىلىق رول ئوينى-
غاچقا، ئۇ يەنە بىر قېتىم قەھرىمان بو-
لۇپ ئامېرىكا بويىچە ئەڭ باتۇر ئادەم
دېگەن شەرەپلىك نامغا ئېرىشىپتۇ.

ھاياتتا ھەرقانداق نېمە كەم بولسا،
ئۇ ھېچ گەپ ئەمەس، ئەمما جاپا ـ مۇ-
شەققەتكە بەرداشلىق بېرىشتىن ۋە ئى-
شەنچتىن ئايرىلىپ قېلىش ئەڭ قور-
قۇنچلۇق ئاپەتتۇر. ھايات جاپا ـ مۇ-
شەققەت ۋە ئىشەنچتىن خۇش پۇراق
گۈللەرنى ئېچىلدۇرىدۇ. ھايات مۇساپى-
سىدە ئادەم خىلمۇخىل جاپا ـ مۇشەق-
قەت، قىيىنچىلىق ۋە تۈرلۈك ئوڭۇشسىزلىقلارغا دۇچار
بولۇپ، خىيالىغا كەلتۈرۈپ باقمىغان مۈشكىلاتقا پېتىپ
قالىدۇ. مۇنداق چاغدا «ئەمدى تۈگەشتىم» دېيىش ھە-
قىقي ئاجىزلىقتۇر. چۈنكى غازاڭنىڭ تۆكۈلۈۋاتقانلىقىغا
قاراپ چېچەكنىڭ پورەكلەپ ئېچىلىشىغا ئىنتىلىش ئۈچۈن
ئۆلمەس ئىرادە، ئۈمىدۋار يۈرەك كېرەك. ھەرقانداق ئا-
دەمنىڭ قەلبى ئىشەنچ، ئۈمىد ۋە جاپا ـ مۇشەققەتكە باش
ئەگمەس يۈكسەك ئىرادىنى ئۆزىگە مەڭگۈلۈك ھەمراھ
قىلسا، شۇ كىشىگە ھەممىلا يەردىن گۈل ـ چېچەككە
پۈركەنگەن يول چىقىدۇ. جاپا ـ مۇشەققەت ۋە تۇرمۇش
ئېغىرچىلىقىدىن ۋايىسىماي ئۇنىڭ بىلەن سىرداش دوست

بولۇپ، راھەت ـ پاراغەت سۈرۈش ۋە ھۇزۇرلۇق قىلىشنى تاشلاپ، تولۇپ ـ تاشقان ئىشەنچ بىلەن جاپا ـ مۇشەققەتكە دادىل يۈزلەنگەندىلا، ئاندىن ھايات مۇساپىسى شادلىق، ئەركىن، ئازادە بولىدۇ...

نۇرغۇن چاغلاردا ھايات ئادەمدىن جاپا ـ مۇشەققەتكە چىداشنى، ئىشەنچنى مەڭگۈ ساقلاشنى تەلەپ قىلىدۇ. شۇڭا ئادەمنى ئىشەنچ تۇتۇپ تۇرغاندا، جاپا ـ مۇشەققەت ۋە تۇرلۇك ئوڭۇشسىزلىقلار بىلەن قەيسىرانە كۈرەش قىلىپ، ھاياتنىڭ چېكىگە يېتىپ بارالايدۇ. جاپا ـ مۇشەققەت ۋە ئوڭۇشسىزلىقلار ھەرگىز قورقۇنچلۇق ئەمەس بەلكى ئۇ ھەرقانداق بىر ئىرادىلىك ئادەمنىڭ زەپەر قۇچۇشىدىكى ئەڭگۈشتەر بىسى يانماس ئۆتكۈر خەنجەر، قىلىنمۇ قىرىق يارىدىغان ئاپپالتىلار تەپتى يۇقىرى ئوت يالقۇنىدا تاۋلىنىپ، سەندەل بىلەن بولقا ئارىسىدا رۇسلىنىپ پۇتتۇپ چىققان ئەمەسمۇ؟! ئىشەنچ ـ جاپا ـ مۇشەققەت ئىچىدە پارلىداپ، ئىرادىلىك ۋە باتۇر كىشىلەرگە بەخت يولىنى يورۇتۇپ بېرىدۇ.

كۆپىنچە ئادەم ئۆزىنىڭ قىسقىنا ئۆمرىدە جىسمىدا يوشۇرۇنۇپ ياتقان زور كۈچ ۋە ئەقلىي ئىقتىدارىنى ھەقىقىي جارى قىلدۇرۇپ، ئۆز مەۋجۇتلۇقىنى نامايان قىلىشقا مۇيەسسەر بولالماي، بۇ دۇنيادىن نە ئىزناسىز، نام ـ ئاتاقسىز ۋە ئۈن ـ تىنسىز كېتىپ قالىدۇ. جاپا ـ مۇشەققەت، ئازاب ـ ئوقۇبەت ۋە تۈرلۈك توسالغۇلار تارىختا ئۆتكەن ھەم ھازىر ياشاۋاتقان مەشھۇر شەخسلەرگە ئۆلمەس ئىشەنچ، سۇلماس ئىرادە ئاتا قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئاجايىپ مۆجىزىلەرنى يارىتىپ، ئىنسانلار تارىخىغا ئۆچمەس ئىزلارنى قالدۇرۇشى، غالىبلار تەختى ۋە بەخت قورغىنىغا پاسىبان بولۇشىغا تۈرتكە بولغان. تۇرمۇشنى قىزغىن سۆيىدىغان كىشىلەر ھەمىشە جاپا ـ مۇشەققەت، قىيىنچىلىق ۋە تۈرلۈك توسالغۇلارنى مەنىستەمەي ئىشەنچ دۇلدۇلىغا مىنىپ باتۇرانە ئالغا باسىدۇ. تۈركىيىنىڭ مەشھۇر يازغۇچىسى ياشار كامال «گۆر ئوغلى» داستانىدا: «ئات ئىگىسىگە باقىدۇ. ئاتقا مىنگەن ئادەم جەسۇر بولسا، ئاتمۇ جەسۇر بولىدۇ، قورقۇنچاق بولسا ئاتمۇ قورقۇنچاق بولىدۇ، ئۈركىگەك بولسا، ئاتمۇ ئۈركىگەك بولىدۇ، قورقۇپ تىترىسە، ئاتمۇ تىترەيدۇ، خۇشال بولسا ئاتمۇ خۇشال بولىدۇ» دەپ يازىدۇ. ئات بىلەن چەۋەندازنىڭ تەڭلا كۈچلۈك بولۇشى ئىنسانىي كامالىتىنىڭ يۈكسەك پەللىسى بولسا، جاپا ـ مۇشەققەت ۋە ئىشەنچ ئامىلى ئادەمنىڭ ئەڭ يىراق ۋە ئەڭ يېقىن مەنزىلگاھىدۇر... چۈنكى جاپا ـ مۇشەققەت ۋە ئىشەنچ ئادەمنىڭ ھاياتلىق سەپىرىدىكى ئىزنىتقۇلارنى بايقاش ھەمدە ئىرپان مەنزىلىگە يېتىپ بېرىشىدىكى ئەقىل ۋە ئىدراكىدۇر. بىر مەشھۇر ئالىم: «بىر ئادەم ياكى قوۋم ئۆزى ھالقىيالمايدىغان قىيىنچىلىققا دۇچ كەلگەندە ئاندىن ئۆزىدىكى يېڭىلىقنى ۋە ئەسلىي ماھىيىتىنى بايقايدۇ» دېگەن. ھەممىمىزگە مەلۇم، ئۆز ۋەتىنىدىن قوغلىنىپ، ئىنسان بالىسى چىدىغۇسىز ئېزىلگەن، ئېچىنىشلىق قىرغىن قىلىنىپ، نۇرغۇنلىغان ئازاب ـ ئوقۇبەت ۋە جەبىر ـ زۇلۇملارنى چەككەن يەھۇدىي مىللىتى ھازىر ئادەمنى ھەيرەتتە قالدۇرغۇدەك كەشپىيات، پەن ـ تېخنىكا مۇۋەپپەقىيەتلىرى، تىجارەت دەستۇرى (ئىلمى) ۋە كىشىلىك ئالاقە مىزانلىرىنى دۇنيا خەلقىگە تەقدىم قىلدى. يەھۇدىيلارنىڭ ئەنە شۇ ئېچىنىشلىق تەقدىرى ئۇلارنىڭ روھىيىتىنى ئويغىتىپ، قەلبىنى ئىشەنچ كەۋسىرى بىلەن سەگىتىپ، تەرەپ ـ تەرەپكە چېچىلىپ كەتكەن بۇ مىللەتنى ئۇيۇل تاشقا ئايلاندۇردى ھەمدە دۇنيادىكى ئىلغار مىللەت قاتارىدىن ئورۇن ئالدۇرۇپلا قالماي، بىرقىسىم دۆلەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي جان تومۇرى بولۇشتەك ئەۋزەللىككە ئىگە قىلدى... ئورمانلىقتىكى قوچاق يەتمەس چوڭ ـ چوڭ دەرەخلەر نۇرغۇن قېتىملىق بوران ـ چاپقۇن ۋە جۇت ـ جۇدۇنلاردىن غالىب كېلىپ، ئەنە شۇنداق مەزمۇت قەد كۆتۈرۈپ تۇرالىدى. بۈركۈت بالىسىمۇ كىچىكىدىن تارتىپ خىلمۇخىل خېيىمخەتەر ۋە جاپا ـ مۇشەققەتلەرنى يېڭىپ، كۆكتە پەرۋاز قىلىشنى، ئوزۇقلۇق تېپىپ يەپ ھاياتىنى قامداشنى ئۆگەنگەندىن كېيىن ئاندىن چىن ئىشەنچ بىلەن مۇستەقىل ياشاشقا ئاتلىنىدۇ. باشقىلار ۋە كۆپىنچە كىشىلەر كۆزگە ئىلمىغان، تۇرمۇشى قىيىنچىلىق ۋە نامراتلىق ئىچىدە ئۆتكەن، جەمئىيەت رىقابىتى تەرىپىدىن تولا «پەشۋا» يەپ، نۇرغۇن ئىسسىق ـ سوغۇقلارنى بېشىدىن ئۆتكۈزۈپ، ئىشەنچ مەشئىلىگە ئوت ياققان ياشلار كەلگۈسى مىسلىسىز نەتىجىلەرنى يارىتىپ، ئۆلمەس ئىختىرالارنى روياپقا چىقىرىپ، تارىخ سەھنىسىدە «تۆرى»دىن ئورۇن ئالىدۇ ھەمدە كۆكسىگە شەرەپ مېدالى تاقايدۇ.

ئەكسچە كىچىكىدىن راھەت ـ پاراغەت تۇرمۇش، قۇلاي
شارائىتتا ياشاپ «بۆرەك ئىچىدىكى ياغ»دەك كۈن
ئۆتكۈزگەن كىشىلەر ئاخىرى بېرىپ، قىممەتلىك ھاياتىنى
ئەپسۇسلۇق بىلەن مەنىسىز ئاخىرلاشتۇرىدۇ. شۇنى بىلە-
ۋېلىش كېرەككى، «تەبىئەت ئادەمگە بىر قىيىنچىلىق ئاتا
قىلسا، ئەقىل بۇلىقىغا ئەقىل ـ پاراسەت ۋە ئىشەنچ ئۇن-
چىسى قوشىدۇ».

ئالماس ئىنتايىن مۇستەھكەم ھەم چىدامىلىقلىقى بىلەن
ئىنسانلار دۇنياسىدا ئۆز قىممىتىنى ھەسسىلەپ نامايان
قىلدى. شۇنداق تاشنى تاشقا ئۇرمىغان بولسا ئوت
ئۇچقۇنى ئۇچقۇندىمىغان، جاپا ـ مۇشەققەت، تۇرلۇك
توسالغۇ، جەبىر ـ زۇلۇم ۋە قىيىنچىلىق مەۋجۇت بولمە-
غان بولسا ئىنسان روھى ئۇرغۇپ، ھايات يالقۇنى ئىشەنچ
«ئوچىقى»دا يالقۇنجىمىغان بولاتتى. يىقىلغان ئادەم
مەغلۇپ بولغان سانالمايدۇ، ئۆزىگە ئىشەنمىگەن، جاپا ـ
مۇشەققەت ۋە مەغلۇبىيەت ئالدىدا ئورنىدىن دەس تۇ-
رۇشنى بىلمىگەن ئادەم مەغلۇپ بولغان ئادەمدۇر؛ ئۇيغ-
ۇرلاردا «بوسۇغا داۋان» دەيدىغان گەپ بار، جاپا ـ
مۇشەققەت ۋە ئوڭۇشسىزلىقلاردىن غالىب كېلىپ، ئە-
شەنچنى مەڭگۇ بار قىلىش ئادەم ئۈچۈن ئەڭ ئېگىز دا-
ۋاندۇر... دۆلەت ئىچى ـ سىرتىدىكى كۆپلىگەن مەشھۇر
ئالىم، يازغۇچى ۋە ئاتاقلىق ئەربابلار ئادەم ئويلاپ
يەتكۈسىز جاپا ـ مۇشەققەت ئىچىدە ئىشەنچ كەمىرىنى
مەھكەم باغلاپ، ئاجايىپ مۆجىزىلەرنى يارىتىپ، ئىنسان-
لار جەمئىيىتىگە زور تۆھپىلەرنى قوشۇپ، ئۆزىنىڭ يۈ-
رەك قېنى ئارقىلىق ياراتقان ئۆچمەس ۋە ئۆچمەس پار-
لاق نەتىجىلىرىنى دۇنيا خەلقىگە تەقدىم قىلدى. ھەمە-
مەيلەنگە مەلۇم، ئىدىسۇن شۇنداق نامرات، ئىنتايىن
جاپالىق شارائىتتىمۇ ئىشەنچىنى يوقاتماي، قەتئىي تەۋ-
رەنمەس ئىرادە بىلەن نۇرغۇنلىغان جاپا ـ مۇشەققەتلەر-
نى ھايات يولىدىن بىرمۇبىر سۈپۈرۈپ تاشلاپ، ئاخىرى
ئىنسانلارغا مەڭگۈلۈك «يورۇقلۇق» ئېلىپ كەلدى؛ مې-
ئىردان ئىككى كۆزىدىن ئايرىلىپ قالغان چاغدىمۇ ئۆزد-
نىڭ مەشھۇر ئەسىرىنى يېزىپ دۇنياغا تونۇلدى؛ مۇزىكا
پىرى بىتخوۋېن ئىككى قۇلىقى ئاڭلىماس بولۇپ قالسىمۇ
جاپا ـ مۇشەققەت ۋە ھەر خىل توسالغۇلارغا ئوت ئې-
چىپ، كىشىلەر قەلبىنى ھاياجانغا سالىدىغان دۇنياۋى
مۇزىكىلارنى ئىجاد قىلدى. بىر مەشھۇر يازغۇچى: «تې-
خىمۇ كۆپ بەختكە ئېرىشىش ئۈچۈن مەن نۇرغۇنلىغان
جاپا ـ مۇشەققەت ۋە قىيىنچىلىقلارنىڭ ماڭا يېتىپ كېلە-
شىنى چىن كۆڭلۈمدىن ئۈمىد قىلىمەن» دېگەن. ياش
دوست، جاپا ـ مۇشەققەت، ئوڭۇشسىزلىق ۋە قىيىنچىلىق-
تىن قورقماڭ! چۈنكى ئۇ ئىشەنچىڭىزنى ھەسسىلەپ ئا-
شۇرۇپ، ئىرادىڭىزنى چىڭىتىپ ئىقبال يولىغا باشلايدۇ،
شۇنداق جاپا ـ مۇشەققەت ۋە ئىشەنچ بىزنىڭ شەپقەت-
چىمىز ۋە نىجادكارىمىز.

(ئاپتور: قەشقەر ۋىلايەتلىك پارتكوم بىرلىكسەپ بۆ-
لۈمىدىن)

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

ئوخشاش ياشتا

بىر ياشانغان ئادەم دوختۇرغا ئېيتتى:

ــئولڭ پۇتۇم ئاغرىۋاتىدۇ.

ــبۇ ياش چوڭايغانلىقنىڭ سەۋەبىدىن بولغان ئاغرىق،ــدېدى دوختۇر.

ــمېنىڭ سول پۇتۇممۇ ئوخشاش ياشتا، نېمىشقا ئاغرىمايدۇ؟

دەم ئېلىشقا بېرىش

ئايالى:ــمەن ھەممىنى ئورۇنلاشتۇرۇپ قويدۇم. بالىنى ئاپامنىڭكىگە، مۇشۈكنى ئاچامنىڭكىگە، ئىتنى ئاكامنىڭكىگە، توخۇنى دادامنىڭ ئۆيىگە قويۇپ قويادى. سىزچە قانداق؟ ئەمدىغۇ بىز ئىككىمىز خاتىرجەم دەم ئېلىشقا بارارمىز؟

ئېرى:ــشۇنداقمۇ؟ سىزچە مۇنداق قىلساق قاندداق؟ بەرىبىر ئۆي مۇنداق جىمجىت قالغاندىكىن، ئۇنچىۋالا ئورۇنسىز پۇل خەجلەپ نېمە قىلىمىز، دەم ئېلىشنى بىراقلا ئۆيدىلا ئۆتكۈزمەيمىزمۇ؟

قانداق گۇۋاھچى بولۇش

سوتچى:

ــگۇۋاھچى بولغاندا پەقەت ئۆز كۆزى بىلەن كۆرگەننىلا دېيىشكە بولىدۇ، باشقىلاردىن ئاڭلىغاننى دېيىشكە بولمايدۇ، چۈشەندىڭىزمۇ؟

ــچۈشەندىم سوتچى ئەپەندىمــدېدى گۇۋاھچى.

سوتچى:

ــئۇنداق بولسا قۇلاق سېلىڭ. ئالدى بىلەن تۇغۇلغان يېرىڭىز ۋە يىل، ئاي، كۈنلەرنى دەڭ.

گۇۋاھچى:

ــسوتچى ئەپەندىم مەن جاۋاب بېرىشكە ئامالسىز!!!

2004 . 2

قەشقەرگە سەپەر

ئالبېرت. فون. لېكوك (گېرمانىيە)

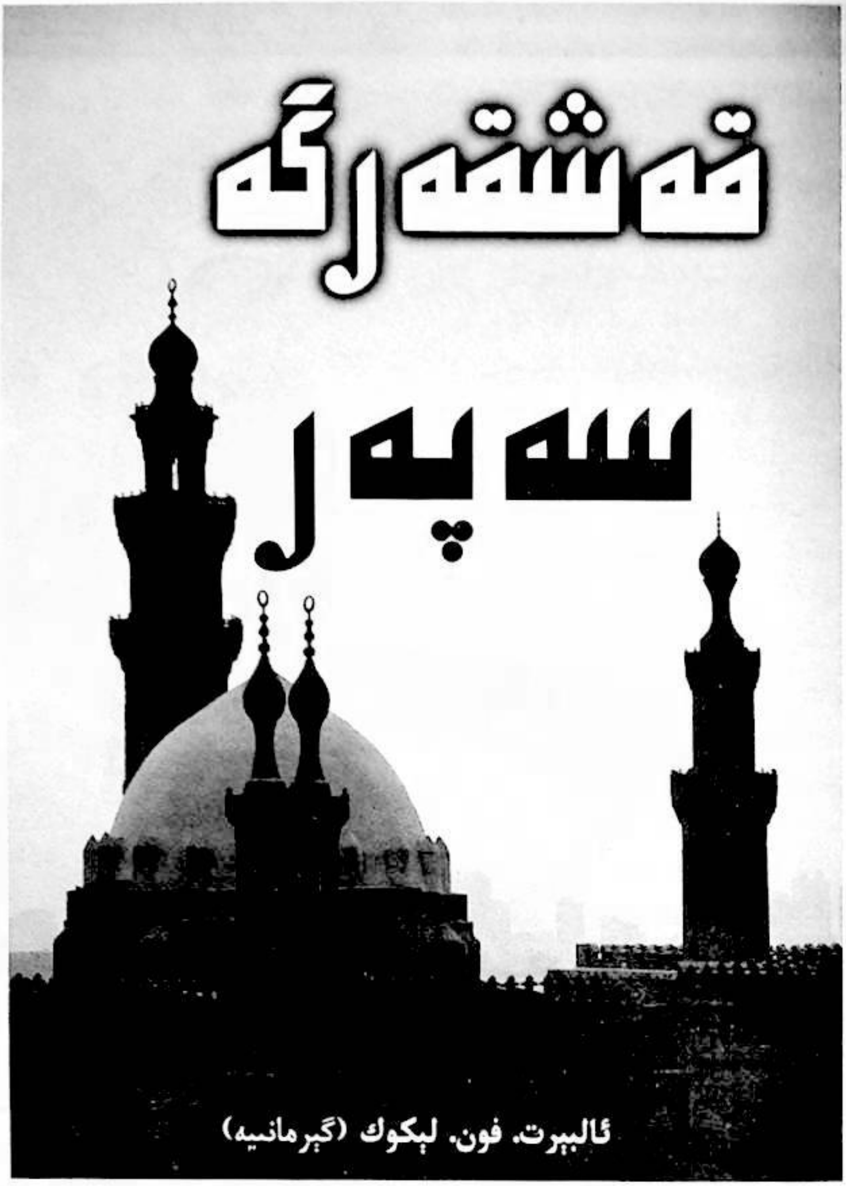

ئالبېرت فون لېكوك (1860 _ 1930) گېرمانىيىلىك ئارخېئولوگ. 1860 _ يىلى بېرلىندا باي ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەن. دەسلەپكى ۋاقىتلاردا رۇسام بىلەن تۈركىيىدە سامائارىدىكى ئارخېئولوگىيىلىك قېزىش ئىشىغا قاتناشقان. 1900 _ يىلى بېرلىندىكى خەلق ئۆرپ _ ئادىتى مۇزېيىدا ۋەزىپە ئۆتىگەن. ئەرەب تىلى، پارس تىلى ۋە تۈرك تىلى قاتارلىق تىللارنى ئۆگەنگەن. 1902 _ يىلدىن باشلاپ ئىلگىرى _ كېيىن بولۇپ، تۆت قېتىم شىنجاڭغا كېلىپ مەدەنىي يادىكارلىقلارنى ئېلىپ كەتكەن. ئۇنىڭ «ئىدىقۇت»، «مەركىزىي ئاسىيادىكى قېزىلمىلار خاتىرىسى» قاتارلىق ئەسەرلىرى بار.

مەزكۇر ماقالە جۇڭگو ياشلار نەشرىياتى 2002 _ يىلى 1 _ ئايدا نەشر قىلغان لېكوكنىڭ «شىنجاڭنىڭ يەر ئاستى مەدەنىيەت بايلىقلىرى» ناملىق كىتابىدىن تەرجىمە قىلىندى

مەن ماليىم مىراپ بىلەن بىللە ئەتىسى ئەتىگەن سائەت 3 تە ئاقسۇدىن قەشقەرگە قاراپ يول ئالدىم، 14 كۈنلۈك يولنى توققۇز كۈندە تۈگەتتۇق.

مىراپ كۆپنى كۆرگەن بولۇپ، قوشاق _ تەمسىللىرى زادىلا تۈگىمەيتتى، شۇنداقلا قىزىقچى ئىدى. مەن يول ئۈستىدە ئازراق نەرسە ئۆگىنىۋېلىش مەقسىتىدە، ھەر كۈنى كەچتە ئۇنى كۈندۈزى ئېيتقان تەمسىل _ ھېكايىلىرىنى خاتىرىلىۋېلىش ئۈچۈن قايتا ئېيتىپ بېرىشكە بۇيرۇيتتۇم. ھەمىشە مەن يېتىپ بولغان، ئۇمۇ كارىۋېتىمنىڭ پەس تەرىپىدە يەرگە ئورۇن سېلىپ بولغاندا، ئۇ توساتتىن پىخىلداپ كۈلۈپ: «ئەپەندى، يەنە بىرسى ئېسىمگە كېلىپ قالدى» دەيتتى _ دە، ياستۇقۇمنىڭ ئاستىدىن قەلەمنى ئېلىپ ماڭا سۇناتتى، بۇنىڭ بىلەن تەمسىللەر قامۇسىدا تۈركچە «ۋوكس پوپۇلى» ① دىن بىرى كۆپىيەتتى.

يول ئۈستىدە ئېتىمنىڭ تۇيىقىغا تاش كىرىۋېلىپ ئاقساپ قالدى. مىراپ مەخپىي رېتسىپ بىلىدىغانلىقىنى ئېيتىپ، يول بويىدا تىلەمچىلىك قىلىۋاتقان قەلەندەردىن بىر كوي پۇلغا پىت سېتىۋېلىپ، ئاتنىڭ قۇلىقىغا سېلىپ قويدى. شۇنىسى ئاجايىپكى، ئاتنىڭ تۇيىقىدىكى تاشنى چىقىرىۋەتكەندىن كېيىن، ئېتىم ئاقسىمىدى.

يەرلىك كىشىلەرنىڭ ئات دۈمبىسىدىكى يېغىرنى داۋالاشتىمۇ ئاجايىپ چارىسى بار ئىكەن. ئۇلار يېغىرغا يەتتە ياشلىق ئوغۇل بالىنىڭ سۈيىدۈكىنى سۈركەيدىكەن. شۇنىڭ بىلەن يېغىر سىرلىق يوسۇندا ساقىيىپ كېتىدىكەن! بۇنىڭدا چوقۇم بالا سۈيدۈكى، ئۇنىڭ ئۈستىگە ئوغۇل بالىنىڭ سۈيدۈكىنى ئىشلىتىش كېرەك ئىكەن. يول ئۈستىدە بىز بېرلىندىن ئالغاچ كەلگەن ئالىي دەرىجىلىك ئەنگلىيە ئىگىرىگە قاردىغاندا تۈركىيە ئىگىرىنىڭ ئات دۈمبىسىنى يېغىر قىلمايدىغانلىقىنى ئاڭلىغان بولسامۇ، ئەمەلىيەتتە ئۇنداق ئەمەسلىكى ناھايىتى تېزلا ئىسپاتلاندى.

بىز توختىماي يول يۈرۈپ، 15 _ ئۆكتەبىردىن بۇرۇن قەشقەرگە يېتىپ باردۇق، مەن گېرمانىيە ۋە

ئەنگلىيە دىپلوماتلىرى يېزىپ بەرگەن تونۇشتۇرۇشنى ئې-
لىپ، ئەنگلىيە كونسۇلى جورجى ماكارتنېي)نى يـوقـلاپ
باردىم ھەم ماكارتنېي ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسىنىڭ تەكلىپىگە
بىنائەن، ئۇلارنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولدۇم. بۇ مەزگىلدە
بارتۇس بۇ جاينىڭ ناھايىتى ئاستا ماڭىدىغان ئىككى چاق-
لىق ھارۋىسى بىلەن بارلىق يۈك ـ تاقلىرىمىزنى ئېلىپ
ماڭغان بولسىمۇ، ئىچى كۆچلۈك بولغاچقا، باشقـىلارنـىڭ
ئارقىسىدا قېلىشنى خالىمىغانلىقتىن، بىزگە بىرقانچە كۈندىن
كېيىنلا يېتىشۋالدى.

بىزنى تەقەززا قىلغىنى شۇكى، گرۇنۋېدېل 15 ـ ئۆك-
تەبىر يېتىپ كېلەلمىدى، ھەتتا ئاي ئاخىرىغىچە قارىسى
كۆرۈنمىدى. بىز ئۇنىڭ رۇسىيىگە قاراشلىق تۈركىستاندا
يۈك ـ تاقلىرىنى يىتتۈرۈپ قويۇپ، يولدا ھايال بولۇپ
قالغانلىقىنى ئاڭلىدۇق. بۇنىڭ بىلەن كەيپىياتىمىز بىراقلا
سۇسلىشىپ كەتتى، شاجۇ مىڭئۆيىنى زىيارەت قىلىش پۇر-
سىتىنى بىھۇدە قولدىن بېرىپ قويغانلىقىمىزدىن قاتـتـىق
ئېچىندۇق.

ۋەھالەنكى، ئالدىرىغانىنىڭ پايدىسى يوق، سەۋرچانلىق
بىلەن كۈتمەي بولمايتتى. جاپالىق قېزىش ۋە يول ئازابى-
دىن كېيىن، ياۋروپاچە ئۆيدە دەم ئېلىش ھەقىقەتەن ناھا-
يىتى راھەت ئىش ئىدى.

بىراق، ئالدى بىلەن مەدەنىي تۇرمۇشقا قـايـتـىـدىن
ماسلىششىمىزغا توغرا كەلدى. ماكارتنېي خـانـىم مـېـنى
ئېنگلىزچە كارىۋات قويۇلغان، ئازادە بېزەلگەن ئـۆيـگـە
باشلاپ كىرگەندە، جەننەتكە كىرگەندەك تۇيغۇغا كەلدىم.
بىراق، كارىۋاتتا بىردەم ياتقاندىن كېيىن دىمىم سىقىلىپ
كەتتى. كېيىن يەنىلا بىر پارچە كىگىزنى كۆتۈرۈپ سىرتتىكى
بالكونغا چىقىپ ئورۇن سېلىپ، ئىگەرنى ياستۇق قىلىپ،
جۇۋىنى يېپىنىپ ياتتىم. شۇنداق قىلىپ بۇ كىچىك ئۆيگە
خېلى بىر مەزگىل ئۆتكەندىن كېيىن ئاران كۆندۈم.

بىز قەشقەردە پروفېسسور گرۇنۋېدېلنى مانا مۇشۇنداق
كۈتتۇق. ماكارتنېي ۋە ئۇنىڭ رەپىقىسىنىڭ كۆڭۈل قويۇپ
كۈتۈشى بىلەن ھاردۇقىمىز خېلى چىقىپ قالدى، بىراق گ-
رونۋېدېلنىڭ كېچىكىشى بىزنى گاڭگىرىتىپ قويدى.

مەن بۇ پۇرسەتتىن پايدىلىنىپ، مىراپنىڭ ھېكـايـە ـ
تەمسىللىرىنى بىر قۇر رەتلىگەندىن كېيىن گېرمانچىغا تەر-
جىمە قىلدىم. بۇ كىتابنى كېيىنچە تېئۇبنېر نەشرىياتى لېيپ-
زىگدا «تۇرپان قوشاق ـ تەمسىللىرى» دېگەن نامدا نەشر

قىلدى. ئۇنىڭدىكى بەزى تەمسىللەر ئافغانىستاننىڭكىگە ئوخشاپ كېتىدۇ. جەنۇبىي شىنجاڭدىكى رىۋايەت، ھېكايەلەرمۇ ئافغانىستان ۋە پەنجاپنىڭكىگە ئوخشىشىپ كېتىدۇ. بۇددا مەدەنىيىتىنىڭ تەسىرىنى ئەسلىدىلا بىر تۇتاش بولغان بۇ ئۈچ رايوندا ناھايىتى ئېنىق كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

بىز ئاتۇشنىڭ يېنىدىكى ئۈچبۇرھان قەدىمىي شەھەرىنىڭ ئۈچ جايىدىكى تاشكېمىرنى قازماقچى بولدۇق. بۇ تاشكېمىرلار تىك ياردا بولۇپ، ئەسلىدە تاشكېمىر ئېغىزىغا تۇتىشىدىغان ياغاچ يول بار ئىكەنتۇق، ئەمما ھازىر يوق ئىكەن. بارتۇس ئۆزىنى ئارغامچا بىلەن باغلاپ، يۇقىرىدىن سىيرىلىپ چۈشۈپ، تاشكېمىرگە كىردى. بىراق، تاشكېمىردە ئازراق پارچە - پۇرات تام رەسىملەر بولۇپ، يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ئاختۇرۇشنىڭ ھاجىتى يوق ئىكەن. ئۇنىڭ ئۈستىگە دوتەي بىزنىڭ ئۇ يەرنى قېزىشىمىزغا قوشۇلمىدى، شۇڭا بۇ خارابىلىكنى قېزىش ھەرىكىتىدىن ۋاز كېچىشكە مەجبۇر بولدۇق.

1905 - يىلى 5 - دېكابىر رۇسىيە چېگرىسىدىن قايتىپ كەلگەن پوچتىكەش گرۈنۋېدېلنىڭ ئەتىسى يېتىپ كېلىدىغانلىقىنى ئېيتتى. بىز ئۇنى كۈتۈۋېلىش ئۈچۈن شەھەردىن چىقتۇق. دەرۋەقە كۈن قايرىلغان چاغدا، ئۇ پاكار قېرى ئاتقا مىنىپ، پىيادە ماڭغان سۈرئەتتە شەھەرگە كىردى. ئۇنىڭغا تۆگە كارۋىنى ھەم پروفېسسور موللېرنىڭ ياردەمچىسى پېتېر ئەپەندى ھەمراھ بولۇپ كەپتۇ. پېتېر خەنزۇچىنى ئازراق بىلگەچكە، گرۈنۋېدېل ئۇنى ھەمراھلىققا تاللىغانىكەن، يامان يېرى گرۈنۋېدېل ئاغرىپ قاپتۇ، ئۇنىڭ ئۈستىگە كېسىلى خېلى ئېغىر ئىكەن، شۇڭا ئامالسىز قەشقەردە ئۈچ ھەپتە ئارتۇق تۇردۇق. گرۈنۋېدېلنىڭ ھالىدىن شۋېتسىيىلىك مىسسىيونېر خەۋەر ئالدى.

بىز مىلاد بايرىمىنى ماكارتنېيلار ئائىلىسىدە ئۆتكۈزۈپ، شۇ كۈنى كۇچاغا قاراپ يولغا چىقتۇق. گرۈنۋېدېل ئېغىر كېسەل بولۇپ ئات مىنەلمىگەچكە، مەن سامان بېسىلغان ئىككى چاقلىق ئات ھارۋىسى تېپىپ، سامانىنىڭ ئۈستىگە ماتروس سېلىپ، ئاپتاپ توسۇيدىغان لەمپە ياساپ، ئۇنى ھارۋىغا ياتقۇزدۇم. بىراق، ئۇ ياتقانسېرى بىئارام بولۇشقا باشلىدى، چۈنكى ئېدىرلىقنى كېسىپ ئۆتكەن يولدىن ئۆتكەندە، ئوڭغۇل - دوڭغۇل ئېرىقلار كۆپ بولۇپ، ھارۋىنى بەك سىلكىۋېتەتتى - دە، ھارۋىنىڭ چاقى بىر يارد چوڭقۇرلۇقتىكى ئېرىققا چۈشەتتى (تەلىيىمىزگە ھارۋا چاقىنىڭ دىئامېتىرى ئىككى يارد كېلەتتى). ئالدى بىلەن ھارۋىنىڭ بىر چاقى «تاق!» قىلىپ ئېرىققا چۈشەتتى، ئارقىدىن يەنە بىر چاقمۇ چۈشۈتتى. شۇنىڭدىن كېيىن ئاۋۋال بىر چاقى، ئارقىدىن يەنە بىر چاقى ئېرىقتىن چىقاتتى. ھارۋىدىكى كىشى ئۇيان سىلكىنىپ، بۇيان سىلكىنىپ زادىلا ئارام ئالالمايتتى.

شۇڭلاشقا، يولىمىز زادىلا ئاۋۇمىدى، ھەر كۈنى گرۈنۋېدېل پېتېرنىڭ ھەمراھلىقىدا يېرىم كېچىدە ياكى سائەت 1 دە يولغا چىقاتتى، بىز بولساق ئەتىگەن سائەت 4 لەرگىچە ئۇخلاپ ئاندىن يولغا چىقاتتۇق. شۇنداق بولسىمۇ يەنىلا يېرىم يولدا ئۇلارغا يېتىشىۋالاتتۇق - دە، داۋاملىق مېڭىپ قونالغۇغا بېرىپ، ئوت قالاپ، غىزا تەييارلاپ، ئۇلارنى كۈتۈپ تۇراتتۇق.

يىراقتا يۈرۈش قىلغۇچى ئەترىتىمىز 8 - يانۋار مارالبېشىنىڭ يېنىدىكى تۇمشۇققا كەلدى، ئۇ يەردە ئۆتەڭنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىدىكى بۇددا خارابىلىكنى ئىزدىگەن بولساقمۇ، ھېچقانداق ئىلگىرىلەش بولمىدى. ۋەھالەنكى،

ئۇنىڭدىن سەل كېيىن فرانسىيە ھۆكۈمىتى ئەۋەتكەن پروفېسسور پېللىئوت بىزنىڭ مۇۋەپپەقىيەتلىرىمىزدىن خەۋەر تېپىپ، بۇ يەرنى كەڭ دائىرىدە قېزىپ نۇرغۇن نەرسە تېپىپتۇ. ئۇ يەنە گانداراچە تاشكېمىرلەر تۈركۈمىنى بايقاپتۇ.

يول ئۈستىدە مالىيىم مىراپ كۇچانىڭ يېنىدىكى قىزىلغا يېقىن تاغلىق رايوندا ياۋروپالىقلار زادىلا ئاياغ بېسىپ باقمىغان بىرمۇنچە قەدىمىي تاشكېمىر بارلىقىنى، ئورنى چەت بولغانلىقتىن، يەرلىك كىشىلەرمۇ ئانچە ئۇقمايدىغانلىقىنى ئېيتتى.

گەپ ـ سۆزلەرگە قارىغاندا، ياپونىيىنىڭ ئوتانى كوزى باشچىلىقىدىكى ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتى 1902 ـ ياكى 1903 ـ يىلى ئۇ يەرنى قازغانىكەن، بىراق يەر تەۋرەپ كەتكەنلىكتىن، قورقۇپ قېچىپ كەتكەنىكەن.

مەن بۇ خەۋەرنى ئاڭلاپ، بارتۇس بىلەن دەرھال يولغا چىقتىم. بىز بىر خەتەرلىك قاپچىغايدىن ئۆتۈپ، موزارت دەرياسىنىڭ بويىدىكى قىيالىقتا يۈزلىگەن تاشكېمىر بارلىقىنى كۆردۇق.

مەن يەرلىك بىر زېمىندارنىڭ بۇ يەردە ئىككى ئېغىزلىق كېسەك ئۆيى بارلىقىنى كۆرۈپ ئۇنى دەرھال ئىجارىگە ئالدىم، چۈنكى يەنە بىر يىراققا يۈرۈش قىلىش ئەترىتىنىڭ يولدا ئىكەنلىكى، بىر ئايغىچە ئاران بۇ يەرگە يېتىپ كېلەلەيدىغانلىقىدىن خەۋەر تاپتىم.

كېيىنكى سەپىرىمىزدە ئېغىزغا ئالغۇدەك بىرەر ئىش يۈز بەرمىدى. بىز كۇچاغا كەلگەندىن كېيىن، ئۇ يەردىكى جۇڭگولۇق ئەمەلدارنى يوقلاپ قۇمتۇراغا قاراپ ماڭدۇق. ئۇ ئەتراپىدا نۇرغۇن تاشكېمىر بار ئاۋات كەنت بولۇپ، بۇ تاشكېمىرلەر تۈركۈمى قۇمتۇرا مىڭئۆيى دەپ ئاتىلاتتى.

بۇ يەردە ئىمامنىڭ ئۆيى ئەڭ ياخشى تۇرالغۇ ئىكەنلىكىنى بايقىدۇق. ھاۋا ناھايىتى سوغۇق بولۇپ، قۇم ئارىلاش چىققان شەرقىي شىمال شامىلى كىشىنى تولىمۇ بىئارام قىلاتتى. ئەمما، بىز خىزمىتىمىزنى يەنىلا باشلىدۇق. تاشكېمىرلەر سۈيى ناھايىتى تېز ئاقىدىغان موزارت دەرياسىنىڭ سول قىرغىقىدا بولۇپ، قىرغاق بويلاپ نۇرغۇن تاشكېمىرلەر تۈركۈمى بار ئىدى، ئارىسىدا يەنە چۆلدەرەپ قالغان ئەگرى ـ توقاي جىلغا ياتاتتى. دەريانىڭ يۇقىرى ئېقىنىدىكى بىر تاشكېمىر تىك قىيالىقتا قېزىلغان بولۇپ، دەريا يۈزىدىن خېلى ئېگىز ئىدى.

تاشكېمىردا ئۇزۇن لەخمە بولۇپ، دەريا تەرەپكە قارىتىلىپ نۇرغۇن دېرىزە ئېچىلغان، دېرىزىنىڭ ئاستىغا نۇرغۇن سۇپا چىقىرىلغان. روشەنكى، ئىلگىرى راھىبلار بۇ سۇپىلاردا ئولتۇرۇپ، كەچقۇرۇنقى سالقىن شامالدا ھۇزۇرلانغاچ، كەچلىك شەپەقنى تاماشا قىلىشقان. لەخمىنىڭ يەنە بىر بېشى بۇت تەكچىسىگە تۇتاشقان، بۇت تەكچىسىنىڭ ياسالغان يىلى ئانچە ئۇزاق بولمىغانلىقتىن، ئىلگىرىكى رەڭدار تۈرقىنى يەنىلا پەرق ئەتكىلى بولاتتى. ئەپسۇسكى، بۇ يەرگە ئوغرى ۋە دەپىنە ـ دۇنيا ئىزدىگۈچىلەرنىڭ قەدىمى يەتكەن بولۇپ، ھازىر ئارزۇلىغۇدەك ھېچنېمىسى قالماپتۇ.

دەريانىڭ تۆۋەن ئېقىنىدا سېرىق قۇم ئاستىدا قالغان بىر تاشكېمىرنى بايقىدۇق. ئۇ يەردىكى تام رەسىملەر ئوبدان ساقلىنىپ قاپتۇ. بىز بۇ يەردىن يەنە سان ـ ساناقسىز ھەيكەل، قولىيازما ۋە باشقا ئاسارەتىقىلەرنى بايقىدۇق.

بۇددا تاشكېمىرلىرىنىڭ بەزىلىرى قىيا تاشلارنىڭ ئىچىگە قېزىلغان بولۇپ، مەن يېقىن بېرىپ ئىنچىكە كۆزىتىپ،

تاشقا ئايلانغان شاخ ـ شۇمبا بارلىقىنى كۆرۈپ ھەيران قالدىم.

شاخ ـ شۇمبىلار ئارىسىدىن تاشقا ئايلانغان بىر پارچە سۆڭەكنى بايقىدىم، ئۇ سۆڭەكنى ئىككى بىلەن ئىككىلەپ ئاجرىتىۋېلىپ، بېرلىندىكى قەدىمىي جانلىقلار تەتقىقات يۇرتىنىڭ تەتقىق قىلىشىغا ئەۋەتىپ بەردىم.

بىز ئىلگىرى تۇرپاندىكى تاشكېمىرلەردە بايقىغان تام رەسىملىرىنىڭ ھەممىسى تۈركلەر دەۋرى (760 ـ يىلى)دە سىزىلغان بولۇپ، ئۇلارنى سېلىشتۇرغاندا قىزىل تاشكېمىرلىرىدىكى تام رەسىملىرىنىڭ يىلى كونىراق (800 ـ يىلىدىن ئىلگىرى) ئىكەن، ئەنى چاغدا بۇ يەردە يەنىلا ئاردىئانلار ئولتۇراقلاشقان. بىراق، بۇ يەردىكى بەزى تاشكېمىرلەردىكى تام رەسىملىرىدىن جۇڭگو رەسسامچىلىقىنىڭ تەسىرىنى بايقىغىلى بولاتتى.

بىز بۇ يەردە يەنە ھۆر قىز ۋە ياۋروپا پاسونىدا كىيىنگەن چەۋەندازلار رەسىمىنى تۇنجى قېتىم ئۇچراتتۇق.

مەن كېيىنچە قىزىل مىڭئۆيى ئۈستىدە توختالغاندا بۇ رەسىملەرنى تەپسىلىي بايان قىلىمەن. ئومۇمەن ئېيتقاندا، بۇ رەسىملەرنىڭ سىزىلغان ۋاقتى بۇرۇنراق، بىراق جايلاشقان ئورنى چەترەك بولغانلىقتىن، ئۇلار خېلى ئوبدان ساقلانغان.

رەسىمدىكى شەخسلەرنىڭ كىيىم ـ كېچەكى ۋە رەسساملىق ماھارىتىدىن قارىغاندا، بۇ يەردىكىلەرنىڭ مەدەنىيەت سەۋىيىسى ئوخشاش مەزگىلدىكى گېرمانلارنىڭكىدىن كۆپ يۇقىرى ئىكەنلىكىنى ھۆكۈم قىلىشقا بولىدۇ.

بىز بۇ يەردە بەك ئالدىراش بولۇپ كەتتۇق، ھەر كۈنى كىشىنى ھاياجانغا سالىدىغان ئارمانغا تۇشلۇق دەرمانى بولماي، خىزمەت قىلالمىدى، بىراق بۇددا كېمىرلىرىنى رەتلەپ بولغاندىن كېيىن، تام رەسىملىرىنى كۆچۈرۈپ سىزىش، تەكشىلىك خەرىتىسى سىزىش قاتارلىق خىزمەتلەرگە بېرىلىپ كەتتى.

بىز قۇمتۇرادا تۇرۇۋاتقان مەزگىلدە كىشىلەر ئۇقمايدىغان تاشكېمىر تېپىش ئۈچۈن، كۇچا بوستانلىقىنىڭ ئەتراپىغا ئۈزلۈكسىز ئادەم ئەۋەتىپ تۇردۇم.

يانۋارنىڭ باشلىرىدا ئوتلاقنى كېسىپ ئۆتۈپ، كۇچا بوستانلىقىنىڭ جەنۇبىدىكى شايارغا باردىم. يول ئۈستىدە نۇرغۇن مەھەللە خارابىسىنى ئۇچراتتىم، ئۇلارنىڭ ئىچىدە ئەڭ دىققەت قوزغايدىغىنى، «توڭگۇز بېشى» ئىكەن. ئۇ چوڭ بىر مەيدان بولۇپ، تۆت ئەتراپى ئېگىز تام بىلەن قورشالغان، ئوتتۇرىسىدا قوراللىق ساقلىنىدىغان قوۋۇق بار ئىكەن. تام بىلەن قورشال بۇ دائىرە ھېچقانداق ئىمارەت خارابىسى بولمىغانلىقتىن، ئۇنىڭ ئۈستىگە زەيي شورتاڭ بولغانلىقتىن ئۇ يەرنى قېزىش نىيىتىدىن ۋاز كەچتىم.

بۇ يەردە كونا ئېرىقلار ناھايىتى كۆپ بولۇپ، خۇددى ئۆمۈچۈك تورىدەك ئىكەن. ئۆستەڭدىن تەرەپ ـ تەرەپكە تارقىغان كىچىك ئېرىقلارنى ھېلىھەم پەرق ئەتكىلى بولىدىكەن.

بىز سۇ تەييارلاپ يولغا چىقتۇق، شۇنداقلا تاشكەنتتىن كەلگەن خالماتخان كۇچادا تۇرۇشلۇق فەرغانىلىق تۈرك) نىڭ تەكلىپىنى قوبۇل قىلىپ، شەرىپ ئىسىملىك بىر يول باشلىغۇچى ياللىدۇق. ئۇ بۇ يەرنىڭ تېگى ـ تەكتىنى ناھايىتى ئوبدان بىلىدىغانلىقىنى ئېيتقان بولسىمۇ، تازا شۆھرەتپەرەس ھەم نادان ئادەم بولۇپ، پو ئېتىشتىن باشقىنى ئۇقمايدىكەن. ئۇنىڭغا ئەگىشىپ مېڭىپ ناھايىتى تېزلا يولدىن ئېزىپ قالدۇق، بوراندا چاڭ ـ توزان كۆتۈرۈلۈپ، نىشاننى پەرق ئېتەلمىدۇق. ناۋادا ھاۋا ئوچۇق بولغان بولسا، شەرقتىن غەربكە سوزۇلغان تەڭرىتاغلىرىنى كۆرەتتۇق، تەڭرىتاغلىرى يولۇچىلارنىڭ ئىشەنچلىك كومپاسى ئىدى. بىراق، قۇم بوراندا ھېچنېمىنى كۆرگىلى بولمايتتى، ئۇنىڭ ئۈستىگە يانچۇق سائىتىمنىڭ زەنجىرىگە باغلىۋالغان كومپاسنى يوقىتىپ قويۇپ، «ئۆلمەكنىڭ ئۈستىگە تەپمەك» دېگەندەك ئىش بولدى.

بىز خېلى بىر مەزگىلگىچە بىر ئورۇننى چۆگىلەپ يۈرۈپتۇق، ئاخىرىدا ماليېم يۆنىلىشنى تېپىپ، بىزنى باياشاد توقسۇغا باشلاپ باردى. بىز ئۇ يەردىكى كەنت باشلىقىنىڭ ئۆيىدە قىزغىن كۈتۈۋېلىشقا مۇيەسسەر بولدۇق، كەنت باشلىقىنىڭ ئۆيى ئۇ يەردە ھەشەمەتلىك قورۇق ھېسابلىنىدىكەن.

يول ئۈستىدە پات ـ ئات ئاتتىن چۈشۈپ، يەردە نۇرغۇن ساپال پارچىسى، تاسما، پۇل، يا ئوقى دەستىسى، برونزا، مىس تامغا ھەم قوڭغۇراق بارلىقىنى كۆردۈم، لېكىن ھەممىسى چىرىپ كېتىپتۇ. بىز يەنە ياغاچ ئويما پارچىلىرى، ستوپا، كىچىك بۇت ۋە باشقا ئەۋلىيالار ھەيكىلى قاتارلىقلارنى ئۇچراتتۇق. ئۇلاردىن باشقا يەنە نۇرغۇن سۇنۇق

قازان پارچىسىنىمۇ ئۇچراتتۇق، بۇلار بۇ يەرنىڭ ئىلگىرى چوڭ مەھەللە ئىكەنلىكىدىن دېرەك بېرەتتى.

كەنت باشلىقىنىڭ قورۇسىدا بىرنەچچە ئېغىز پارىسچە ئۆي بولۇپ، تاملىرىغا تۇخۇم ئارىلاشتۇرۇلغان بوياق بىلەن چىرايلىق رەسىملەر سىزىلغان، كاڭغا ئوت قالانغان بولۇپ، جانغا راھەت بېغىشلايدىغان ئىسسىق تەپچىپ تۇراتتى. كارىۋاتقا تاۋار يوتقان ـ كۆرپە ۋە قىزىل كەشتىلەنگەن ياستۇق قويۇلغان. كەنت باشلىقىنىڭ ئىسمى ئەلى بولۇپ، خېلى سالاپەتلىك، تۆت خوتۇنى بار ئىكەن، ئۇلار بىزدەك چاقىرىلمىغان مېھمانلارغا ئەجەبلىنىپ قارىسىمۇ، بۇ مىللەتنىڭ ئۆزگىچە ئەدەب ـ قائىدىسىدىن چەتنىمىدى. مەن ئۇلار بىلەن پاراڭلىشىپ، كونا كەشتىلەرنىڭ بار ـ يوقلۇقىنى سورىدىم. ئۇلار دەرھال ناھايىتى نەپىس قۇتىلىرىدىن ئىنتايىن چىرايلىق كەشتىلەنگەن كىمخاپتىن بىر مۇنچىنى ئېلىپ چىقتى. بۇلار ئەسلىدە بۇرۇنقى ئاياللار كىيىدىغان ئاق ئۇزۇن ئىشتاننىڭ پۇشقىقىغا تۇتۇلغان ئىكەن. يەرلىك ئاياللارنىڭ كىيىنىشى ناھايىتى ئاددىي بولۇپ، ئادەتتە پاختا ياكى يىپەك رەختتىن تىكىلگەن ئۇزۇن يەڭلىك كۆڭلەك ۋە ئىشتان كىيىدىكەن، ئىشتىنىنىڭ بېغىنى ئىشتانباغ بىلەن چىڭ چىگىۋالىدىكەن، كۆڭلىكىنىڭ ئېتىكى تىزىغا چۈشۈپ تۇرىدىكەن، ئۇنىڭ ئاستىدا 16 دىيۇم كەڭلىكتىكى ئىشتان پۇشقى چىقىپ تۇرىدىكەن. ئىشتىنى چىرايلىق كەشتىلىنىدىكەن، كەشتىگە قىزىل يىپنى كۆپرەك ئىشلىتىدىكەن. ئادەتتە ناھايىتى چىرايلىق گۈللەر كەشتىلىنىدىكەن. چۆرىسىگە گىرۋەك تۇتىلىدىكەن. ئۇزۇن كۆڭلەككىمۇ گۈل كەشتىلىنىدىكەن، ئۇلارنىڭ ئىچىدىكى سۇترەڭ شايى كۆڭلەككە كۈمۈش يىپ بىلەن پالما يوپۇرمىقى كەشتىلەنگەن بولۇپ، ئالاھىدە بەدىئىي قىممەتكە ئىگە ئىكەن. باشقا ئۇزۇن كۆڭلەكلەرگىمۇ ناھايىتى چىرايلىق گۈللەر كەشتىلەنگەن ئىكەن. مېنىڭچە، بۇ كەشتىلەرنىڭ ھەممىسى پارىسچە ئىكەن. بۇخارادىن پۈتكۈل ئافغانىستان ۋە پەنجاب ئۆلكىسىنىڭ شىمالىغىچە، پۈتكۈل تۈركىستاندىن قۇمۇلغىچە بۇنداق كەشتە نۇسخىسىنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ. مەن بۇ ئاياللاردىن ھازىر ھېچكىم كىيمەيدىغان گۈللۈك ئىشتىيان بىر مۇنچىنى سېتىۋالدىم. جەنۇبىي شىنجاڭ بىلەن رۇسىيە ئارىسىدا سودا يولى ئېچىلغاندىن كېيىن، بۇنداق گۈللۈك كەشتە مودىدىن قاپتۇ، ئۇنىڭ ئورنىنى رۇسىيىنىڭ تولىمۇ كۆرۈمسىز گۈللۈك چىتلىرى ئىگىلەپتۇ. مەن بىر ئايالنىڭ گۈللۈك چىتتىن تىكىلگەن كۆڭلەك كىيىۋالغانلىقىنى كۆردۈم، ئۇنىڭغا بىر پۈتلاپ تۇرغان بالىتچىنىڭ سۈرىتى چۈشۈرۈلگەنىكەن.

تۈرك ئاياللىرى قوڭغۇراقسىمان دوپپىنىڭ سېھرىي كۈچىنى شىمالىي ياۋروپا ھۆر پەرىلىرىدىنمۇ بۇرۇن بايقىغان. ئۇلار ھازىرقى ياۋروپا ئاياللىرىغا ئوخشاش، چاققان قۇلاقچا ياكى دۇخاۋا دوپپا كىيىدىكەن، ئۇزاقتىن بۇيان (50 ـ 60 يىل بولسا كېرەك) ياۋروپالىقلارغا ئوخشاش ئالدى تەرىپىگە تىل چۈشۈرۈلگەن ئۆتۈك كىيىدىكەن. ئوخشاشمايدىغان يېرى شۇكى، ئۇلار بىزدەك پاشنىسىز ئاياغلارنىمۇ بېزەپ ئولتۇرماستىن، ئۇزۇن قونجىلىق ئۆتۈكلىرىنىلا بېزەيدىكەن. ئۇلارنىڭ ئۆتۈكىنىڭ پاشنىسى ناھايىتى ئېگىز ئىكەن، پاشنىسىنىڭ ئاستى تەرىپىگە كۈمۈش مىخ مىخلىۋالىدىكەن. ئۇلار كۈمۈش مىخنىڭ باش تەرىپىنى ئېگىپ مىخلاپ، پاشنىغا زىننەت چىقىرىدىكەن.

مەن بۇ يەردە سېپىل بىلەن قورشالغان نۇرغۇن جايلارنى ئاختۇرۇپ باقتىم، بىراق ھەممەيەر زەيكەش بولغانلىقتىن، ئۇ يەرنى قېزىشتىن ۋاز كەچتىم. ئارقىدىن يېرى مۇنبەت شايارغا باردىم، ئۇ يەرگە بېرىشىمغا نۇرغۇن كىشى مېنى ئورىۋالدى، مەنچىڭ ھۆكۈمىتىنىڭ ئەمەلدارلىرىمۇ ئۆيلىرىگە تەكلىپ قىلدى. بۇ يەردىكى جۇڭگولۇقلار خۇددى باشقا جايلاردىكىگە ئوخشاش ماڭا خېلى ياخشى مۇئامىلە قىلدى. ئۇلارنىڭ مۇئامىلىسى يەرلىك تۈركلەرنىڭكىدىن قېلىشمايتتى. ئۇلار مېنى پاكىز، ئەمما پاكار مېھمانخانىغا ياتقۇزدى، ئىشىككە قۇلۇپ سېلىنمىغانلىقتىن، شەخسىي مەخپىيەتلىكتىن ئېغىز ئېچىش مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئەمدى ياتاي دەپ تۇرۇشۇمغا ئېگىز بويلۇق بىر چوكان كىرىپ كەلدى، ئۇ ئاسما مايكىسىنىڭ ئۈستىگە گۈللۈك كۆڭلەك كىيگەن، ئىككى دىدىكىنى ئەگەشتۈرگەن بولۇپ، تەمبۇر (بىر خىل چالغۇ)نى قۇچاقلىغىنىچە بىر نەرسىلەر دەپ غىڭشىيتتى، ناھايىتى خۇشال كۆرۈنەتتى. مەن ئۇلاردىن نېمە ئىشقا كەلگەنلىكىنى سوراپ، چەت ئەللىككە ھۈنەر كۆرسىتىشكە ئالدىرىۋاتقانلىقىنى ئۇقتۇم، مەن ئۇنىڭ بىر ھالقىسىنى يۇقىرى باھادا سېتىۋېلىپ، سەل خاپا بولۇپ قالغان چوكاننى يولغا سالدىم.

شەرقىي تۈركلەر ئارىسىدا بۇنداق ئالاھىدە كەسىپ

باشقا كەسپلەرگە ئوخشاش ئومۇملاشقان بولۇپ، جەنۇبىي شىنجاڭنىڭ جاي - جايلىرىدا بۇنداق كەسپتىكى ئاياللارنىڭ قوشاق - غەزەللىرى خېلى كەڭ تارقالغانىكەن.

بۇ پاھىشىلەرنىڭ بەزىلىرى يۇۋاش ھۇنەرۋەن ۋە دېھقانلارغا تېگىۋالىدىكەن.

ئەپسۇسكى، مەن بۇ يەردىن ئاختۇرۇشقا بولغىدەك بىرەر خارابىلىك تاپالماي، قۇرۇق قول قايتىشقا مەجبۇر بولدۇم.

مىراپمۇ تەرەپ - تەرەپتىن سۈرۈشتۈرۈپ، كۇچانىڭ شەرقىي شىمالىي تەرىپىدىكى كىرىشنىڭ يېنىدىكى ئىككى جايدا ئىككى مۇھىم مەھەللە بارلىقىنى ئېيتتى، مەن كۇچالىق بىر ئەمەلدارنىڭ ھەمراھلىقىدا كۇچانىڭ شەرقىي تەرىپىدىكى قەدىمىي شەھەرنىڭ ئېتىكىگە جايلاشقان سىتوپادىن ئۆتۈپ، 14 مىل يول يۈرگەندىن كېيىن، كىرىش كەنتىگە باردىم. بۇ يەرنىڭ شەرقىي شىمال تەرىپىدىكى بىر چۆلدە قالغان كەنتتە چوڭ بىر تاشكېمىرلەر توپى بار ئىكەن، بىراق ئۇنىڭ يېرىمى توپىغا كۆمۈلۈپ قاپتۇ. بۇ تاشكېمىر «سىم - سىم»، يەنى «كۈنجۈت» دەپ ئاتىلىدىكەن. ئۇ «مىڭ بىر كېچە»دىكى «ئەلى بابا بىلەن 40 قاراقچى» ھېكايىسى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن!

ئارقىدىن يەنە كىرىشنىڭ جەنۇبىدىكى «ئاچچىغلاق» (ئاچچىق سۇ يىغىلغان جاي دېگەن مەنىدە) دەپ ئاتىلىدىغان خارابىلىككە باردىم. بۇ يەردە تاشكېمىر كۆپ بولمىسىمۇ، قۇرغاق يەر بولغانلىقتىن، قېزىش قىممىتى يۇقىرى ئىكەن.

شۇڭا، كېيىنرەك مەن گرۇنۋېدېلنى سىم - سىم تاشكېمىرىگە باشلاپ كەلدىم، بىراق بۇ يەردە بىرقانچە كۈنلا خىزمەت قىلدۇق. 4 - قېتىملىق ئېكسپېدىتسىيە ئەترىتىدىكىلەر بۇ يەرگە كەلگەندە، ئاچچىغلاق خارابىسىنى كەڭ كۆلەمدە قېزىپتۇ. ئۇلار يەنە كۇچا قەدىمىي شەھىرىنىڭ يېنىدىكى بىر سىتوپادىن نۇرغۇن نەرسە بايقاپتۇ. تۇرپان بوستانلىقىدىكى تۈركلەر مەزگىلىدە قېزىلغان تاشكېمىرلەردىكىگە ئوخشاش، ئاچچىغلاق خارابىسىدىكى تاشكېمىر كارىدورىنىڭ تېمىغىمۇ چوڭ بۇتلار سىزىلغانىكەن.

مۇھەررىرى: مۇختار مۇھەممەد

ئىزاھ:

① ۋوكس پوپۇلى: (wox populi) ئەسلى لاتىنچە بولۇپ، مەنىسى—خەلقنىڭ ساداسى، ماقال - تەمسىل دېگەنلىكتۇر.

يۇمۇرلار

2004.2

ئەستايىدىل دەرۋازىۋەن

زاۋۇت باشلىقى يېڭى دەرۋازىۋەنگە ئېيتتى:

—دىققەت قىلىڭ، ئىشچىلار ھەرگىزمۇ مەھسۇلاتلىرىمىزنى سىرتقا ئېلىپ چىقىپ كەتمىسۇن.

دەرۋازىۋەن ھەر كۈنى ناھايىتى ئەستايىدىللىق بىلەن ئىشچىلارنىڭ خۇرۇم سومكىلىرىنى تەكشۈرۈپ ھېچنېمىنى بايقىمىدى. بىر كۈنى دەرۋازىۋەن ھەيرانلىق بىلەن زاۋۇت باشلىقىدىن شۇنى سورىدى:

—بىزنىڭ زاۋۇت نېمە ئىشلەپ چىقىرىدۇ؟

—خۇرۇم سومكا،—دېدى زاۋۇت باشلىقى.

بالدۇرلا پىلانلاپ قويۇش

بىر ئەر كىشى بىر كىچىك بالىنى ئەگەشتۈرۈپ ساتىراشخانىغا كىردى. ئۇ چېچىنى ياستىپ بولۇپ بېشىنى يۇيۇپ، چاچلىرىنى قۇرۇتۇپ بولغاندىن كېيىن، ئۇ كىچىك بالىنى كۆتۈرۈپ چاچ ياستىدىغان ئورۇندۇققا ئولتۇرغۇزۇپ قويغاندىن كېيىن دېدى:

—مەن بىر يېشىل گالستۇك ئېلىپ، كەچتە كىيىدىغان كاستيۇمىمغا ماسلاشتۇرماقچى، بىر نەچچە مىنۇتتىن كېيىنلا قايتىپ كېلىمەن.

كىچىك بالىنىڭ چېچى ياسىلىپ بولاي دېدى. بىراق ھېلىقى ئەر كىشى تېخى كەلمەيۋاتاتتى. ساتىراش كىچىك بالىغا:

— قارىغاندا، دادىڭىز سىزنى ئۇنتۇپ قالغان ئوخشايدۇ!—دېدى.

—ئۇ مېنىڭ دادام ئەمەس،—دېدى كىچىك بالا جاۋابەن، مەن ئۇنى كۆرگەن ۋاقتىمدا، ئۇ كېلىپلا قولۇمدىن سۆرەپ،—ماڭ بالام ھەقسىز چاچ ياستىپ كېلەيلى،—دېگەن.

نەيرەڭۋازلىق

تافۇ خوجايىنىدىن ئاچىسىنىڭ تويىغا قاتناشماقچى ئىكەنلىكىنى دەپ بىر كۈنلۈك رۇخسەت سورىدى.

خوجايىنى تافۇغا سىرتتا ئازراق ساقلاپ تۇرۇشنى ئېيتتى، ئازراق ئۆتكەندىن كېيىن خوجايىن تافۇنى چاقىرىپ ئۇنىڭغا:

—سەن يالغان ئېيتىپسەن، مەن ھازىر ئاچاڭغا تېلېفون ئۇردۇم، ئۇ بىر يىل ئىلگىرىلا توي قىلىپ بولۇپتىكەن،—دېدى.

تافۇ كۈلۈپ تۇرۇپ دېدى:

- سىزنىڭ يالغان ئېيتىش ماھارىتىڭىز مېنىڭكىدىنمۇ ئۈستۈن ئىكەن. مېنىڭ ئەزەلدىن ئاچام بولۇپ باققان ئەمەس.

توپلىغۇچى: كېرىم

مۇھەررىرى: خۇرسەنئاي مەتىمىن

مەرھابا نورۇز

شۇغۇن كېچە، نورۇز كېچە،
يىللار ئۆرۈلدى.
يۇرەكتىكى سېرىق سۇلار،
قانغا ئۆرۈلدى.
شادى بات، شادى بات،
نورۇز مۇبارەك بات.

يىل بېشى نورۇز كۈنى،
يار قويندا ياتقۇم كېلۇر.
شۇنە يار ۋەسلىدە،
سۇ بولۇپ ئاققۇم كېلۇر.
شادى بات، شادى بات،
نورۇز مۇبارەك بات.

يىل بېشى نورۇز كۈنى
قارلىغاچ ـ تۇرنا جۈپ كېلۇر.
گۈل ـ گىياھلار ئېچىلىپ،
يۇرتقا شادلىق ئەپ كېلۇر.
شادى بات، شادى بات،
نورۇز مۇبارەك بات.

بۇگۈن كەلدى بۇ نورۇز،
غۇنچە گۈلدەك ئېچىلىپ.
بېشىمىزغا ئالتۇندەك،
نۇر ـ ئاپتاپلار چېچىلىپ.
شادى بات، شادى بات،
نورۇز مۇبارەك بات.

نورۇز كېلىپ بىزلەرگە،
يىل باھارى كەلتۈردى.
ئېتىزلارنى، باغلارنى،
خۇشاللىققا چۆمدۈردى.
شادى بات، شادى بات،
نورۇز مۇبارەك بات.

نورۇز كەلدى ئالدىراپ،
پاقىلارمۇ توي قىلدى.
توي ئۈستىگە توي ياساپ،
بوز تورغايمۇ توي قىلدى.
شادى بات، شادى بات،
نورۇز مۇبارەك بات.

نورۇز كەلدى تولغىنىپ،
گىياھلارغا چۇلغىنىپ.
گىياھلارمۇ ئېچىلدى،
ياپراقلارغا بۇلغىنىپ.
شادى بات، شادى بات،
نورۇز مۇبارەك بات.

خوشمۇ كەلدى بۇ نورۇز،
زەپ كەلتۈردى باھارنى.
ئەمدى بىزگە كەلتۈردى
كۆندۈرگىلى ناھارنى.
شادى بات، شادى بات،
نورۇز مۇبارەك بات.

مۇھەررىرى: نۇرنىسا باقى

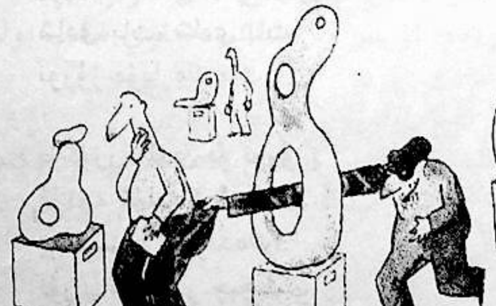

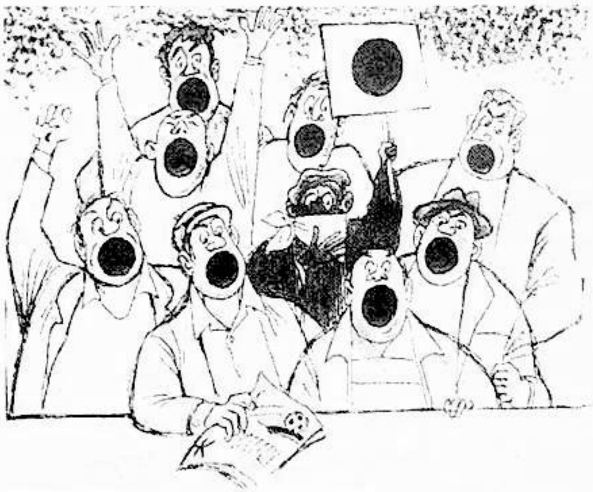

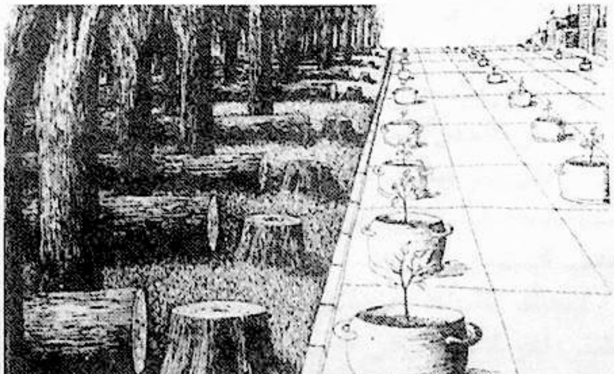

پولات خوجا فوتوسى

美拉斯

ميراس

主管:新疆维吾尔自治
区文学艺术界联合会
编辑:《美拉斯》编辑部
(乌市友好南路22号文联14层)
电话:4554017
印刷:新疆日报社印务中心
发行:乌鲁木齐邮局
订阅:全国各地邮局
国内统一刊号:CN65—1130/I
国外统一刊号:ISSN1004—3829
代号:58—60
邮编:830001 定价:5.00元

«ميراس» ژۇرنىلى تەھرىر بۆلۈمى تۈزدى. ش ئۇ ئا ر ئە-
دەبىيات-سەنئەتچىلەر بىرلەشمىسى نەشر قىلدى.
«شىنجاڭ گېزىتى» ئىدارىسى باسما ئىشلىرى مەركىزىدە
بېسىلدى.
ئۈرۈمچى شەھەرلىك پوچتا ئىدارىسىدىن تارقىتىلىدۇ.
جايلاردىكى پوچتا ئىدارىلىرى مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ.
مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن نومۇرى:
CN65- 1130\ 1
خەلقئارالىق نومۇرى: ISSN1004 - 3829
پوچتا ۋاكالەت نومۇرى: 60 - 58
باھاسى: 5.00 يۈەن